Ш.УӘЛИХАНОВ атындағы КӨКШЕТАУ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ

Шоқан оқулары-29 халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының МАТЕРИАЛДАРЫ

«Экономика және құқық» сериясы

МАТЕРИАЛЫ международной научно-практической конференции ШОҚАН ОҚУЛАРЫ-29

КОКШЕТАУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА имени Ш. УАЛИХАНОВА

Серия «Экономика и право»

Том 4 / 2025

УДК 001
ББК 72
Ш76

«Шоқан оқулары-29 Шоқан Уәлихановтың мұрасы: өңірлік қырлары мен жаһандық даму бағдарлары» арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, Қазақстан, Көкшетау, 2025. Т. 4. – 145 б.

Материалы международной научно-практической конференции «Шоқан оқулары-29 Наследие Шокана Уалиханова: региональный аспект и глобальные перспективы», Казахстан, Кокшетау, 2025. Т. 4. – 145 стр.

Materials of the International Scientific Practical Conference «Shokan okulary-29 The Legacy of Shokan Ualikhanov: Regional Aspects and Global Perspectives», Kazakhstan, Kokshetau, 2025. T. 4. – 145 pag

ISBN 978-601-261-675-0
Т.4.-2025
ISBN 978-601-261-671-2

Бұл басылымға «Шоқан оқулары-29 Шоқан Уәлихановтың мұрасы: өңірлік қырлары мен жаһандық даму бағдарлары» арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары енді. Олар көптеген жұмысшыларға, университет оқытушыларына, докторанттар мен магистранттарға арналған әр түрлі ғылым салаларының мәселелерін көрсетеді.

В настоящее издание вошли материалы международной научно-практической конференции «Шоқан оқулары-29 Наследие Шокана Уалиханова: региональный аспект и глобальные перспективы». Они отражают проблемы различных отраслей науки, рассчитанные на широкий круг работников, преподавателей ВУЗов, PhD докторантов и магистрантов.

УДК 001
ББК 72
Ш76

СЕКЦИИ:	**СЕКЦИЯЛАР:**
«Экономика, финансы и предпринимательство»	**«Экономика, қаржы және кәсіпкерлік»**
«Государственное и корпоративное управление, трудовые ресурсы и образование»	**«Мемлекеттік және корпоративтік басқару, еңбек ресурстары және білім беру»**
«Право, правоприменение и безопасность»	**«Құқық, құқық қолдану және қауіпсіздік»**

РЕДКОЛЛЕГИЯ:
Сырлыбаев М.К. - Ш.Уәлиханов атындағы КМУ ректоры, э.ғ.к.
Жакупова А.Д. - ҒЖ және ӨӨӘ жөніндегі проректоры, ф.ғ.д., профессор.
Бексеитова А.Т. – Ш. Уәлиханов атындағы педагогикалық институтының директоры, т.ғ.к., профессор.
Жапарова С.Б., - С. Сәдуақасов атындағы АТИ директоры, т. ғ. к., қ. профессоры.
Искаков А.Ж., - Жоғары бизнес және құқық мектебінің директоры, э. ғ. д.
Муратбекова С.К., - Жоғары медицина мектебінің директоры, м. ғ. д., доцент.
Байдалин М.Е., - Ғылым және технологияларды коммерцияландыру департаментінің басшысы, PhD.
Макенова Л.Ш. - БРБ жетекшісі

ISBN 978-601-261-675-0
ISBN 978-601-261-671-2

© Ш.Уәлиханов атындағы
Көкшетау университеті, 2025

ЭКОНОМИКА, ФИНАНСЫ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
ЭКОНОМИКА, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ КӘСІПКЕРЛІК
ECONOMICS, FINANCE AND ENTREPRENEURSHIP

1. **Алибекова З. С.** магистрант ОП 7М04102 «Менеджмент по отраслям» Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау - СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ И ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ 7
2. **Алибекова З. С.** магистрант ОП 7М04102 «Менеджмент по отраслям» Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау - К ВОПРОСУ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТО-СПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ 10
3. **Байгарина А. Т., Тлеубаева З. Д., Кальжанова К. А.**, **Жапарова Д. К.** Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ МЕН ТАЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 14
4. **Болат Ә. С.** Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - ЭКОНОМИКАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ 18
5. **Болатов Г.Г., Джапарова К. К.** Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - ӘЛЕУМЕТТІК ӘРІПТЕСТІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ КӘСІПКЕРЛІК ҚҰРЫЛЫМДАРДЫҢ, БИЛІК ПЕН ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ 22
6. **Джапарова К.К.** - к. э. н., ассоциированный профессор, **Султанова А.Б.** - магистр экономики, сеньор-лектор, **Ахмедьяров Е. А.** - магистр экономики, сеньор-лектор Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау - ВНЕДРЕНИЕ ОМНИКАНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ОБСЛУЖИВАНИЯ КАК ПУТЬ ДЛЯ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ РОЗНИЦЫ 24
7. **Кушекбаев Н.М.** Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау - АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО МОЛОЧНОГО КЛАСТЕРА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ 28
8. **Мананбаева Н. С., Ашимова И. Д.** Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - ҰЙЫМНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ «БЕРЕКЕ БАНК» АҚ МЫСАЛЫНДА 32
9. **Мұрат А. Б.,** ғылыми жетекші: **Демесінов Талғат Жұмабекұлы** э.ғ.к., профессор Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - ҚР ҰЛТТЫҚ ҚОРЫН ТИІМДІ БАСҚАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ 37
10. **Нургалиева Т.Д., Джапарова К. К.,** Ш . Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, бизнес және қызметтер кафедрасы, Көкшетау - ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМЫТУДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУ ТЕТІКТЕРІ 41

11. **Ргебаева Р. М., Тюлегенова А. Т., Акжанова Г. А., Кайкенова А.А.** Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТӨЛЕМДЕР НАРЫҒЫН ТАЛДАУ: ҚОЛМА-ҚОЛ АҚШАСЫЗ ЖӘНЕ ҚОЛМА-ҚОЛ ЕСЕП АЙЫРЫСУ ҮРДІСТЕРІ 44
12. **Сабирова Б.Б.** Гуманитарно-техническая академия ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ПРОЦЕССЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ 48
13. **Сарсембаев Ж.Ж.**- э. ғ. к., дәріскер, **Султанова А.Б.** - экономика магистрі, дәріскер, **Тюлегенова А. Т.** - қаржы магистрі, дәріскер, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚША НАРЫҒНЫҢ ДАМУЫ 51
14. **Үркімбай Т. С.** Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау - ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В ПРОЦЕССЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ 54
15. **Шаймерден Рахима Айтпенқызы** магистрант, ғылыми жетекші**: Мамытбеков Е.К.**, Басқару институты профессорының м.а., физика-математика ғылымдарының кандидаты Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясының магистранты ТУРИСТІК ДЕСТИНАЦИЯЛАРДЫ БАСҚАРУДЫҢ ЗАМАНАУИ МЕХАНИЗМДЕРІ 58
16. ***А.Р.Тұрсын[1], А.С.Тулеметова[2]*** [1]PhD докторант, М.Әуезова атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан, [2]Экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, М.Әуезова атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚОЛДАУ МАҚСАТЫНДАҒЫ ҚҰРЫЛЫСҚА ИНВЕСТИЦИЯ: ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ 61

ГОСУДАРСТВЕННОЕ И КОРПОРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ, ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ И ОБРАЗОВАНИЕ

МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУ, ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ

PUBLIC AND CORPORATE GOVERNANCE, HUMAN RESOURCES AND EDUCATION

1. **Вебер В. А., Бельгибаева А. С.** Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, г. Кокшетау – СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ В КАЗАХСТАНЕ И ГЕРМАНИИ 65
2. **Версткин Р. А., Ашимова И.Д.** Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ ПРЕДПРИЯТИЯ: АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ И ЭФФЕКТИВНОСТИ 69

3. **Гирьева А. Д., Бельгибаева А.С.** Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау – ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА ПРЕДПРИЯТИИ 73
4. **[1]Грабовская Н. И., [2]Гибадилова Айжан Мейрамовна** [1]Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, кафедра горного дела, строительства и экологии, [2]Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, кафедра биологии и методики преподавания ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ КАК ВАЖНЫЙ АСПЕКТ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВОВЫХ ОСНОВ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 76
5. **Искаков А.Ж.** – д.э.н., ассоциированный профессор, **Акимов А.Б.** – магистрант Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау – МОТИВАЦИОННАЯ СИСТЕМА ПЕРСОНАЛА В ОРГАНИЗАЦИИ 80
6. **Сарманов Д. С.** Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау - АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУ 84
7. **Серикбаев А. И.** Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова ВИДЫ И ТИПЫ СТРАТЕГИЙ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ 87

ПРАВО, ПРАВОПРИМЕНЕНИЕ И БЕЗОПАСНОСТЬ
ҚҰҚЫҚ, ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК
LAW, LAW ENFORCEMENT AND SECURITY

1. **Асылбек Д. Е.** Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің магистранты, **Тилеубергенов Е. М.** З.ғ.д., профессор Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау – КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР ҚАТЫСАТЫН ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ ПЕДАГОГТЫҢ РӨЛІ 91
2. **Асылбек Д. Е.** Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің магистранты, **Тилеубергенов Е. М.** з.ғ.д., профессор Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРМЕН ЖАСАЛҒАН ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУ КЕЗІНДЕ АРНАЙЫ БІЛІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МӘСЕЛЕЛІ АСПЕКТІЛЕРІ 94
3. **Асылбек Д.Е.** Магистрант Кокшетауский Университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау – ИНТЕГРАЦИЯ ДАННЫХ ЕСТЕСТВЕННЫХ И ТЕХНИЧЕСКИХ НАУК В КРИМИНАЛИСТИЧЕСКУЮ ПРАКТИКУ 98
4. **Асылбек Д.Е.** Магистрант, Кокшетауский Университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау - ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ЭКСПЕРТНОЙ ПРАКТИКИ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ 101
5. **Бисарина С. К.** магистрант Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова, **Тилеубергенов Е. М.** д.ю.н., профессор Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау - ПРОЦЕДУРА СБОРА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ АДВОКАТОМ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ 104

6. **Бисарина С.К.** магистрант Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова, **Тилеубергенов Е.М.** д.ю.н., профессор Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау – ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ПРАВА АДВОКАТА НА СБОР ДОКАЗАТЕЛЬСТВ 108

7. **Есамагамбетова Г. К.** докторант, Моңғолия ғылым және технология университеті, Улан-Батор, Моңғолия, **Церен-Онолт И.** PhD, профессор, Моңғолия ғылым және технология университеті, Улан-Батор, Моңғолия, **Актаева А. У.** PhD, профессор, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - ЖОҒАРЫ ОҚУ ЖӘНЕ КӘСІПОРЫНДАРДА АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ 112

8. **Жаксыбаева Д.[1], Максименко Евгений[2]** [1]Член коллегии адвокатов Акмолинской области, [2]Лектор кафедры «Право», магистр юридических наук Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау - РЕЧЬ ЮРИСТА В СИСТЕМЕ КОМПЕТЕНЦИЙ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ 116

9. **Кудайбергенов И. А.** магистрант «Менеджмент по отраслям», **Искаков А. Ж.** доктор экономических наук**,** Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау - УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В ОБЛАСТИ ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ, В НАЦИОНАЛЬНЫХ ПАРКАХ, МЕТОДЫ И СТРАТЕГИИ 119

10. **Құлтасов А. А.** Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - ШОҚАН УӘЛИХАНОВТЫҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫНЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЛЫПТАСУДАҒЫ РӨЛІ 124

11. **Махметов Б. Б.** магистрант «Менеджмент по отраслям», **Искаков А.Ж.** доктор экономических наук**,** Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау - РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ ПОЖАРООПАСНЫМИ УГРОЗАМИ В ЭКОСИСТЕМЕ НАЦПАРКОВ (ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ) 127

12. **Мухамбетова Д.С.** Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау - НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О МЕСТЕ И РОЛИ ЖЕНЩИНЫ В ОБЩЕСТВЕ 133

13. **Мухамеджанова Ж. М.** Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ САЯСИ ДИСКУРСЫНДАҒЫ «ӘДІЛЕТТІЛІК», «ӘЛЕУМЕТТІК ӘДІЛЕТТІЛІК» ЖӘНЕ «ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ» КАТЕГОРИЯЛАРЫНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ МЕН ПРОБЛЕМАСЫ 137

14. **Нукиев Б.А., Мырзаханов Е. Н., Омаров А. Ж.** Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау - ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМА-ТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ 139

15. **Сейтенова С. Ж.** Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау - К ВОПРОСУ О ПРАВОВЫХ ВЗГЛЯДАХ Ш. УАЛИХАНОВА И ЕВРАЗИЙСКОЙ КУЛЬТУРЕ 142

УДК 330
ББК 65.29

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ И ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Алибекова Зарина Сериковна
Магистрант ОП 7М04102 «Менеджмент по отраслям»
НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова»
zarina.alibekovaa@mail.ru

Аннотация: Статья посвящена современным подходам моделирования бизнес-процессов и их роли в повышении конкурентоспособности организации. В статье рассмотрены основные методы и инструменты, используемые для оптимизации бизнес-процессов, модель «цепочки создания ценности» и другие. Анализируется, как эффективное моделирование позволяет улучшить организационные процессы, повысить их прозрачность и управляемость, что в свою очередь способствует улучшению конкурентных позиций компании. Особое внимание уделяется интеграции современных информационных технологий, включая автоматизацию и цифровизацию, в процессы моделирования, что позволяет достичь высокой эффективности и гибкости в управлении. Статья будет полезна специалистам в области управления, стратегического планирования и информационных технологий, а также всем, кто заинтересован в совершенствовании бизнес-процессов для повышения конкурентоспособности организаций.

Ключевые слова: SWOT анализ, угроза, предприятие, конкурентоспособность, дэмпинг, спрос, услуги, конкуренты, фрилансеры, рынок.

Конкурентоспособность продукции предприятия, работающего в сфере услуг не так-то просто оценить – оценка данного явления не всегда получается четкой и точной. Особенно если организация, как и в случае с ТОО «Агрофирма Актык» оказывает не одну, а несколько видов услуг, причем на совершенно разных сегментах рынка.

Многие ведущие специалисты предлагают использовать следующие методы при оценке конкурентоспособности продукции предприятия:

1. SWOT анализ бизнес-процессов. Технология проведения SWOT анализа состоит из составления матрицы, состоящей из четырех полей: сильные стороны предприятия, слабые стороны предприятия, слабости организации и ее возможности. В итоге получается матрица, разбитая на 2 большие части: внутренние факторы, к которым относятся сильные и слабые стороны предприятия, и внешние: угрозы и возможности, куда можно отнести законодательство, конкурентов, общество, экономику и т.д. [1; 2].

Преимущества данного анализа в том, что он дает наглядное представление о соотношении угроз, возможностей и сильных и слабых сторон. Является очень простым и быстрым способом узнать общий уровень развития компании.

Основными же недостатками является ориентация на прошлое, т.е. при анализе используются только данные о настоящем и прошлом состоянии компании, тем самым исключая возможность оценки перспектив организации.

Анализируя конкурентоспособность ТОО «Агрофирма Актык», мы будем анализировать деятельность одного из подразделений данного предприятия – веб студии KOKOS.kz, так как на данный момент это наиболее развитое направление деятельности ТОО, которое осуществляет свою деятельность на довольно молодом и нестабильном рынке.

Таблица 1 - WOT-анализ бизнес-процессов

Сильные стороны - Высокое качество - Доступные цены - Ориентация на долгосрочное сотрудничество с клиентом - Высокий уровень сервиса и хорошие отношения с каждым клиентом	Слабые стороны - Нехватка квалифицированного персонала - Проектная деятельность – отсутствие стабильного дохода, как следствие риск потери имеющихся специалистов
Угрозы - Большое количество конкурентов - Дэмпинг цен со стороны фрилансеров - Отсутствие квалифицированных кадров	Возможности - Высокий спрос на услуги - Отсутствие сильных конкурентов - Развивающийся быстрорастущий рынок

Таким образом, молодая веб студия имеет ряд перспектив, так как ориентация идет на долгосрочное сотрудничество, информационную и техническую поддержку клиента. Фирма старается развиться и работать не только на проектах (зачастую краткосрочных), но и наработать постоянную клиентуру – фирмы, нуждающиеся в поддержке и продвижении сайтов, а также виртуальном хостинге для своих сайтов.

2. Определение относительных преимуществ. Построение профиля конкурентных преимуществ осуществляется следующим образом. На первом этапе определяют относительные преимущества организации в конкуренции. Для этого занимаются сбором и анализом информации о ближайших конкурентах, сравнивают предприятие с конкурентами по нескольким характеристикам: цена, качество товара, соблюдение сроков поставки, ассортимент, система сбыта, менеджмент и т.п. Обычно характеристики ранжируются, им придаются определенные коэффициенты значимости исходя из 100%. Чем более значима оцениваемая характеристика в определении конкурентных преимуществ, тем больший коэффициент значимости она будет иметь [3; 4].

Сумма коэффициентов должна быть равна 100% независимо от количества составляющих. В зависимости от существующего состояния каждой i-ой характеристики производится расстановка рейтингов, исходя из 100 баллов, т.е. оценивается реальное состояние выбранных относительных преимуществ в организациях. Коэффициенты значимости и рейтинги устанавливаются экспертным методом. На основании рейтинговой оценки и коэффициентов значимости характеристик определяется расчетная оценка конкурентной позиции предприятия по следующей формуле:

$$O_u=R_i*K_i/100, \qquad (9)$$

где Ri - рейтинг выделенной /-составляющей конкурентной позиции по 100-балльной системе (рейтинг i-го относительного преимущества организации в конкуренции);

Ki - коэффициент значимости отдельной i-составляющей, исходя из 100 % (сумма процентов должна быть равна 100, независимо от количества выделяемых составляющих).

Сумма расчетных оценок конкурентных преимуществ (количество баллов) сравнивается с максимально возможным его уровнем - 100 баллов. На основании этого формулируется вывод относительно конкурентной позиции организации на рынке с результатами аналитических оценок [5].

Пример определения относительных преимуществ организации в конкуренции представлен в таблице 2.

Таблица 2 - Относительны преимущества организации в конкуренции

Характеристики	Ki %	Организация		Конкурент 1		Конкурент 2	
		Баллы	Оценка	Баллы	Оценка	Баллы	Оценка
Соблюдение сроков	20	80	20	90	18	90	18
Цены на услуги	30	100	24	70	21	90	27
Качество услуг	25	100	25	80	20	100	25
Скидки на услуги	10	80	8	90	9	90	9
Менеджмент	15	90	13.5	90	13.5	100	15
ИТОГО	100		90.5		80.5		94

Согласно анализу данных таблице 2, организация занимает среднее положение, уступая конкуренту 2, но опережая конкурента 1. Организация имеет более предпочтительные позиции по сравнению с конкурентом 1 по всем позициям кроме предоставления возможностей скидок на услуги. У конкурента 2 организация выигрывает по таким пунктам как лучшая цена при идентичном качестве предоставляемых услуг.

Вторым этапом является построение профиля конкурентных преимуществ, наглядно отображающего конкурентную позицию предприятия на рынке.

Таблица 3 - Приоритетность характеристик бизнес-процессов предприятия

Характеристики	Коэф. Знач	Хуже Лучше Конкурента					Итоговая оценка	приоритет
		-2	-1	0	1	2		
Цены на услуги	30						-30	1
Соблюдение сроков	20						20	
Качество услуг	25						0	
Скидки на услуги	10						-10	3
Менеджмент	15						-15	2
ИТОГО	100						-35	

Согласно данных таблице 4, организация хуже конкурентов в отношении менеджмента, наличия скидок и спецпредложений, а также сроков исполнения договоров. Этим недостаткам организации следует уделить внимание при разработке направлений дальнейшего улучшения и развития, а также при разработке стратегии для обеспечения конкурентоспособности.

Проанализировав конкурентоспособность организации на примере подразделения – веб-студии KOKOS.kz, можно сделать вывод, что организация обладает средним уровнем конкурентоспособности, в чем-то опережая, а в чем-то и уступая своим конкурентам.

Основное внимание руководству организации следует уделить системе менеджмента и организации лояльных отношений с клиентом.

Кроме того, организации следует уделить внимание поиску клиентов на поддержку сайтов, так как именно эта область является «дойной коровой» для организации и при наименьших затратах приносит наибольшую прибыль.

Таким образом был осуществлен анализ финансово хозяйственной деятельности предприятия. На основании изучения теоретических аспектов и методологических основ обеспечения конкурентоспособности и анализа финансово-хозяйственной деятельности предприятия, необходимо разработать комплекс мер по обеспечению конкурентоспособности организации в условиях кризиса.

Библиографический список литературы:

1. Бобрышев Д.К. Конкурентоспособность стратегическая цель фирмы //Проблемы технологии, управления и экономики /Под общ. ред. Панкова В.А. -4.1. - Н.Новгород, 2018. - С.158-160.
2. Богомолова, И. П. Анализ формирования категории конкурентоспособности как фактора рыночного превосходства экономических объектов / И; П. Богомолова, Е. В. Хохлов // Маркетинг в России и за рубежом. 2020. № 1. С. 113-119.
3. Бондаренков А.П. Оценка конкурентного статуса предприятия /2-я междунар. конф. студентов и молодых ученых «Экономика и маркетинг в XXI веке». Н.Новгород, 2019. С.20-21.
4. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов / Пер. с англ. — М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2017 г., 1120 с.
5. Бурганова Р.А. Анализ конкурентных позиций компаний: Учебное пособие. Казань: Издательство КФЭИ, 2018 . - 44 с.

УДК 65,011,3
ББК 330

К ВОПРОСУ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Алибекова Зарина Сериковна
Магистрант 1 курса ОП 7М04102 «Менеджмент по отраслям»
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау
zarina.alibekovaa@mail.ru

Аннотация: Статья посвящена оценке конкурентоспособности организации, которая является ключевым фактором успешной деятельности в условиях современного рынка. В работе рассмотрены основные методы и подходы, используемые для анализа конкурентоспособности, а также факторы, влияющие на её уровень. Особое внимание уделено системному подходу в оценке, который включает в себя анализ внешней и внутренней среды организации, а также оценку финансовых, маркетинговых и производственных показателей. В заключение подчеркивается важность комплексного подхода в оценке конкурентоспособности для принятия стратегических решений и выработки эффективных методов управления. Статья будет полезна как исследователям, так и практикующим специалистам в области менеджмента и стратегического планирования.

Ключевые слова: конкурентоспособность, тендер, субъект, отрасль, рынок, цена, коэффициент.

В теории и практике зарубежного бизнеса отсутствует единое понятие конкурентоспособности и методов оценки уровня конкурентоспособности производителя. Разнообразие трактовок объясняется различным определением конкурентоспособности производителей на рынках различного масштаба (национальном, региональном, мировом), а также тем, какой субъект рассматривается производителем - фирма, отдельное предприятие, отрасль или экономика в целом.

Рассмотрим основные определения понятия конкурентоспособность.

Согласно определению учёного-экономиста Г.Л. Багиева, конкурентоспособность товара – совокупность потребительских свойств товара, определяющая его отличие от других аналогичных товаров по степени и уровню удовлетворения потребности покупателя и затратам на его приобретение и эксплуатацию [2].

Гурков И.Б. определил конкурентоспособность товара как способность продукции быть более привлекательной для потребителя (покупателя) по сравнению с другими изделиями аналогичного вида и назначения, благодаря лучшему соответствию своих качественных и стоимостных характеристик требованиям данного рынка и потребительским оценкам [4].

Конкурентоспособность предприятия – это его преимущество по отношению к другим предприятиям данной отрасли внутри страны и за ее пределами. Конкурентоспособность можно выявить только сравнением между собой этих фирм как в масштабе страны, так и в масштабе мирового рынка.

Товар, куда входят как изделия, так и услуги - всего лишь пассивный компонент рынка, на котором присутствуют также и активные компоненты - субъекты хозяйствования, которые, очевидно, могут быть опосредованными носителями свойства конкурентоспособности (через свои товары и услуги).

Оценка конкурентной позиции фирмы на отраслевом рынке позволяет:

1) разработать меры по повышению конкурентоспособности;

2) выбрать партнера для организации совместного выпуска продукции;

3) привлечь инвестиции в эффективное производство;

4) составить программы выхода фирмы на новые товарные рынки сбыта.

Достижение поставленной цели возможно при наличии оперативной и объективной методике оценки конкурентоспособности. Рассмотрим некоторые методы оценки собственной конкурентной позиций фирмы на рынке.

Типовая схема оценки конкурентоспособности приводится на рисунке 2.

Перейдём к рассмотрению методов оценки конкурентоспособности организаций, предприятий и фирм.

Среди наиболее известных методов можно отметить матричный, разработанный «Бостонской консалтинговой группой». Его основу составляет анализ конкурентоспособности с учётом жизненного цикла товара. В прямоугольной системе координат строиться матрица, по горизонтали откладывается темпы роста (сокращения) количества продаж в линейном масштабе, по вертикали - относительная доля товара (услуги) на рынке. Наиболее конкурентоспособными являются предприятия, которые занимают значительную долю на быстрорастущем рынке [5].

Заслуживает внимание также метод, основу которого составляет оценка товара (услуги) предприятия. К числу недостатков метода следует отнести отсутствие возможности судить о преимуществах и изъянах в работе предприятия, поскольку конкурентоспособность предприятия подменяется конкурентоспособностью товара и не отражает других аспектов деятельности предприятия [6].

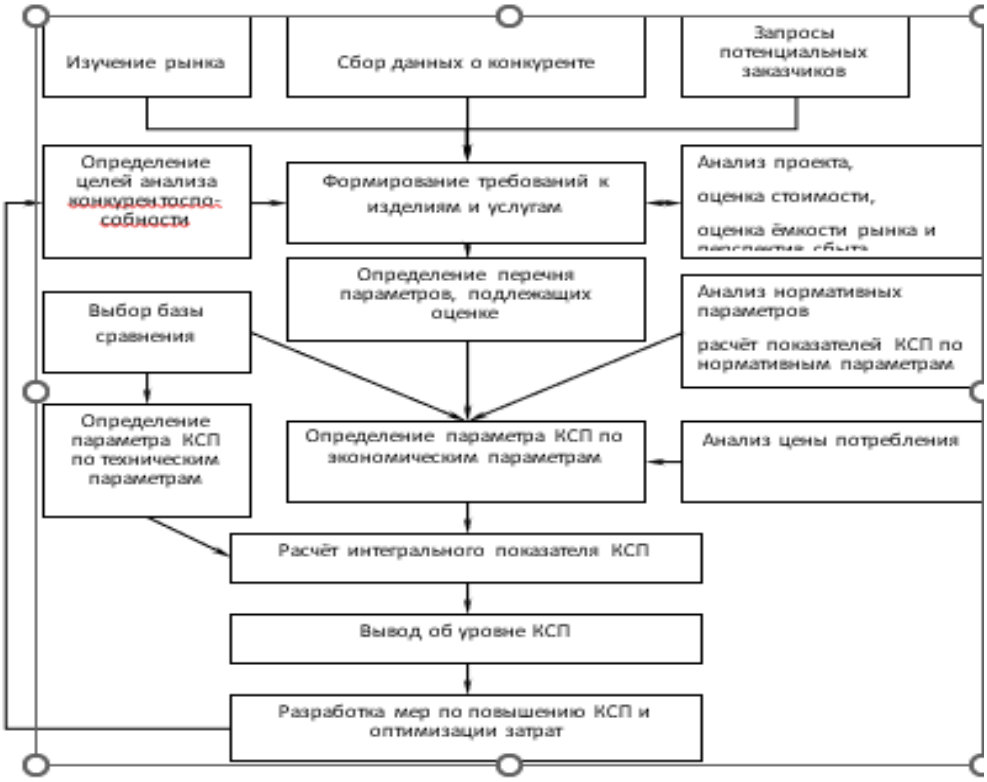

Рисунок 2 – Алгоритм осуществления оценки конкурентоспособности предприятий

Методы измерения и оценки конкурентоспособности фирм основываются на оценке различных конкурентных преимуществ, используемых фирмами в своей маркетинговой стратегии: качество и цена товара, обслуживание потребителей, сроки исполнения заказа, имидж фирмы и др..

Наиболее общей характеристикой конкурентоспособности фирмы является коэффициент конкурентоспособности, определяемый количеством выигранных тендеров по отношению к общему количеству конкурентных случаев в каждом сегменте рынка за определенный период [7]:

$$Kki=Ri/Ni, \qquad (1)$$

где Kki - коэффициент конкурентоспособности i-ой фирмы;

Ri - количество тендеров, выигранных i-ой фирмой;

Ni - количество тендеров, в которых принимала участие i-ая фирма.

Объемы заказов, выставляемых на тендер, имеют разную величину, поэтому коэффициент конкурентоспособности целесообразно определять с учетом объемов подрядов, в денежном выражении:

$$Kkoi= Wij\ (j=1,r)/\ Wij\ (j=1,n), \qquad (2)$$

где Kij - коэффициент конкурентоспособности с учетом объема тендеров;

r - количество тендеров, выигранных i-ой фирмой;

n - общее количество тендеров, в которых принимала участие фирма;

Wij - объем j-го тендера.

Очевидно, что значения коэффициентов Kki и Kkoi могут совпасть в исключительно редких случаях, поскольку влияние такого фактора, как объем контракта, вносит существенные коррективы в расчет частоты выигранных тендеров. Коэффициент Kkoi в большей степени отражает реальные результаты фирмы в реализации рыночно ориентированной конкурентной политики. Он является подтверждением эффективности работы фирмы по завоеванию лидирующих позиций на данном сегменте рынка.

Однако для успешного управления конкурентоспособностью необходимо рассматривать оба коэффициента в различных сочетаниях. Если Kki>Kkoi это означает, что фирма более конкурентоспособна в борьбе за заказы, объем каждого из которых меньше среднего по данному сегменту рынка [7].

Обратное соотношение Kki<Kkoi свидетельствует о том, что фирма более конкурентоспособна в борьбе за заказы, объем которых больше среднего по данному сегменту рынка.

В практике проведения тендеров подряд получает фирма, предложившая наименьшую цену за оказание услуги по возведению объекта, либо выполнению работ. В связи с этим в дополнение к коэффициенту конкурентоспособности необходимо применять коэффициент ценового отклонения Vij, который отражает соотношение цен предложения i-ой фирмы и рыночной цены, установленной по результатам тендера. Так, если по j-ому объекту рыночная цена составляет poj, а цена предложения i-ой строительной фирмы – Pij, коэффициент Vij, отражающий превышение i-ой фирмой минимальной цены предложения, определяется по формуле [8]:

$$Vij=Pij/Poj, \qquad (3)$$

Исследования, проведенные за рубежом, показывают, что :у многих участников тендера цены предложения не превышают значение коэффициента Vi j=1,2. Принимая во внимание, что в условиях сложившегося рынка цены на вес виды используемых в строительстве ресурсов отличаются незначительно, а доля прибыли в цене предложения относительно невелика, предложения от фирм с коэффициентом Vi j , превышающим 1,2, свидетельствуют об их низком интересе к получению подряда. Коэффициент ценового отклонения определяется по каждому тендеру.

Одним из наиболее всеохватывающих с точки зрения учёта полноты рыночных факторов, и объективных, является метод, основанный на теории эффективной конкуренции, который дает представление о конкурентоспособности предприятия, касаясь наиболее важных аспектов его деятельности. Согласно этому методу, наиболее конкурентоспособны те предприятия, где наилучшим образом организована работа всех подразделений и служб. На эффективность их деятельности влияет множество факторов и ресурсов предприятия. Оценка эффективности работы каждого подразделения предполагает оценку эффективности использования им этих ресурсов. Метод построен на анализе четырех групп показателей конкурентоспособности предприятия:

1.Показатели, характеризующие эффективность производственной деятельности фирмы;

2. Показатели финансового положения организации;

3. Показатели эффективности организации сбыта и продвижения товара;

4. Показатели конкурентоспособности товаров;

В любом случае проведение оценки преследует цель определения положения фирмы на отраслевом рынке. Достижение этой цели возможно лишь при условии оперативной и объективной методики оценки конкурентоспособности [7].

Конкурентоспособным является тот товар, комплекс потребительских и стоимостных характеристик которого определяет его успех на рынке, т.е. способность данного товара быть обмененным на деньги в условиях широкого предложения к обмену других конкурирующих товаров-аналогов.

Устойчивое положение предприятия на рынке товаров и услуг определяется именно уровнем конкурентоспособности. В свою очередь, конкурентоспособность связана с

действием нескольких десятков факторов, среди которых можно выделить два основных – уровень цены и качество продукции.

Библиографический список литературы:

1. Андрейчиков А.В., Андрейчикова О.Н. Анализ, синтез, планирование решений в экономике — М.: Финансы и статистика, 2020. — 368 с.
2. Аноприев, В.А. Анализ факторов, влияющих на уровень конкурентоспособности компании / В. А. Аноприев // Маркетинг в России и за рубежом. 2017. № 3. С. 93-101.
3. Багиев Г.Л. и др. Маркетинг: Учебник для вузов / Г.Л. Багиев, В.М. Тарасевич, Х. Анн; Под общей редакцией Г.Л. Багиева. М.: ОАО «Изд-во «Экономика», 2021.
4. Гурков И.Б. Маркетинг. Курс лекций. -М.: Инфра-М, 2019.
5. Баумгартен, Л. В. Анализ методов определения конкурентоспособности организации и продукции / Л. В. Баумгартен // Маркетинг в России и за рубежом. 2014. № 5. С. 24-31.

ББК 65.052.2

НЕГІЗГІ ҚҰРАЛДАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ МЕН ТАЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Байгарина Алия Тургановна, Тлеубаева Зауреш Дауылбаевна
Кальжанова Катира Амантаевна, Жапарова Дина Кабдыгалимовна
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
baygarina78@mail.ru, zauresh858@gmail.com
katira.kalzhanova@bk.ru, dina.15.10.80@mail.ru

***Аннотация**: Негізгі құралдарды есепке алудың тиімділігі үшін олардың жіктелуі маңызды. Негізгі құралдарды есепке есепке алу жүйелері: бухгалтерлік есеп, басқарушылық және қаржылық есеп. Бұл жүйелердің әрқайсысының құрылымы мен функциялары бар. Негізгі құралдарды есепке алу барысында құжат айналымы маңызды рөль атқарады. Бухгалтерлік есеп негізінен активтердің құнын , амортизациясын және оларды сату немесе жою жағдайларын есепке алуды қамтиды.*

Негізгі құралдарды талдаудың нәтижелері кәсіпорынның активтерін тиімді пайдалануын көрсетеді. Талдау деректері негізінде әртүрлі шешімдер қабылданады , сондай-ақ болашақта тиімділікті арттыруға бағытталған стратегиялар ұсынылады.

Кілт сөздер: негізгі құралдар , амортизациялық аударым , еңбек құралы , стандарт, қор қайтарымдылығы , рентабельділік ,корреспонденция , қорсыйымдылығы , қормен жарақтану.

***Аннотация:** Для эффективности учета основных средств важна их классификация. Системы учета основных средств: бухгалтерский учет, управленческий и финансовый учет. Каждая из этих систем имеет свою структуру и функции. Немаловажную роль в учете основных средств играет документооборот. Бухгалтерский учет в основном включает учет стоимости активов, амортизации и случаев их продажи или ликвидации. Результаты анализа основных средств показывают эффективное использование активов предприятия. На основе данных анализа принимаются различные решения, а также предлагаются стратегии, направленные на повышение эффективности в будущем.*

Annotation: *For the effectiveness of accounting for fixed assets, their classification is important. Accounting systems for fixed assets: accounting, managerial and financial accounting. Each of these systems has its own structure and functions. Document management plays an important role in accounting for fixed assets. Accounting mainly includes accounting for the value of assets, depreciation, and cases of their sale or liquidation. The results of the analysis of fixed assets show the effective use of the company's assets. Based on the analysis data, various decisions are made, as well as strategies aimed at improving efficiency in the future.*

Негізгі құралдар ұзақ уақыт қызмет жасайтын материалдық-заттық құндылықтар. Негізгі құралдар кез-келген өндірістің маңызды факторларының бірі болып табылады. Олардың жіктеу, есепке алу, бағалау мен амортизациялық аударымдарын есептеу мен тиімді пайдалануы шаруашылық жүргізуші субъектілер қызметінің нәтижелеріне тікелей әсер етеді.

Әрбір кәсіпорынның өндірістік - шаруашылық қызметінде негізгі қорлар үлкен рөль атқарады. Өндірістің тиімділігі көбінесе негізгі қорлардың санына, құнына, техникалық деңгейіне, жас құрылымына байланысты.

Шаруашылық жүргізуші субъектілерде өнім, жұмыс және қызмет көрсету көлемін ұлғайтудың маңызды факторларының бірі олардың қажетті мөлшерде және ассортиментте негізгі құралдармен қамтамасыз етілуі, сондай-ақ оларды толық және тиімді пайдалану болып табылады.

Қазіргі жағдайда кәсіпорында негізгі қорларға қойылатын талаптарды орындау үшін негізгі құралдарды есепке алу, аудит және талдау жүйесін ұйымдастыру шешуші және маңызды мәселелердің бірі.

№ 16 ХҚЕС бойынша негізгі құралдар - бұл еңбек құралы ретінде материалдық өндіріс саласында және өндірістік емес саласында ұзақ уақыт бойы, яғни 1 жылдан астам қолда болатын материалдық активтер. Яғни ұйымда негізгі құралдардың есебі сәйкес ұйымдстырылады. Бұл стандарт негізгі құралдың есебін жүргізудің, субьектіге жататын меншік құқығын, шаруашылық пен оперативтік басқару жүйесін анықтайды.

Негізгі құралдарды есептеуді дұрыс ұйымдастыру және тозу мөлшерін есептеу үшін негізгі құралдарды жіктеудің маңызы зор.

Негізгі құралдардың бухгалтерлік есебі есепте негізгі құралдардың түсуін, алғашқы мойындалуын, ішкі орын ауыстыруын, амортизацияның есептелуін, кейінгі шығындардың есебін, сату бойынша нәтиженің есебі мен басқа да шығыстарды құжатпен рәсімдеуді, сонымен қатар дер кезінде және толық көрсетуді қамтамасыз етуі қажет.

Негізгі құралдар есебі 2410 - шы «Негізгі құралдар» бөлімшесінің келесідей мүліктік активтік шоттарында жүргізіледі:

2411 жер , 2412 ғимараттар мен құрылыстар ,2413 машиналар мен жабдықтар , 2414 көлік құралдары , 2415 компьютерлер ,2416 кеңсе жиһаздары , 2417 өндірістік құрал-жабдықтар.

Негізгі құралдарды кірістеу және есептен шығару есебін яғни шоттар корреспонденциясын қарастырайық:

Құрылыс аяқталғаннан кейін бастапқы құнмен Дт 2410 Кт 2930, есеп беретін тұлғадан Дт 2410 Кт 1250 , жеткізушілерге берілген аванс есебінен Дт 2410 Кт 1610, еншілес ұйымнан кірістеу Дт 2410

Кт 3320,3330,3340 , заңды немесе жеке тұлғалардан Дт 2410 Кт 3390, ҚҚС сомасына Дт 2410 Кт 3390, қаржылық жалдан Дт 2410 Кт 4150, жарғылық қорға түскен Дт 2410 Кт 5110, тегін алынған негізгі құралдар кірістелсе: баланс құнына Дт 2410 Кт 6210 , тозу

сомасына Дт 2410 Кт 2420 деген бухгалтерлік жазулар жазылады, осы жазудан көрініп тұрғандай негізгі құралдардың келіп түсуі Дт 2410 шотында , басқа шоттардың Кт де жазып көрсетілуі бұл заңдылық.

Негізгі құралдарды сатқанда: тозу сомасына Дт 2420 Кт 2410, баланстық құнына Дт 7410 Кт 2410, негізгі құралдар үшін сатып алушының төлем шоты: келісім шарттық құнына Дт 1210 , 2110 Кт 6210 , ҚҚС сомасына Дт 1210, 2110 Кт 3130, негізгі құралдар басқа кәсіпорынға тегін берілсе : тозу сомасына Дт 2420 Кт 2410, баланстық құнына Дт 7410 Кт 2410 бухгалтерлік жазу жазылады.

Негізгі құралдардың есептен шығу себептері олардың тозуына байланысты мүліктік объектілерді толықтай бұзу немесе демонтаждау барысында, сонымен қоса төтенше жағдайлардың салдарынан жойылуы, мүліктік объектілердің бөліктерін қайта құралдауға, құрылғылауға, жаңартуға байланысты жойылуы, негізгі құралдарды басқа ұйымдарға беру немесе сату, тегін беру, жарғылық қорға салым ретінде беру) негізгі құралдардың жетіспеуі болып саналады.

Кәсіпорынның негізгі қорларын толығырақ талдау үшін келесі 1 кестеде Көкшетау Сүтзауыты ЖШС мүлкінің құрамы мен құрылымын қарастырдым.

Кесте 1 - Кәсіпорын мүлкінің құрамы мен құрылымын талдау

№	Көрсеткіштер	2022 мың.тг	2023 мың.тг	2024 мың.тг	3 жылдағы өзгеріс			
					2023-2022 мың.тг	2023-2022 %	2024-2023 мың. тг	2024 - 2023 %
1	Негізгі құрал дар, барлығы	103 848	117 207	363 318	13 359	1,12	246111	3,09
2	Оның ішінде:							
	Жер	1 923	1 923	1 923	0	1	0	1
	Ғимараттар мен құрылыстар	28 952	32 567	117 189	3 615	1,12	84 622	3,59
	Машина мен жабдықтар	44 374	51 345	124 321	6 971	1,15	72 976	2,42
	Көлік құралда ры	12 181	18 695	67 325	6 514	1,53	48 630	3,6
	Басқа да негізгі құралдар	16 418	12 677	52 560	-3 741	0,77	39 883	4,14

Кәсіпорын мүлкінің құрамы мен құрылымын талдау нәтижесінен көрініп тұрғандай пайдалану мерзімі өтіп кеткен негізгі құралдар санының өсіп кетуіне байланысты, 2023 жыл мен 2022 жылдар аралығын салыстырғанда негізгі құралдар 13 359 мың теңгені құрады. Ал 2024 жылмен 2023 жылдың ауытқу сомасы 246 111 мың теңге ге артқанын байқауға болады.

Негізгі қорларды пайдалану тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштерді талдауды қарастырып көрейік , 2 кестеде көрсетілген.

Кесте 2- Негізгі қорларды пайдалану тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштер

№	Көрсеткіштер	2022 жыл	2023 жыл	2024 жыл	Ауытқуы,	
					2023 - 2022 жж.	2024 - 2023 жж.
1	НҚ дың орташа жылдық құны, мың теңге	103 848	117 207	363 318	13 359 (1,12%)	246 111 (3,09%)
2	Сатудан түскен табыс, мың теңге	1 123 074	1 721 944	2 910 110	598 870 (1,53%)	1 188 166 (1,69%)
3	НҚ дың активті бөлігінің құны, мың теңге	85 507	102 607	308 835	17 100 (1,19%)	206 228 (3%)
4	Таза пайда, мың теңге	-39 119	315 594	927 577	354 713 (-8,06%)	611 983
5	Жұмыскерлер саны, адам	113	122	143	9 (1,07%)	21
6	НҚ дың активті бөлігінің үлесі, %	82,34	87,54	85	5,2 (1,06%)	-2,24
7	Қор қайтарымдылығы, теңге	-0,64	1,8	1,86	2,44 (-2,81%)	0,06
8	Қорсыйымдылығы, теңге	-1,55	0,55	0,53	2,1 (-0,35%)	-0,02
9	Қормен жарақтану, мың теңге	919	960,7	2540,6	41,7 (1,04%)	1579,7
10	НҚ дың рентабельділігі, теңге	-0,37	2,7	2,5	3,07 (-7,29%)	-0,2

Негізгі қорлардың қор қайтарымдылығы өндірілген өнім көлемінің негізгі құралдардың орташа жылдық құнына қатынасымен анықталады.

Ол негізгі өндірістік құралдарына шығындалған әрбір теңгенің қайтарымдылығын көрсетеді, яғни негізгі өндірістік құралдарына салынған қаражат тиімділігін көрсетеді. Қор қайтарымдылығы 2022 жылы -0,64 болса, 2023 жылы 1,8 тең, яғни негізгі құралдарға кеткен 1 теңгеге 1,8 теңгенің өнімі өндіріледі. Бұл көрсеткіштің осындай өзгеру себебі 2024 жылы 2023 жылмен салыстырғанда негізгі құралдардың орташа жылдық құны 13 359 мың теңгеге өссе, сатудан түскен табыс та 598 870 теңгеге өскенін байқауға болады.

Негізгі қорлардың рентабельділігі - бұл негізгі қорларды пайдалану интенсивтілігінің қатысты көрсеткіші. Ол таза табыс сомасының негізгі өндірістік құралдардың орташа жылдық құнына қатынасымен есептеледі. Негізгі қорладың рентабельділігі көрсеткіші 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда 3,07 теңгеге көбейген.

Аталған мәліметтерге сүйене отырып, келесідей қорытынды жасауға болады:

Көкшетау «Сүтзауыты» ЖШС де негізгі құралдардың бухгалтерлік есебін жетілдіру үшін төмендегідей іс-шараларды жүргізу ұсынар едім:

а) әліде есепке алуды автоматтандыру, автоматтандырылған есепті ұйымдастырудың ерекшелігі түгендеу объектілерінің тізіміне сәйкес келетін ақпараттың тұрақты файлын құру болып табылады.

«1С: Предприятие 8.3» барлық масштабтарда бухгалтерлік есепті кешенді автоматтандыруға арналған қуатты жүйе болып табылады. Бұл жүйе арқылы әрбір жеке жағдайда ұйымның ерекшелігін ескеретін оңтайлы шешімді таңдауға мүмкіндік береді. Компоненттер жинағы жеке анықталады және кейін толықтырылуы мүмкін.

Бухгалтерлік есепті автоматтандыру үшін ең көп тараған бағдарлама 1С: кәсіпорын болып табылады. Ол бухгалтерлердің өмірін едәуір жеңілдетеді. Бағдарлама бухгалтерлік құжаттардың барлық түрлерімен жабдықталған, әрбір құжаттың баспа нысаны бар, ол автоматты түрде толтырылады және басып шығарылғаннан кейін бухгалтерлік журналдарға тігіледі. 1С: Кәсіпорын бағдарламасында бухгалтерлік есепті жүргізуді автоматтандырудың оң жақтары:

- бухгалтерлік есептің әртүрлі учаскелерін жүргізу;
- қажетті ақпаратты жедел алу;
- автоматты есептеу және бухгалтерлік есеп беру жиынтығын алу (бағдарламаның деректері негізінде);
- кең аналитикалы бухгалтерлік есептерді құру;
- рөлдер бойынша қол жеткізу құқықтарын шектеу.

Библиографиялық әдебиеттер тізімі:

1. Бухгалтерлік есептің жаңа стандарттары, қорлар, негізгі құралдар, жалдау, күрделі салымдар, Палаткина Л. В., 2021 ж.
2. Назарова В. Л. «Шаруашылық жүргізуші субъектілеріндегі бухгалтерлік есеп» Алматы, 2019 ж.
3. Н. Қабылова , Ш. Доспалина , Е. Оразалинов. «Бухгалтерлік есеп негіздері» Астана 2018 ж.
4. Баймуханова С. Б. «Қаржылық есеп» Оқулық. Алматы «Экономика» 2017 ж.
5. Электронная библиотека МегаПро http://library.shokan.edu.kz/
6. Цифровая библиотека Aknurpress https://www.aknurpress.kz/

УДК/ББК 332.05

ЭКОНОМИКАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN'S ECONOMY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

Болат Әділбек Серікұлы
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Болат Әділбек Серікұлы
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Bolat Adilbek Serikuly
Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau
Adilbekbolat8@gmail.com

Андатпа: *Аннотация: Мақалада цифрлық экономиканың негізгі ұғымдары, цифрландыру жағдайында Қазақстан экономикасының тұрақты даму мәселелері қарастырылады. Цифрлық трансформацияны жүргізу тәсілдері талданды, елдің экономикалық секторындағы цифрлық трансформацияның ағымдағы жай-күйіне талдау*

жүргізілді. Цифрландырудың негізгі тенденциялары, сондай-ақ осы өзгерістердің экономиканың әртүрлі салаларына әсері атап өтіледі. Экономиканы цифрландыру жағдайында Қазақстанның тұрақты дамуының негізгі бағыттары ұсынылған.

***Түйінді** сөздер: тұрақты даму, цифрландыру, цифрлық экономика, инновация, цифрлық технологиялар.*

***Аннотация:** В статье рассматриваются основные понятия цифровой экономики, вопросы устойчивого развития экономики Казахстана в условиях цифровизации. Проанализированы подходы к проведению цифровой трансформации, проведен анализ текущего состояния цифровой трансформации в экономическом секторе страны. Освещаются основные тенденции цифровизации, а также влияние этих изменений на различные отрасли экономики. Представлены основные направления устойчивого развития Казахстана в условиях цифровизации экономики.*

***Ключевые слова:** устойчивое развитие, цифровизация, цифровая экономика, инновация, цифровые технологии.*

***Abstract:** The article discusses the basic concepts of the digital economy, issues of sustainable development of the economy of Kazakhstan in the context of digitalization. The approaches to digital transformation are analyzed, and the current state of digital transformation in the country's economic sector is analyzed. The main trends of digitalization are highlighted, as well as the impact of these changes on various sectors of the economy. The main directions of sustainable development of Kazakhstan in the context of digitalization of the economy are presented.*

***Keywords**: sustainable development, digitalization, digital economy, innovation, digital technologies.*

Цифрлық технологиялар мемлекеттің тұрақты дамуының негізгі элементіне айналуда. Экономиканы цифрландыру бизнес пен мемлекеттің өзара іс-қимылының ыңғайлы және ашық тетіктерін құру, әкімшілік жүктемені азайту, басқарудың барлық деңгейлерінің тиімділігі мен ашықтығын арттыру үшін қажет. Қазіргі жағдайда мемлекеттік басқару мен бизнес-процестерге озық цифрлық шешімдерді енгізу қазірдің өзінде басым бағытқа айналды.

Цифрлық экономика деректердің үлкен көлемін өңдеуге және талдауға негізделген, бұл өндірістен логистика мен сатылымға дейінгі әртүрлі қызмет салаларының тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді. Өндірісті жаңғырту кешенді тәсілді талап етеді: қаржылық, материалдық және еңбек ресурстарын ұтымды пайдалану, құрылымдық бөлімшелер арасындағы өзара іс-қимылды оңтайландыру, сондай-ақ заманауи ресурс үнемдеуші технологияларды енгізу. Бұл кәсіпорындарға өндіріс әлеуетін жаңартуға және өнімнің сапасын минималды шығындармен жақсартуға мүмкіндік береді [1].

Қазіргі уақытта цифрлық экономиканың мүмкіндіктері іс жүзінде шексіз және қарқынды өсуде. Цифрлық және коммуникациялық технологиялар барлық экономикалық, әлеуметтік және саяси салаларды қамтиды. Қазіргі халықаралық корпорациялар цифрландыруды дамытуды өз қызметі шеңберінде ғана емес, жалпы әлемдік экономика шеңберінде де әлеуметтік-экономикалық табыстың маңызды көрсеткіші ретінде бөліп көрсетеді [2].

Қазақстан Республикасы қазіргі кезеңде коммуникациялық желілерді дамыту және сапасы бойынша белсенді жұмыс істеуде. Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Үкімет отырысында: "егер біз қазір, оның ішінде экономиканы цифрландыру жөніндегі жұмыстың баяулауына жол берсек, осы маңызды проблемаға тап боламыз, біз жай ғана артта қаламыз", - деді. Ел тек өзінің цифрлық нарығын құру стратегиясын әзірлейді және әлі ашылмаған әлеуеті бар сала болып қала береді. Сонымен қатар, қазіргі уақытта әлемдік экономикада болып жатқан өзгерістер, бір жағынан, елеулі мәселе, ал екінші жағынан,

Қазақстанның жаһандық цифрлық ортада мамандануын іздеу және осы негізде дәстүрлі экономиканы жаңғырту бағыттарын қалыптастыру үшін жаңа мүмкіндіктер болып табылады.

Қазақстанның цифрлық экономикасы цифрлық және ақпараттық технологиялар басқару мен бизнесте көптеген жылдар бойы қолданылып келе жатқан жалпы әлемдік үрдістерге сүйене отырып, белсенді дамып келеді. Дамыған елдердегі бұл процестің негізі қоғамдық өмірдің барлық салаларына қызмет көрсетуге бағытталған тәсіл болды.

Осылайша, Қазақстан Республикасында цифрлық экономиканың даму аспектілерін және оның қалыптасу процестерін кешенді зерделеу, әрине, өзекті ғылыми-практикалық міндет болып табылады. Экономистер XX ғасырдың 90-жылдарында цифрлық экономиканы жеке санатқа бөле бастады.

"Цифрлық экономика" (digital economy) терминін 1995 жылы бизнес-талдаушы Дон Тапскот ұсынды. Ол цифрлық экономиканы желілік сана (networked intelligence) арқылы анықталатын және виртуалды технологияларға тікелей тәуелді экономикалық қызмет ретінде түсіндіреді.

Соңғы жылдары цифрлық экономиканың бірнеше синонимдері қолданылады, атап айтқанда: интернет-экономика, жаңа экономика, веб-экономика, диджитализация экономикасы. Жалпы, цифрлық экономика деп тауарлар мен қызметтерді компьютерлік желілер арқылы өндіру, сату және жеткізу түсініледі.

Цифрлық экономика - бұл экономикалық процестердің бір, бірнеше немесе барлық кезеңдері ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) көмегімен жүзеге асырылатын экономикалық жүйе субъектілері нарығының бір түрі; экономикалық еркіндіктің, инновацияның және қазіргі экономиканың даму деңгейінің көріністерінің бірі.

Соңғы жылдары Қазақстан экономикасын цифрландыру мемлекеттік саясаттың басым бағытына айналды. Бұған дәлел ретінде 2018 жылы іске қосылған "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасын келтіруге болады. Осы бағдарламаның негізгі мақсаты негізгі салаларға заманауи цифрлық шешімдерді енгізу есебінен ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып табылады. Бағдарлама цифрлық инфрақұрылымды дамыту, мемлекеттік басқаруды жетілдіру, өнеркәсіпті цифрландыру, агросектор, білім беру және денсаулық сақтау бағыттарын қамтиды [3].

Агроөнеркәсіптік кешен: дәл егіншілік технологиялары, GPS және IoT арқылы агротехниканы басқару, дақылдар мен топырақ жағдайын бақылау үшін дрондарды пайдалану қолданылады.

Өнеркәсіп және энергетика: цифрлық егіздер, өндірістік процестерді автоматтандыру, үлкен деректерді бақылау және талдау өнімділік пен энергия тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қаржы секторы: блокчейн белсенді енгізілуде, финтех дамуда, цифрлық теңге тестілеу сатысында тұр, ал KYC және Smart-келісімшарттар жүйелері банк және сақтандыру процестерін оңтайландырады.

Қазақстан сондай-ақ телекоммуникациялық желіні дамытуда елеулі қадамдар жасауда: кең жолақты Интернетке қолжетімділік артуда, әсіресе ауылдық жерлерде 4G және 5G іске қосу бойынша пилоттық жобалар дамуда [4].

Цифрландыру кәсіпорындар үшін, әсіресе дәл егіншілікте, өндірісті автоматтандыруда, жабдықты басқаруда және үлкен деректерді қолдануда жүйе құраушы трендке айналды. Бұл еуропалық өндірушілердің артта қалуын жоюға және бәсекеге қабілеттілікті арттыруға мүмкіндік береді. Зерттеулер көрсеткендей, цифрлық технологияларды белсенді түрде енгізетін кәсіпорындар бәсекелестерге қарағанда орта есеппен 26% тиімді.

Цифрлық даму стратегиясын таңдамағандар 24% артта қалушылықты көрсетеді. Жабдықтау қызметтерінің негізгі міндеті өндірісті сапалы және қажетті ресурстармен

уақтылы қамтамасыз ету болып табылады. Тиімді логистика және тауарлы-материалдық қорларды басқару шығындарды азайтуға және өнімділікті арттыруға мүмкіндік береді. Қаржылық менеджмент компанияның қаржылық тұрақтылығын нығайтуға, пайданы барынша арттыруға және шығындарды азайтуға бағытталуы керек. Бұған айналым капиталын тиімді басқару, өзіндік құнын төмендету, артықты жою, тиімді несиелер тарту және бизнесті негізделген кеңейту арқылы қол жеткізіледі. Кәсіпорындардың инвестициялық қызметі ішкі көздерге де (амортизация, пайда, акциялар эмиссиясы), сондай-ақ сыртқы (бюджеттік субсидиялар, шетелдік инвестициялар, кредиттер) сүйенеді. Осы ресурстарды сауатты басқару өзін-өзі қаржыландыруды және бизнесті дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді [5].

Қазақстан экономикасын цифрландыру - бұл жекелеген салаларды жаңғырту ғана емес, өмірдің барлық салаларын терең трансформациялау. Цифрлық шешімдерді табысты енгізу тұрақты экономикалық өсуге, сапаны жақсартуға ықпал етеді. Цифрландырудағы белсенді мемлекеттік қолдау кәсіпорындардың экономикалық тиімділігіне ғана емес, кейіннен Қазақстанның кез келген азаматы үшін өмір сүру сапасын жақсартуға әкеледі

Жоғарыда айтылғандардың бәрінен қазіргі Қазақстанда ұлттық экономиканың дамуындағы озық технологиялар мен инновациялардың рөлі белсенді өсуде деген қорытынды жасауға болады. Дәстүрлі тәсілдер мен жұмыс әдістері жаңа технологиялар адам қызметінің жаңа салалары мен салаларына енген сайын өзгеруде. Қазақстан экономикасы цифрландырудың жаңа деңгейіне белсенді түрде көшуде. Цифрлық технологияларды одан әрі интеграциялау ел үшін өте маңызды болады. Онсыз Қазақстанға әлемнің бәсекеге барынша қабілетті 30 экономикасының тізіміне кіру және халықтың әл ауқатын арттыру қиынға соғады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Гришина, О. А. Устойчивое развитие предприятий в условиях цифровизации экономики // Экономика и управление. — 2022. — №3(45). — С. 47–52.
2. Портнова, И. В. Цифровая трансформация и устойчивое развитие бизнеса: вызовы и возможности // Вестник экономики. — 2023. — №5. — С. 21–29.
3. Назарова, Л. А., Сергеев, А. В. Цифровая экономика и её влияние на устойчивое развитие организаций // Менеджмент и бизнес-администрирование. — 2021. — №4. — С. 35–40.
4. Стратегия цифровизации Казахстана до 2025 года. [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://digitalkz.kz/
5. Хачатуров, А. С. Основы устойчивого развития: учебное пособие. — М.: Инфра-М, 2020.

ӘЛЕУМЕТТІК ӘРІПТЕСТІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ КӘСІПКЕРЛІК ҚҰРЫЛЫМДАРДЫҢ, БИЛІК ПЕН ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ СТРУКТУР, ВЛАСТИ И НАСЕЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

INTERACTION OF ENTREPRENEURIAL STRUCTURES, GOVERNMENT, AND POPULATION IN THE SOCIAL PARTNERSHIP SYSTEM

Болатов Габит Галымбекович
Джапарова Кадиша Кумаровна
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, бизнес және қызметтер кафедрасы
bolatov.gg.2002@icloud.com, kadisha59@mail.ru

Болатов Габит Галымбекович
Джапарова Кадиша Кумаровна
Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, кафедра бизнеса и услуг
bolatov.gg.2002@icloud.com, kadisha59@mail.ru

Bolatov Gabit Galymbekovich
Dzhaparova Kadisha Kumarovna
Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Department of Business and Services
bolatov.gg.2002@icloud.com, kadisha59@mail.ru

***Аннотация**: Бұл мақалада әлеуметтік әріптестік жүйесінде кәсіпкерлік құрылымдардың, билік пен халықтың өзара іс-қимылы қарастырылады. Қазіргі экономикалық жағдайда бизнестің әлеуметтік жауапкершілігі, билік органдарымен ынтымақтастық және қоғаммен өзара байланыс тұрақты дамудың маңызды элементтерінің бірі болып табылады. Қазақстандағы әлеуметтік әріптестіктің рөлі, оның артықшылықтары мен дамытудың негізгі бағыттары талданады.*

***Кілт сөздер**: әлеуметтік әріптестік, кәсіпкерлік, билік, халық, ынтымақтастық, тұрақты даму.*

***Аннотация**: В данной статье рассматривается взаимодействие предпринимательских структур, власти и населения в системе социального партнерства. В современных экономических условиях социальная ответственность бизнеса, сотрудничество с государственными органами и взаимодействие с обществом являются важными элементами устойчивого развития. Анализируется роль социального партнерства в Казахстане, его преимущества и основные направления развития.*

***Ключевые слова**: социальное партнерство, предпринимательство, власть, население, сотрудничество, устойчивое развитие.*

***Annotation**: This article examines the interaction of entrepreneurial structures, government, and the population in the social partnership system. In the modern economic environment, corporate social responsibility, cooperation with government agencies, and engagement with society are key elements of sustainable development. The role of social partnership in Kazakhstan, its advantages, and key development directions are analyzed.*

***Keywords**: social partnership, entrepreneurship, government, population, cooperation, sustainable development.*

Қазіргі таңда әлеуметтік әріптестік жүйесі елдің тұрақты дамуы мен экономикалық өсіміне ықпал ететін маңызды құралдардың бірі ретінде қарастырылады. Әлеуметтік әріптестік – бұл мемлекет, бизнес және халық арасындағы өзара тиімді қарым-қатынасты

қалыптастыруға бағытталған жүйе. Бұл жүйенің негізгі мақсаты – әр тараптың мүдделерін теңестіре отырып, әлеуметтік тұрақтылық пен экономикалық тиімділікті қамтамасыз ету.

Қазақстанда әлеуметтік әріптестік бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін арттыру, мемлекеттік қолдауды кеңейту және халықтың әл-ауқатын жақсарту бағытында қарқынды дамуда. Бұл жүйе мемлекет пен жеке сектордың ынтымақтастығы негізінде жұмыс істейді, ал оның тиімділігі әлеуметтік-экономикалық саясаттың маңызды көрсеткіші болып табылады.

• Әлеуметтік әріптестіктің негізгі принциптері.

Әлеуметтік әріптестікті тиімді дамыту үшін бірнеше негізгі принциптерді сақтау қажет:

1.Тең әріптестік – барлық тараптар тең құқықтар мен міндеттерге ие болуы керек.

2.Өзара жауапкершілік – билік, кәсіпкерлер және халық өз міндеттемелерін толық орындауға тиіс.

3.Ашықтық және айқындық – барлық шешімдер жария түрде қабылданып, қоғамға қолжетімді болуы керек.

4.Ұзақ мерзімділік – әлеуметтік әріптестік қысқа мерзімді емес, ұзақ мерзімді тұрақты даму стратегиясын көздеуі тиіс.

5.Әлеуметтік әділеттілік – әр тараптың мүддесін ескере отырып, қоғамдағы теңдікті сақтау.

Бұл принциптер бизнестің халық алдындағы жауапкершілігін арттырып, экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

• Кәсіпкерлік құрылымдардың әлеуметтік жауапкершілігі

Әлеуметтік әріптестіктегі маңызды рөлдердің бірі – кәсіпкерлік құрылымдардың әлеуметтік жауапкершілігі. Қазіргі уақытта бизнес тек экономикалық табыс табуды ғана емес, сонымен қатар қоғамның тұрақты дамуына үлес қосуды да мақсат етеді. Бұл үрдіс “корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік” (КӘЖ) ұғымымен сипатталады.

КӘЖ негізгі бағыттары:

•Білім беру – компаниялар мектептер, университеттер және кәсіби дайындық орталықтарын қолдайды.

•Денсаулық сақтау – бизнестің медициналық мекемелерді қаржыландыруы, тегін дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету.

•Экологиялық тұрақтылық – экологиялық бағдарламаларды жүзеге асыру, қалдықтарды өңдеу, жасыл экономикаға инвестиция салу.

•Әлеуметтік әлсіз топтарға көмек – аз қамтылған отбасыларға, мүмкіндігі шектеулі адамдарға, көпбалалы аналарға көмек көрсету.

• Билік пен бизнестің ынтымақтастығы

Мемлекет пен бизнестің тиімді әріптестігі ел экономикасының тұрақты дамуын қамтамасыз етеді. Қазақстанда бұл өзара іс-қимыл түрлі мемлекеттік бағдарламалар, салықтық жеңілдіктер және инвестициялық жобалар арқылы жүзеге асуда.

Негізгі ынтымақтастық бағыттары:

1.Мемлекеттік бағдарламалар арқылы бизнесті қолдау.

•«Бизнестің жол картасы – 2025» бағдарламасы шағын және орта кәсіпкерлікті қолдауға бағытталған. 2023 жылы бұл бағдарлама аясында 12 000 кәсіпкер қаржылай қолдау алды.

2.Кәсіпкерлер үшін жеңілдетілген салықтық саясат.

•Шағын және орта бизнеске арналған корпоративтік табыс салығы төмендетілді.

3.Құқықтық қолдау және кәсіпкерлердің мүддесін қорғау.

•«Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы бизнестің құқықтарын қорғауға көмектесіп, заңнамалық өзгерістерге ұсыныстар енгізеді.

• **Халық пен бизнестің өзара байланысы**

Кәсіпкерлер мен халық арасындағы тиімді байланыс әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Бұл байланыс тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру, жаңа жұмыс орындарын ашу, әлеуметтік жобаларды жүзеге асыру арқылы көрініс табады.

Халық пен бизнес арасындағы негізгі өзара іс-қимыл формалары:

•Жұмыс орындарын құру және еңбек жағдайларын жақсарту.

•Қоғамдық жобаларға инвестиция салу.

•Қызмет көрсету сапасын арттыру.

Әдебиет тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы (2023). www.akorda.kz
2. «Атамекен» ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы. (2024). www.atameken.kz
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі. (2023). «Қазақстандағы әлеуметтік әріптестік: қазіргі жағдайы мен болашағы». www.economy.gov.kz
4. Есқалиева М.Б. «Кәсіпкерлік негіздері». – Алматы: Экономика баспасы, 2021.
5. Аймағанбетова Қ.Н. «Қазақстан экономикасы: тұрақты даму жолдары». – Нұр-Сұлтан: Ұлттық экономика институты, 2022.
6. Қожахметов Д. «Әлеуметтік әріптестік және оның Қазақстандағы дамуы». – Алматы: Қазақ университеті, 2023.
7. Баймұратов У. «Инновациялық кәсіпкерліктің теориясы мен практикасы». – Астана: Ғылым баспасы, 2021.

УДК 336.719
ББК 65стд1-931

ВНЕДРЕНИЕ ОМНИКАНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ОБСЛУЖИВАНИЯ КАК ПУТЬ ДЛЯ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ РОЗНИЦЫ

БАНКТІК БӨЛШЕК САУДАНЫ ОДАН ӘРІ ДАМЫТУДЫҢ ЖОЛЫ РЕТІНДЕ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІҢ КӨП АРНАЛЫ МОДЕЛІН ЕНГІЗУ

INTRODUCTION OF OMNICHANNEL SERVICE MODEL AS A WAY FOR FURTHER DEVELOPMENT OF RETAIL BANKING

Джапарова Кадиша Кумаровна - к. э. н., ассоциированный профессор,
Султанова Алия Булатовна - магистр экономики, сеньор-лектор,
Ахмедьяров Ербол Амантаевич - магистр экономики, сеньор-лектор
Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова
kadisha59@mail.ru, sultanova_a_80@mail.ru, eakhmedyarov@shokan.edu.kz

Джапарова Кадиша Кумарқызы - э. ғ. к., қауымдастырылған профессор,
Султанова Алия Булатовна - экономика магистрі, дәріскер
Ахмедьяров Ербол Амантаевич - экономика магистрі, дәріскер,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
kadisha59@mail.ru, sultanova_a_80@mail.ru, eakhmedyarov@shokan.edu.kz

Dzhaparova Kadisha Kumarovna - Candidate of Economics, Associate Professor
Sultanova Aliya Bulatovna - Master of Economics, lecturer
Akhmedyarov Yerbol Amantayevich - Master of Economics, lecturer
Sh. Ualikhanov Kokshetau University

kadisha59@mail.ru, sultanova_a_80@mail.ru, eakhmedyarov@shokan.edu.kz

Аннотация: *Современный этап развития банковского сектора в условиях обострения конкуренции и стагнационных явлений характеризуется изменением формата взаимодействия банков и их клиентов в процессе осуществления банковской деятельности, повышением роли инновационных IT-технологий. Настоящая статья посвящена исследованию современных особенностей цифровой трансформация казахстанского банковского сектора. Авторами дается обзор специфики функционирования банковского сектора в условиях цифровой экономики и основных проблем, возникающих в процессе их деятельности.*

Ключевые слова: *омниканальность, банковские цифровые технологии, банковский сектор, цифровизация, инновационные технологии.*

Аннотация: *Бәсекелестік пен тоқырау құбылыстарының шиеленісуі жағдайында банк секторын дамытудың қазіргі кезеңі банк қызметін жүзеге асыру процесінде банктер мен олардың клиенттерінің өзара іс-қимыл форматының өзгеруімен, инновациялық IT-технологиялардың рөлінің жоғарылауымен сипатталады. Бұл мақала қазақстандық банк секторының цифрлық трансформациясының заманауи ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Авторлар цифрлық экономика жағдайында банк секторының жұмыс істеу ерекшеліктеріне және олардың қызметі процесінде туындайтын негізгі проблемаларға шолу жасайды.*

Кілттік сөздер: *омниканалдылық, банктік цифрлық технологиялар, банк сек-торы, цифрландыру, инновациялық технологиялар.*

Abstract: *The current stage of development of the banking sector in the context of the aggravation of the phenomena of competition and stagnation is characterized by a change in the format of interaction between banks and their customers in the process of carrying out banking activities, an increase in the role of innovative IT technologies. This article is devoted to the study of modern features of digital transformation of the Kazakh banking sector. The authors give an overview of the features of the functioning of the banking sector in the digital economy and the main problems that arise in the process of their activities.*

Keywords: *omnichannel, digital banking technologies, banking sector, digitalization, innovative technologies.*

Внедрение банками цифровых технологий в систему самообслуживания клиентов повышает лояльность и действительно дает ощутимый экономический эффект в развитии банковского сектора. Применение инновационных продуктов в ближайшие несколько лет будут сосуществовать с классическими инструментами, применяемыми в настоящее время, дополняя друг друга.

Мониторинг и оценка эффективного применения инноваций проводится банками на постоянной основе и в различных сферах продаж, для повышения конкурентоспособности и своевременного внедрения продуктов и услуг. Спектр услуг постоянно расширяется, повышая качество обслуживания клиентов. Находясь в центре экономической жизни, обслуживая интересы производителей, банки опосредуют связи между промышленностью и торговлей, сельским хозяйством и населением. Высокие и устойчивые темпы экономического роста, достигнутая макроэкономическая стабильность и высокая конкуренция в банковском секторе требуют от руководства коммерческих банков выработки новых решений, направленных на обеспечение поступательного развития на основе укрепления его устойчивости, повышения конкурентоспособности, усиления защиты интересов и укрепления доверия вкладчиков и других кредиторов банков [1].

Омниканальный подход в переводе с англ. Omni-channel, omni – «существующий повсюду» – согласованный и отлаженный до мелочей механизм работы, распространенный в той или иной сферы деятельности. Омниканальная модель, представляет собой

интегрированный подход к клиентам банковской сферы деятельности. Клиент банка всегда самостоятельно может принимать решение, воспользовавшись оптимальным вариантом для себя, выбирая нужные услуги или покупая банковские продукты [2].

Выбор стратегии омниканальности, был вызван изменением поведения покупателей, потому что в последние годы в банковской сфере предложен наиболее расширенный спектр услуг, не «выходя из дома». Активная интеграция цифровых технологий и социальных сервисов с привычными офлайн продажами в современном мире создает принципиально новую потребительскую среду, где особую значимость приобретают простота, комфорт и скорость взаимодействия банка со своими клиентами.

Каждый день число клиентов, которые используют онлайн-инструменты или мобильные устройства возрастает, поэтому каждый банк вынужден использовать все доступные способы для эффективной работы банк-клиент. На рисунке 1. представлены основные составляющие омниканального банка.

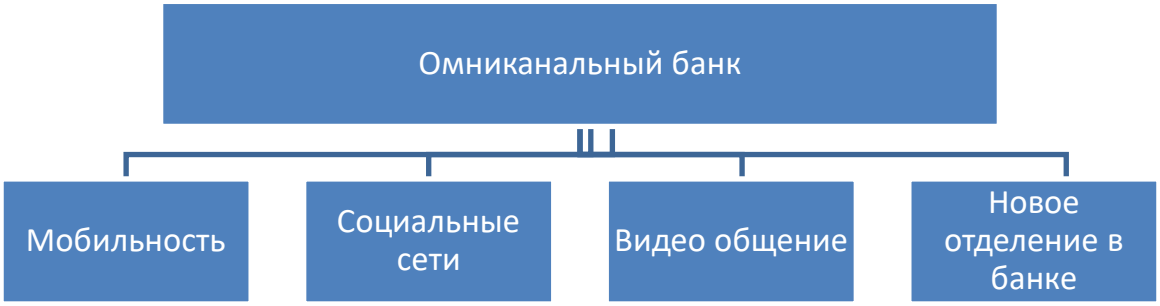

Рисунок 1 – Основные составляющие омниканального банка

Из рисунка 1 видно, что полноценная работа омниканального банка происходит в комплексе четырех основных составляющих. Главной целью омниканальной стратегии служит полное отсутствие границ между клиентом и банком. Омниканальность банка интегрирует все составляющие в единую систему для создания оптимальных условий беспрерывного взаимодействия с клиентами банковской сферы. В основе успешного функционирования омни-канального банка лежат: мобильная платформа, социальные сети и видео общение. Омниканальный банк становится выигрышным за счет создания благоприятных условий, объединяя все возможные способы, обеспечивающие клиенту взаимодействия с банком, с сохранением использованного времени для проведения тех или иных операций. Клиент банка может использовать все функции банковского обслуживания, к примеру, начать с онлайн и далее завершить покупку в оффлайн режиме, и также наоборот [3].

Новые технологии цифровизации рассматриваются, как совокупность всех способов преобразования основных банковских ресурсов при этом создавая различные продукты при помощи цифровых инструментов при осуществлении большого спектра банковских операций. На самом деле продуктовые инновация определяют как отношение банка к клиенту, а технологические инновации – это полноценно-налаженный процесс, протекающий внутри всей банковской системы, где основными параметрами служит предоставления качественных услуг.

Для внедрения омниканальной модели, необходимо в первую очередь внести изменения во внутренней структуре управления, выстроить бизнес-процессы, создать единую платформу для объединения всех продуктов и каналов продаж.

При внедрении омниканальной модели происходит с одной стороны расширение возможности привлечь новых клиентов, но и увеличение использования цифровизации с другой, при расширении банком возможностей для пользователей увеличивает расходы на внедрение данных инструментов. Омниканальность представляет собой маркетинговую стратегию продвижения банковского обслуживания, где основная задача это объединение

различных цифровых каналов: веб-сайты, мобильные приложения, колл-центры, с последующим переходом на «бот», отвечающий клиентам на все интересующие его вопросы.

Таким образом, формируется комфортная бизнес-среда и для клиента, и для продавцов. Обычно омниканальные покупатели, пользующие цифровыми технологиями, тратят как минимум в два раза меньше времени на осуществление банковских операций, чем клиенты, пользующиеся классичес-кими услугами банка.

При переходе к омниканальной модели банки проходят несколько этапов.

В условиях цифровой трансформации и изменения шаблонов поведения потребителей описанная выше модель сталкивается с целым рядом существенных вызовов, которые необходимо учитывать при реализации перехода на омниканальность.

Клиентоориентированность. Мы говорим о том, что основной актив банка – клиент, а не купленный им продукт. Построение уникальных взаимоотношений с каждым клиентом, начиная от его первого визита на посадочную страницу сайта банка или звонка в колл-центр, является основной технологий CRM, внедряемых банками. Поэтому для банка важно наращивать компетенции в CRM в бизнес-юнитах, внедрять стандарты качества, разрабатывать KPI для мотивации.

Трансформация каналов продаж. В условиях цифровой трансформации все каналы коммуникации клиента с банком становятся равноправными. Важным моментом при трансформации каналов связи станет объединение традиционных каналов с инновационными, объединить структуры банка онлайн и офлайн-каналы.

Цифровой маркетинг. Современные технологии маркетинга также переходят от офлайн к онлайн- взаимодействию. Если раньше подразделения маркетинга занимались дизайном бренда, разработкой креативных концепций продвижения и проведением промомероприятий, то сейчас технологии привлечения клиентов вышли в сеть и тесно интегрированы с CRM банка. Сайт банка, за которой раньше отвечал иногда даже департамент IT, становится одним из основных видов стратегического маркетингового вооружения.

Сегментный подход. При внедрении омниканальности будут объединены все покупатели. Информация о них будет скапливаться и для ее обработки банки сталкиваются с недостатком квалифицированных специалистов в этой области, отчего рассредоточение аналитиков по разным бизнес-подразделениям становится большой проблемой.

Индивидуальные продуктовые предложения. Для привлечения клиента нужна «тонкая настройка» под его потребности. Мы придумываем сложные кобренды, бонусные системы и программы лояльности, рассчитываем предодобренные предложения по многофакторным моделям с целью «угадать» индивидуальную потребность клиента в тот микромомент, когда он ее едва начинает ощущать.

Для банка же переход на новую модель означает возможность структурировано отслеживать информацию, поступающую из различных источников, что позволяет ему построить более детальную и точную картину предпочтений и поведения клиента. Значительно вырастают возможности коммуникации с клиентом (при правильном выстраивании коммуникации ощутимо повышается удовлетворенность обслуживанием) и предложения более релевантных продуктов (что повышает вероятность дополнительных продаж).

Переход банком на использование новых технологий и изменяя привычные бизнес-процессы важно уделить внимание качеству персонала: во-первых, внедрение инноваций влечет за собой привлечение специалистов нового уровня, например аналитик Big data, Data Scientist; во-вторых, стоит уделить внимания развитию существующих сотрудников и внутренней культуры организации в целом.

Таким образом, омниканальная модель позволит привлечь новых клиентов, удержать существующих, оперативно реагировать на изменения потребностей и эффективно организовать управление банком.

Список литературы

1. Путь цифровизации: готовое решение для населения и бизнеса. Как Сбербанк переживает цифровую трансформацию и помогает своим клиентам реализовывать инновационные проекты [Электронный ресурс] // Центр деловой информации «Капитал». — Режим доступа: kapital.kz/tehnology/99226/put-tsifrovizatsiigotovoye-resheniye-dlya-naseleniya-i-biznesa.html (дата обращения: 05.10–07.10.2021).
2. Шевченко, Е. И. Омниканальная стратегия: интеграция каналов продвижения банковских продуктов и услуг / Е. И. Шевченко, Е. Н. Рудская. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 10 (90). — С. 850-861. — URL: https://moluch.ru/archive/90/18845/ (дата обращения: 10.06.2024).
3. Абдильманова Ш.Р. Развитие банковского маркетинга на рынке услуг населению (на примере банков второго уровня в Республике Казахстан): автореф. диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук: Алматы, 2024.- С.15.

УДК
303.722.4

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО МОЛОЧНОГО КЛАСТЕРА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Кушекбаев Нурболат Мырзагалиевич
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
Nurbolat_@rambler.ru

Аннотация: *В научной статье автор исследовал задачи, перспективы и проблемы развития территориального молочного кластера (кластер переработки молока) Акмолинской области. Также автор дал пояснение какие учебные и научные заведения являются образовательным ядром регионального молочного кластера Акмолинской области, к каким специализированным элементам индустриально - инновационной инфраструктуры имеют доступ участники территориального молочного кластера, какие проблемы и перспективы сулит вступивший в силу технический регламент (ТР) Таможенного Союза (ТС) «О безопасности молока и молочных продуктов». Автор проанализировал драйверы развития территориального молочного кластера по административным районам Акмолинской области.*

Ключевые слова: *Региональный молочный кластер, кластер переработки молока, «Умная» ферма «под ключ».*

Министерство Национальной экономики Республики Казахстан работает совместно с международной консалтинговой компанией Infyde над проектом «Конкурентоспособность малых и средних предприятий Казахстана», целью которого является внедрение кластерной политики в регионах страны. Для этого, представители АО «Казахстанский институт развития индустрии» и кластера по переработке молока Акмолинской области посещают и принимают опыт крупных кластеров и компаний молочной отрасли Европы для получения информации об их работе и опыте. Участники проекта посетили Федерацию Frisona Galega (Fefriga), чтобы ознакомиться с функциями данной организации и её деятельностью. В Республике Казахстан реализуется с 2016 года проект под эгидой Всемирного Банка «Повышение конкурентоспособности малых и средних предприятий». И на сегодняшний день кластерная политика признана мейнстримом в развитии малого и среднего предпринимательства (МСП) и повышении их конкурентоспособности [1].

Задача территориального молочного кластера (кластер переработки молока) Акмолинской области — это вывод предприятий молочной сферы деятельности на совершенно новый уровень производства и конкурентоспособности. Объединение в территориальный молочный кластер субъектов малого и среднего предпринимательства (МСП): позволит субъектов малого и среднего предпринимательства выступать на рынке под единым брендом; поспособствует: увеличению доли рынка молочной продукции местного производства, ее ассортимента, повышению качества молочной продукции, увеличению загрузки предприятий местным сырьем, созданию новых рабочих мест. В молочный кластер области входят следующие предприятия: ТОО «Гормолзавод» (г.Кокшетау); «Есиль-Агро» (Бурабайский район); «Milk Project» (Зерендинский район); «Тайынша сүт» (СКО); ТОО «Есильский маслодельный комбинат»; ТОО «Натиже сут фабрикасы»; ТОО «КапиталНатурПродукт»; АО НК «СПК «Есиль»; КХ Карнашаускене.

Основными поставщиками сырья (молока) на перерабатывающие предприятия стали: 530 личных подворных хозяйств Бурабайского и Зерендинского районов, 15 сельскохозяйственных кооперативов. Участники территориального молочного кластера (кластер переработки молока) Акмолинской области: уделяют особое внимание развитию человеческого капитала, установили тесные связи с высшими и среднеспециальными учебными заведениями региона, которые осуществляют подготовку специалистов по требуемым специальностям, подписаны меморандумы о совместной деятельности. Образовательным ядром регионального молочного кластера Акмолинской области являются: Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова (ныне НАО Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова); Казахский национальный университет им. аль-Фараби; ГККП «Сельскохозяйственный колледж» (с. Катарколь, Бурабайский район). Участники территориального молочного кластера имеют доступ к специализированным элементам индустриально - инновационной инфраструктуры, а именно, к исследовательским лабораториям, проводящим исследования качества, как закупаемого сырья, так и производимой продукции.

Это такие лаборатории, как: Акмолинский филиал АО «Национальный центр экспертизы и сертификации»; ТОО «Дезинфекционная станция г. Щучинска»; «Национальный центр экспертизы». В 2019 году внедрён один из проектов кластера, это проект по производству сухого молока для решения проблемы отрасли. Представители ТОО «Натиже сут фабрикасы», предложили внедрить картирования региона на предмет наличия производства молока, данный проект поддержала ТОО «Гормолзавод». Проект подразумевает обучение программе «Collect Mobile» и анализу полученных данных от молочных ферм.

Одной из проблем для фермеров и развития кластера переработки молока является вступивший 31 декабря 2019 в силу технический регламент (ТР) Таможенного Союза (ТС) «О безопасности молока и молочных продуктов», где требования к сырому молоку ужесточены и переработчики будут не вправе принимать сырьё с показателями ниже, чем прописаны в Техническом регламенте (ТР) Таможенного Союза (ТС). Учитывая хронический дефицит сырья, то со вступлением документа в действие, есть риск потерять большую часть сырья, что негативным образом скажется на молочной отрасли в целом.

Одной из задач регионального молочного кластера — это поставлять натуральный, качественный молочный продукт населению. Объединяясь в кластер, участники кластера имеют продвигать молочную продукцию на миллионный рынок города Нур-Султан, тем самым участвуя, получая прибыль и способствуя развитию продовольственного пояса вокруг г. Нур-Султан. Формированию и развитию молочного кластера Акмолинской области, способствует то, что государство предоставляет экономические, правовые и социальные условия для развития малого и среднего предпринимательства (МСП). В свою очередь, для развития регионального молочного кластера (кластера переработки молока) необходимо: разработка кредитного продукта с низкой процентной ставкой (4%) на 7-10

лет для: проведения модернизации; строительства; приобретение оборудования; пополнение оборотных средств; финансовой поддержке по всей цепочке добавленной стоимости (ЦДС) молочного продукта; рассмотреть: приоритетность выделения земельных участков в спальных районах г. Астаны для создания разветвленной сети мелких магазинов; подведения инфраструктуры к земельным участкам; выделение земельных участков под торгово-логистических центров; внедрение в учебных заведениях предмета «бережливое производство» и т.д. В 2019 году *молочный кластер Акмолинской области* получил международное признание. *Европейская комиссия* проводит оценку кластеров Европы по трем уровням: «бронза»; «серебро»; «золото». Каждый уровень имеет свою методику оценивания. Если бронзовый уровень оценивается путем интервью с менеджером кластера на предмет уровня управленческих навыков и правильного подхода к созданию кластера, то «золото» подразумевает аудит компаний, входящих в кластер. От имени молочного кластера Акмолинской области при оценке принимали участие представители двух заводов: ТОО «Гормолзавод», ТОО «Есильский маслодельный комбинат», которые готовились к этой процедуре оценки заранее.

Представители компаний ТОО «Гормолзавод» участвовали в своеобразном собеседовании, где им в виде интервью задавались вопросы из различных сфер кластера. «Кластер Акмолинской области был оценен по бронзовому уровню, и в результате оценки занесен в единую платформу ЕС. На карте, где расположены все кластеры, которые уже получили такое признание, теперь появился и акмолинский кластер. Помимо престижа, это дает возможность налаживать связи с другими кластерами, а это еще одна платформа для сотрудничества.

В Акмолинской области по итогам 2018 года произведено около 390 тыс. тонн молока — это седьмое место в республике. При этом перерабатывающие молочные заводы региона загружены лишь на 53%. В 2019 году завершилось строительство молочнотоварной фермы (МТФ) «умной» фермы под ключ в ТОО «Milk Project» в Симферопольском сельском округе Зерендинского района стоимостью 330 млн. тенге. Молочнотоварная ферма (МТФ) ИП «Абдрахманов Б.Д.» Бурабайского района построена и организована с беспривязным содержанием маточного поголовья на глубокой подстилке по несколько упрощенной схеме, то есть, без разработки ПСД, собственными силами из материалов со стопроцентным казахстанским содержанием.

ИП «Абдрахманов Б.Д.» начало развивать свой бизнес в 2015 году с 37 коров, в текущее время хозяйство имеет более 500 голов КРС пород симментальская и монбельярд. Первое помещение МТФ на 200 голов, построенное в 2015 году, обошлось сельхозформированию в 20 млн тенге. Вторую ферму для 280 голов маточного поголовья в ИП построили собственными силами в 2018 году уже на 100 млн тенге. Молочнотоварная ферма (МТФ) отличается от первой более современным и удобным для содержания коров и телят внутренним оборудованием. Между двумя фермами расположена забетонированная выгульная площадка. Бетон для закрытого выгульного содержания маточного поголовья — это норма, причем нет опасности заболевания животных бруцеллезом. Строится в хозяйстве отдельный доильный зал на 20 мест (с транзитной зоной, телятником), где будет установлено турецкое оборудование, включая танк-охладитель, отдельно - ветеринарную зону. Общая стоимость молочной линии -17 млн. тенге. Для сравнения строительство фермы обошлось: в Симферопольском сельском округе - в 30 млн., оборудование доильного зала-90 млн. тенге; в ИП «Абдрахманов Б. Д.» Бурабайского района -100 и 17 млн. тенге соответственно [2].

В Акмолинской области активно развивается молочное животноводство. Это бизнес, который ежедневно приносит прибыль за счет сдачи молока. Конечно, затрат в развитии этого направления животноводства несколько больше, но при этом создаются рабочие места для сельчан. Руководство Акмолинской области взяло обязательство, что все районы, кроме Егиндыкольского, должны сдать по две подобные молочнотоварные фермы.

В Бурабайском районе на в текущее время такие же МТФ на 280 голов строятся с нуля тремя хозяйствами: КХ «Коянды-Агро» в Успено-Юрьевском сельском округе; ТОО «Кіндік Қарағай» в селе Урумкай; ТОО «Шиелі-Агро». «Умная» ферма «под ключ» — это молочнотоварные фермы (МТФ), которые предлагают цифровые технологии. Это интеллектуальная система: управления стадом; мониторинг состояния каждого животного; «умное доение» при помощи одной кнопки; единый центр автоматического управления системами животноводческого комплекса; дает возможность при помощи компьютера отслеживать любые параметры (уровень надоев, состояние животных и т.д.); автоматизация системы навоза удаления и вентиляции [2]. В мире существует такая практика, когда создается специальный офис, который по контракту с МТФ в режиме реального времени отслеживает все параметры работы.

Стоимость возведения подобного комплекса - молочнотоварной фермы (МТФ), без затрат на приобретение животных, а это 330 миллионов тенге, что составляет менее 1 млн. тенге на одну дойную корову. Инвестиции немалые, но при правильном подходе к организации производства («умная» ферма позволяет это сделать) затраты на строительство будут покрыты за два-три года. Руководство Акмолинской области аргументируют в пользу окупаемости инвестиций в строительство «умных» МТФ и заниматься молочным скотоводством следующими факторами и условиями: в Акмолинской области мощности молокоперерабатывающих предприятий достигают 150 тысяч тонн в год, предполагается, что любое из них будет закупать сырье этих ферм; имеется рядом огромный рынок сбыта - город Нур-Султан; ни одно из обанкротившихся за последние несколько лет сельхозпредприятий не занималось производством молока, имело лишь одно направление растениеводства, поэтому диверсификации производства призывают акимат области, руководителей сельхозформирований региона, обратив внимание на молочное животноводство; имеются государственные преференции, на которые смогут рассчитывать, сельхозтоваропроизводители приняв решение заняться молочным скотоводством; действуют в Республике программы поддержки в молочном животноводстве от АО Аграрной кредитной корпорации, «Фонда финансовой поддержки сельского хозяйства», «КазАгроФинанс». Их несколько, но самой привлекательной можно назвать программу молочного животноводства «Ырыс» — это «длинные» льготные кредиты под 6% годовых, двухлетние каникулы по погашению основного долга; АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» разработала механизм финансирования программ молочного животноводства; государство субсидирует приобретение каждой головы племенного скота, каждый литр товарного молока; стимулировать развитие молочного скотоводства местные власти намерены, решив вопрос с неиспользуемыми или нерационально используемыми землями. По данным руководства областного управления по контролю за использованием и охраной земель, ревизия в Акмолинской области выявила более 1,5 млн. гектаров таких категорий земель – а это незадействованный ресурс для развития животноводства. Наиболее плодородные земли с возможностью орошения, то есть вблизи населенных пунктов и водных объектов, в случае нерационального использования будут изыматься и в приоритетном порядке предоставляться сельхозтоваропроизводителям, занимающимся животноводством молочного направления; молочное животноводство и МТФ, которое может применяться в любом районе Акмолинской области, является значительным потенциалом для производства органической и экологически чистой продукции, востребованной не только в стране, но и за рубежом. Проекты по созданию «умных» молочнотоварных ферм (МТФ) предполагают приобретение скота за рубежом. Поэтому в Акмолинской области в рамках кластерной политики разрабатывается: условиях завоза скота; организации ветеринарно-профилактических мероприятий; эффективности использования земель сельхозназначения и других.

В текущее время в Акмолинской области в рамках кластерной политики реализуются 27 проектов по молочному животноводству.

Литература

1. Закон Республики Казахстан от 10 июня 2014 года № 207-V «Об инновационном кластере «Парк инновационных технологий».
2. Министерство индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан, http://www.miid. gov.kz/.

УДК/ББК 336.6

ҰЙЫМНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ «БЕРЕКЕ БАНК» АҚ МЫСАЛЫНДА

FEATURES OF THE ORGANIZATION'S STRATEGIC AND FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM USING THE EXAMPLE OF BEREKE BANK JSC

ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО И ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ НА ПРИМЕРЕ АО «БЕРЕКЕ БАНК»

Мананбаева Назерке Сандыбаевна
Ашимова Индира Дарбаевна
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті , Көкшетау қ.
nazerke.mananbayeva.13@mail.ru

Мананбаева Назерке Сандыбаевна
Ашимова Индира Дарбаевна
Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
nazerke.mananbayeva.13@mail.ru

Mananbayeva Nazerke Sandybaevna
Ashimova Indira Darbaevna
Kokshetau University named after sh. Ualikhanov, Kokshetau
nazerke.mananbayeva.13@mail.ru

***Андатпа**: Мақалада "Береке банк" АҚ стратегиялық және қаржылық басқару жүйесі, оның бәсекеге қабілеттілігі және SWOT-талдау арқылы орнықты дамуы қарастырылады. Осы ұйымның стратегиялық және қаржылық басқару жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылды.*

***Түйінді сөздер**: Стратегиялық басқару, қаржылық тәуекелдер, активтер, рентабельділік, өтімділік, бәсекелестік артықшылықтар, цифрландыру.*

***Аннотация**: В статье рассматривается система стратегического и финансового управления АО «Береке банк», его конкурентоспособность и устойчивое развитие посредством SWOT-анализа. Предложены рекомендации по совершенствованию системы стратегического и финансового управления данной организации.*

***Ключевые слова:** Стратегическое управление, финансовые риски, активы, рентабельность, ликвидность, конкурентные преимущества, цифровизация.*

***Abstract**: The article examines the strategic and financial management system of Bereke Bank JSC, its competitiveness and sustainable development through SWOT analysis. Recommendations for improving the strategic and financial management system of this organization are proposed.*

***Keywords**: Strategic management, financial risks, assets, profitability, liquidity, competitive advantages, digitalization.*

Қазіргі қаржы нарығында банктердің тиімді басқару жүйесін қалыптастыру маңызды мәселе болып табылады. Банктер өз қызметінде тұрақты бәсекелестік жағдайында жұмыс істейді және олардың тиімділігі көбінесе стратегиялық және қаржылық басқару жүйелерінің дұрыс құрылуына байланысты. Осы мақалада Қазақстандағы «Береке банк» АҚ мысалында стратегиялық және қаржылық басқару жүйесінің ерекшеліктері қарастырылатын болады[1].

«Береке банк» АҚ – Қазақстанның қаржы нарығында жұмыс істейтін коммерциялық банк. Банк өзінің қызметін 2000 жылдардың басында бастап, уақыт өте келе қаржылық тұрақтылық пен жаңа клиенттерді тарту жағынан үлкен жетістіктерге қол жеткізді[2].

Стратегиялық басқару — бұл ұйымның ұзақ мерзімді мақсаттарын жүзеге асыру. «Береке банк» АҚ стратегиялық басқару жүйесі – бұл банктің ұзақ мерзімді даму мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған кешенді шаралар жүйесі. Банктың стратегиялық бағыттары мен мақсаттары нарықтағы жағдайға, экономикалық өзгерістерге және клиенттер қажеттіліктеріне негізделеді[3]. Стратегиялық басқарудың негізгі элементтері банктың нарықтағы орны мен дамуын қамтамасыз ету үшін маңызды рөл атқарады[1]. «Береке банк» АҚ үшін стратегиялық басқарудың негізгі элементтері төмендегідей болып табылады (кесте 1).

Кесте 1. «Береке банк» АҚ Стратегиялық басқарудың негізгі элементтері

Элемент	**Сипаттама**
Миссия және көру стратегиясы	Банктың қызметінің мақсаттары мен болашақтағы бағыттарын анықтау.
Нарықтық зерттеу және талдау	Нарықтағы өзгерістерді, тұтынушылардың сұранысын, бәсекелестерді зерттеу.
Мақсаттарды қою және стратегиялық жоспарлау	Қаржылық және нарықтық мақсаттарға жету үшін стратегиялық жоспарлар құру.
Қаржылық басқару	Қаржы ресурстарын тиімді пайдалану, бюджетті жоспарлау және бақылау.
Ризиктерді басқару	Қаржылық, операциялық және басқа да қатерлерді бағалау және басқару шаралары.
Бәсекелестік артықшылықтар	Нарықтағы позицияны нығайту үшін инновациялық қызметтер мен өнімдер ұсыну.
Қызметкерлерді дамыту және басқару	Қызметкерлердің кәсіби дағдыларын арттыру, мотивациясын және тиімділігін жақсарту.
Бақылау және бағалау	Стратегиялық жоспарлардың жүзеге асуын бақылау және нәтижелерді бағалау.

«Береке банк» АҚ стратегиялық басқаруы оның ұзақ мерзімді дамуын қамтамасыз ету үшін әртүрлі элементтерді қамтиды. Бұл элементтер банктың нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге, қызмет көрсету сапасын жақсартуға және қызметкерлердің тиімділігін арттыруға бағытталған. стратегиялық басқарудың жоғарыда аталған элементтері банктың нарықтағы орнын

нығайтуға, тұрақтылығын қамтамасыз етуге және болашақта тиімді дамуына мүмкіндік береді [3].

2023 жылғы 1 қаңтардан 2024 жылғы 1 қаңтарға дейінгі кезеңдегі ұсынылған қаржылық көрсеткіштер Банктің активтердің өсуі, депозиттер мен кредиттеу көлемінің ұлғаюы, сондай-ақ тәуекелдерді табысты басқару және ресурстарды тиімді пайдалану сияқты негізгі жетістіктерін көрсетеді[2]. Бұл нәтижелер операциялық қызметті оңтайландыру және инновациялық шешімдерді енгізу бойынша дәйекті жұмыстың нәтижесі болып табылады.

Кесте 2. «Береке банк» АҚ-ның қаржылық көрсеткіштері, 2023-2024 жж. (млрд теңге, %)

Қаржылық көрсеткіштер	**01.01.2023ж.**	**01.01.2024ж.**	**Өзгеріс көлемі**
Активтер, млрд теңге	1 800	1 901	+101
Қарыз портфелі, млрд теңге	1 150	1 211	+61
Инвестициялар, млрд теңге	250	280	+30
Жалпы міндеттемелер, млрд теңге	1 100	1 200	+100
Клиенттердің депозиттері, млрд теңге	500	540	+40
Жарғылық капитал, млрд теңге	150	160	+10
Резервтер, млрд теңге	80	90	+10
Таза пайда, млрд теңге	25	30	+5
Процеттік кіріс, млрд теңге	60	70	+10
Рентабельділік (ROA), %	1,4	1,6	+0,2
Рентабельділік (ROE), %	8,5	9,0	+0,5
Қысқа мерзімді өтімділік, %	20	22	+2
Ұзақ мерзімді өтімділік, %	15	16	+1

«Береке банк» АҚ-ның 2023-2024 жылдар аралығында қаржылық көрсеткіштері оң өзгерістерді көрсетеді. Активтер мен қарыз портфелі өсті, инвестициялар артты, ал міндеттемелер мен депозиттер көлемі көбейді. Таза пайда мен рентабельділік көрсеткіштері жоғарылап, өтімділік коэффициенттері жақсарды. Бұл көрсеткіштер банктың қаржылық тұрақтылығын нығайтып, болашақта тұрақты даму үшін жақсы негіз қалдырды[4].

Активтер мен міндеттемелердің құрылымы банктің қаржылық тұрақтылығы мен қызметінің тиімділігін бағалаудың маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. «Береке банк» АҚ-ның активтері мен міндеттемелерінің құрылымы оның қаржылық жағдайын, тәуекелдерін және болашақтағы даму стратегиясын көрсетеді[5].

«Береке банк» АҚ-ның 2023-2024 жылдар аралығындағы активтер мен міндеттемелердің құрылымындағы өзгерістер оң нәтижелерді көрсетеді. Жалпы активтер, қарыз портфелі, инвестициялар және ақша қаражаттары өскен, ал міндеттемелер мен депозиттер көлемі артқан. Бұл банктың қаржылық тұрақтылығын және дамуын қамтамасыз ететін маңызды көрсеткіштер болып табылады (сурет 1).

Сурет 1. «Береке банк» АҚ–ның активтер мен міндеттемелердің құрылымы

«Береке банк» АҚ-ның SWOT талдауы банк қызметін саралау және оның нарықтағы орнын анықтау үшін пайдалы құрал болып табылады. SWOT талдауы төрт негізгі бағыт бойынша жүргізіледі: күшті жақтар (Strengths), әлсіз жақтар (Weaknesses), мүмкіндіктер (Opportunities) және қатерлер (Threats)[3].

Кесте 3. «Береке банк» АҚ SWOT талдау

Күшті жақтары	**Әлсіз жақтары**
Жоғары қаржылық тұрақтылық және сенімділік	Нарықтағы бәсекелестердің көптігі және қаржы нарығындағы қатаң бәсеке
Кеңейтілген активтер мен қарыз портфелі	Шектеулі халықаралық қатынастар мен шетелдік нарықтарға кіру мүмкіндігі
Клиенттер санының артуы және депозиттер көлемінің өсуі	Бірқатар өнімдер мен қызметтердің әртараптандырылмағандығы
Жоғары рентабельділік көрсеткіштері (ROA, ROE)	
Қызмет көрсету сапасының жоғары болуы (клиенттердің жоғары бағалауы)	
Мүмкіндіктер	**Қауіптер**
Цифрландыруды дамыту арқылы жаңа өнімдер мен қызметтерді ұсыну	Экономикалық тұрақсыздық және инфляция
Шетел нарықтарында кеңею және жаңа нарықтарда позициясын нығайту	Қаржы реттеуші органдарының талаптарының өзгеруі
Экономиканың өсуі мен шағын және орта бизнестің қаржыландыру қажеттілігі	Халықаралық санкциялар мен шетелдік қаржы нарықтарының ықпалы

Жаңа технологиялар мен иновациялық шешімдер арқылы тиімділікті арттыру	Банк жүйесіндегі кибершабуылдар мен ақпараттық қауіпсіздік мәселелері

«Береке банк» АҚ SWOT талдауы бойынша, банктың күшті жақтары қаржылық тұрақтылық, рентабельділік және клиенттерге қызмет көрсету сапасының жоғары болуы болып табылады. Әлсіз жақтары ретінде нарықтағы бәсекелестік және шектеулі халықаралық қатынастар атап өтілді[4]. Банк үшін мүмкіндіктер цифрландыру, жаңа нарықтарға шығу және шағын бизнеске қызмет көрсету саласында жатыр. Сонымен қатар, экономикалық тұрақсыздық, реттеуші талаптардың өзгеруі және кибершабуылдар сияқты қауіптер банктың дамуына әсер етуі мүмкін[5].

«Береке банк» АҚ мысалында стратегиялық және қаржылық басқару жүйесінің ерекшеліктерін талдау банк қызметінің тиімділігін арттыруға бағытталған жүйелі және кешенді көзқарасты көрсетеді. Банк өз дамуында тұрақты өсуді қамтамасыз ету, нарықтағы бәсекелестік артықшылықтарын сақтау және жаңа технологияларды енгізу сияқты негізгі стратегияларға басымдық береді[4]. Бұл бағытта банк клиенттерге жоғары сапалы қызмет көрсетуді қамтамасыз ету үшін үнемі нарықтық жағдайды зерттеп, жаңа мүмкіндіктерді тиімді пайдалануға тырысады.

Қаржылық басқару жүйесі де өте маңызды рөл атқарады. «Береке банк» АҚ өзінің қаржылық ресурстарын тиімді басқару, қаржылық тәуекелдерді бақылау және бюджеттік жоспарлауды қатаң сақтаудың арқасында тұрақты қаржылық жағдайға қол жеткізуде. Қаржылық жоспарлаудың және талдаудың тиімділігі банкке оның стратегиялық мақсаттарына жетуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде клиенттерге қызмет көрсетудің сапасын арттырып, нарықтағы тұрақтылығын қамтамасыз етеді[5]. Банк осы жүйелерді үйлестіре отырып, қарыздар мен депозиттерді дұрыс басқару, қаржылық құралдар мен тәуекелдерді тиімді реттеу арқылы экономикалық дағдарыстар мен сыртқы факторлардың әсерінен қорғайды.

Осылайша, «Береке банк» АҚ стратегиялық және қаржылық басқару жүйелерін тиімді пайдалану арқылы Қазақстанның банктік секторында өзін тұрақты әрі бәсекеге қабілетті ойыншы ретінде көрсете отырып, болашақта да осы бағыттағы жұмысын жалғастыратыны анық. Банк өзінің бизнес-процестерін үздіксіз жетілдіріп, нарықта жаңашыл және сенімді қаржылық институт ретінде танылуда.

Әдебиеттер:

1. Айтбаев, Т. (2022). Қазақстан Республикасындағы коммерциялық банктердің стратегиялық басқару жүйесі. Қаржы және банк ісі журналы, 12(3), 45-58.
2. Жанғалиева, Н. (2021). Банктердің қаржылық тұрақтылығын басқару. Экономика және қаржы журналы, 7(2), 112-125.
3. Мұхамбетқали, С. (2020). Банктік секторда стратегиялық және қаржылық басқару жүйелерінің ықпалы. Қаржылық басқару және аналитика, 9(4), 67-79.
4. Сағындықова, Ә. (2023). Қаржы нарығындағы банктердің тиімді басқару жүйесі. Қазақстан экономикасының дамуындағы қаржы институттарының рөлі, 5(2), 98-104.
5. Қасымова, К. (2024). Банктік ұйымдардың стратегиясы: Қазақстандық банктердің тәжірибесі. Қазақстанның қаржылық нарығы: Талдау және даму кітабы, 22-45.

УДК/ББК 336.27

ҚР ҰЛТТЫҚ ҚОРЫН ТИІМДІ БАСҚАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫМ ФОНДОМ РК

PROBLEMS OF EFFECTIVE MANAGEMENT OF THE NATIONAL FUND OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Мұрат Айдана Болатқызы
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
Ғылыми жетекші: **Демесінов Талғат Жұмабекұлы**
э.ғ.к., профессор
aidana_murat03_24b@mail.ru, demesinov73@list.ru

Мурат Айдана Болатовна
Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
Научный руководитель: **Демесинов Талгат Жумабекович**
к.э.н., профессор
aidana_murat03_24b@mail.ru, demesinov73@list.ru

Murat Aidana Bolatkyzy
Kokshetau University named after Sh.Ualikhanov, Kokshetau
Scientific supervisor**: Demessinov Talgat Zhumabekuly**
Cand. Sc.,professor
aidana_murat03_24b@mail.ru, demesinov73@list.ru

***Аннотация**: Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын тиімді басқару – ел экономикасының тұрақтылығын қамтамасыз етудің негізгі факторларының бірі. Тиімді басқару дегеніміз – қордың қаражатын дұрыс жұмсау, активтерді ұлғайту, инвестицияларды әртараптандыру және болашақ ұрпақ үшін қордың тұрақтылығын сақтау.*

***Кілт сөздер**: Ұлттық қор, қор қызметтері, қаржы нарықтары, Ұлттық қорды басқару,Ұлттық Банк.*

***Аннотация:** Эффективное управление Национальным фондом Республики Казахстан - один из основных факторов обеспечения стабильности экономики страны. Эффективное управление означает правильное использование средств, увеличение активов, диверсификацию инвестиций и сохранение стабильности фонда для будущих поколений.*

***Ключевые слова**: Национальный фонд, фондовые услуги, финансовые рынки, управление Национальным фондом, Национальный Банк.*

***Abstract**: Effective management of the National Fund of the Republic of Kazakhstan is one of the main factors for ensuring the stability of the country's economy. Effective management means using funds correctly, increasing assets, diversifying investments and maintaining the stability of the fund for future generations.*

***Keywords**: National Fund, Stock Services, Financial Markets, National Fund Management, National Bank*

Классификациялық кодтар:
ҚР – Қазақстан Республикасы.

ҚРҰБ – Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі.
АҚШ – Америка Құрама Штаттары.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры - Қазақстан Республикасы Үкіметінің Ұлттық Банкіндегі шотында шоғырландырылатын қаржы активтерінің жиынтығы болып табылатын мемлекеттік қоры.

Ұлттық қорды құрудың негізгі мақсаты - мемлекеттің экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету, келешек ұрпақ үшін қаржылық резервтер жинақтау, табиғи ресурстардан түсетін кірістерді тиімді пайдалану, сондай-ақ дағдарыс немесе басқа да экономикалық қиындықтар кезінде қаржылық қолдау көрсету болып табылады. Бұл қор мемлекетке экономикалық тұрақтылықты сақтап, әлеуметтік және инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыруға мүмкіндік береді.

Тиісінше Ұлттық қор жинақтау және тұрақтандыру функцияларын жүзеге асырады:

Жинақтау функциясы: бұл функция Ұлттық қордың табиғи ресурстардан түскен кірістерін келешек ұрпақ үшін жинақтап, сақтауға бағытталған. Қордағы қаражат елдің экономикалық болашағын қамтамасыз ету үшін ұзақ мерзімді жинақталатын резервтер ретінде пайдаланылады. Бұл функция табиғи ресурстардан алынатын кірістердің ағымдағы тұтынуға емес, келешекте қолданылуына баса назар аударады;

Тұрақтандыру функциясы: Ұлттық қордың бұл функциясы экономикадағы құбылмалы жағдайларды теңестіруге көмектеседі. Әсіресе, мұнай мен газ сияқты табиғи ресурстардан алынатын кірістердің тұрақсыздығы кезінде мемлекеттің қаржылық тұрақтылығын сақтау үшін маңызды. Қор бюджет тапшылығын жабу немесе экономикалық дағдарыс кезеңдерінде экономикалық тұрақтылықты қолдау үшін қолданылады.

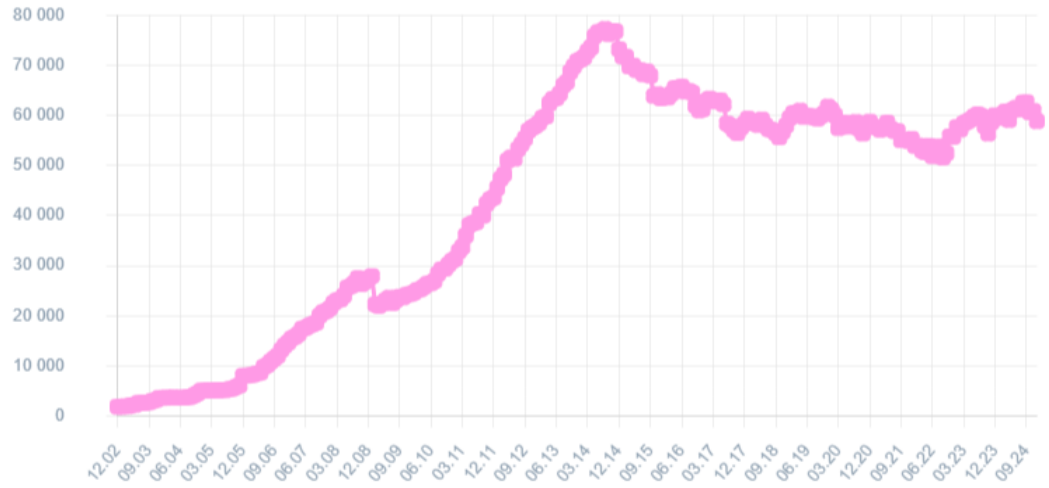

Сурет 1. Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының валюталық активтері. Көлемі, миллион доллар

ҚР Ұлттық қорына түсетін түсімдер:

1.мұнай секторы ұйымдарынан түсетін тікелей салықтар, оларға: пайдалы қазбаларды өндіру салығы, келісімшарт бойынша жүзеге асырылатын жер қойнауын пайдаланушының қосымша төлемі, корпоративті табыс салығы;

2.мұнай секторы ұйымдары жүзеге асыратын операциялардан түсетін басқа да түсімдер;

3.республикалық меншіктегі және тау-кен өндіру және өңдеу салаларына жататын мемлекеттік мүлікті жекешелендіруден түсетін түсімдер;

4.ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелерін сатудан түсетін түсімдер

Еске сала кетсек, 2022 жылдың қыркүйегінде ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Әділ мемлекет. Біртұтас ұлт.Игілікті қоғам» жобасы «Ұлттық қор - балаларға» бастамасын көтерді. Бұл бастаманың мақсаты – болашақ ұрпақ үшін жинақтау жасай

отырып, әрбір балаға елдің ұлттық байлығынан үлесті қамтамасыз ету. 2024 жылдан бастап жыл сайын 18 жасқа толмаған қазақстандық балаларға инвестициялық кірісті қоса алғанда, Ұлттық қордан қаражат есептеледі. 2024 жылы бағдарламаға 6 919 131 бала (2006 жылдан бастап 2023 жылды қоса алғанда) қатысты, олардың әрқайсысына 100,52 АҚШ доллар төленген болатын. Оның ішінде 304 185 бала 2024 жылы 18 жасқа толып, оларға жалпы сомасы 30,6 млн АҚШ доллары төленді. Осы ауқымды бастамаларды жүзеге асыру Ұлттық қор активтерін жинаудың жоғары деңгейімен, оның ішінде қордың толымдылығын арттыру, сондай-ақ басқару сапасын арттыру және лайықты инвестициялық кірісті қамтамасыз ету есебінен қамтамасыз етілуге тиіс.g

2025 жылдың 5 наурызда Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Бюджет кодексіне қол қойды. Құжатта Ұлттық қорды оның жинақ функциясына баса назар аудара отырып пайдалану шарттары бекітілген. «Ұлттық қорды пайдалану Президент бекітетін мақсатты бағдармен шектеледі. Қордың қаражатын ішкі қаржы құралдарына орналастыруға тыйым салынады, бұл оларды бюджеттен тыс пайдалануды болдырмайды. Ұлттық қордан бөлінетін мақсатты трансферт жалпы елдік маңызы бар күрделі нысандар мен жобаларды қаржыландыруға ғана пайдаланылуы мүмкін, тиісті өлшемдер енгізілді», - делінген Ақорданың баспасөз қызметінің хабарламасында.

Басты өзгерістер:

- салық-бюджет, ақша-кредит және фискалдық саясат;
- мемлекеттік органдар бюджетті басқаруда көбірек еркіндік алды (15% дейін қайта бөлу);
- қарыздар мен мемлекеттік кепілдіктерге парламенттік бақылау күшейтілді;
- кірістерді жоспарлау және шығыстарды бақылау жақсарды;
- халықтық қатысу бюджеті енгізілді.

Күтілетін нәтиже – 2023-2024 жылдар кезеңінде Ұлттық қор активтерінің кірістілігін активтерді консервативті бөлуге қарағанда 1%-дан кем емес мөлшерге (жылдық мәнде) ұлғайту, бұл 2023 жылға қарай Ұлттық қор активтерінің көлемін 100 млрд АҚШ долларына дейін ұлғайтуға (контрциклдік бюджеттік қағида сақтанған жағдайда) ықпал ететін болады.

Ұлттық қорды басқарудағы негізгі мәселелерге тоқталатын болсақ:

Қор қаражатының азаюы.

Соңғы жылдары Ұлттық қор активтерінің төмендеуі байқалады. Бұл төмендеудің негізгі себептері:

Мемлекеттік бюджеттің тапшылығын жабу үшін қордан көп мөлшерде қаражат алынуы;

Мұнай бағасының құбылмалылығы мен әлемдік нарықтағы дағдарыстардың әсері;

Экономикалық өсімді ынталандыру мақсатында қор қаражатының жиі пайдаланылуы.

Қаржының тиімсіз пайдаланылуы.

Қордан бөлінген қаражат көбінесе қысқа мерзімді әлеуметтік жобалар мен дағдарысқа қарсы шараларға жұмсалады. Нәтижесінде:

Ұзақ мерзімді экономикалық өсімді қамтамасыз ететін стратегиялық инвестицияларға қаржы аз бөлінеді;

Экономиканы әртараптандыру және жаңа салаларды дамыту баяу жүреді.

Мұнайға тәуелділік.

Ұлттық қордың кіріс көздерінің басым бөлігі мұнайдан және басқа да табиғи ресурстардан түсетін табыстарға негізделген. Бұл экономиканың тұрақсыздығына әкеледі:

Мұнай бағасының төмендеуі қордың кірісін азайтады;

Әлемдік нарықтағы өзгерістерге тәуелділік артады.

Инвестициялық саясаттың әлсіздігі.

Қордың активтері негізінен шетелдік облигацияларға және төмен табысты инвестициялық құралдарға салынған. Бұл:

Қаражаттың өсу қарқынын баяулатады;

Ұлттық қордың кірісін арттыру мүмкіндігін шектейді.

Басқарудағы ашықтықтың жеткіліксіздігі

Қордың қаражатының қалай жұмсалатыны туралы ақпараттың аздығы.

Қоғам мен сарапшылар тарапынан бақылау жеткіліксіз;

Қорды басқару туралы толық есептер сирек жарияланады

Тиімді басқару жолдарына келетін болсақ:

Қор қаражатын пайдалануды шектеу және ұзақ мерзімді жинақтау.

Қордан алынатын қаражаттың көлемін заңнамалық түрде шектеу;

Қаржыны тек стратегиялық маңызды жобаларға және экономиканы әртараптандыруға бағыттау;

Бюджеттің Ұлттық қорға тәуелділігін азайту.

Инвестициялық стратегияны жетілдіру.

Ұлттық қор активтерін әртараптандыру (әртүрлі активтерге салу);

Қаражатты тек облигациялар емес, жоғары табысты инвестициялық құралдарға салу;

Қазақстанның экономикасына пайда әкелетін жобаларға инвестиция жасау.

Экономиканы әртараптандыру.

Мұнай және газ секторынан басқа салаларды дамыту (өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, IT, жасыл экономика);

Шағын және орта бизнесті қолдау арқылы тұрақты табыс көздерін қалыптастыру.

Басқарудың ашықтығын арттыру.

Ұлттық қор қаражатының қозғалысы туралы толық есептер жариялау;

Қорды басқаруда халықаралық стандарттарға сай тәуелсіз аудит жүргізу;

Қоғамдық және сарапшылық бақылауды күшейту.

Ұлттық қор – Қазақстан экономикасының тұрақтылығы мен болашақ ұрпақтың әл-ауқатын қамтамасыз ететін маңызды құрал. Оны тиімді басқару үшін қордан бөлінетін қаражатты шектеу, инвестициялық стратегияны жетілдіру, экономиканы әртараптандыру және басқарудағы ашықтықты арттыру қажет. Егер бұл шаралар дұрыс жүзеге асса, Ұлттық қор елдің ұзақ мерзімді экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ете алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мақыш С.Б Банк ісі. Оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы. 2008. - 498бет
2. https://www.nationalbank.kz/kz?ch_date=on&dates=%20%D0%92%D1%8B%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%20%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8E&docid=285&finalDate=5.12.2000&finalDate2=25.12.2017&lang=rus&switch=russian&tab_id=15
3. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі, 24-бап
4. https://www.nationalbank.kz/kz/news/operations-NF/rubrics/2304
5. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U000000402_/links
6. https://eri.kz/kz/Mnenija/id=637
7. https://zakon.uchet.kz/rus/search/
8. Құлпыбаев С., Мельников В.Д. Қаржы негіздері: Оқулық. – Алматы ЖШС «Издательство LEM». 2009-722 бет
9. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD_%D2%B1%D0%BB%D1%82%D1%82%D1%8B%D2%9B_%D2%9B%D0%BE%D1%80%D1%8B

УДК/ББК 658

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ ДАМЫТУДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ҚОЛДАУ ТЕТІКТЕРІ

МЕХАНИЗМЫ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

MECHANISMS OF FINANCIAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN KAZAKHSTAN

Нургалиева Толкын Даулетовна
Джапарова Кадиша Кумаровна
Ш . Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, бизнес және қызметтер кафедрасы
tokawka07@gmail.com, kadisha59@mail.ru

Нургалиева Толкын Даулетовна
Джапарова Кадиша Кумаровна
Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, кафедра бизнеса и услуг
tokawka07@gmail.com, kadisha59@mail.ru

Nurgaliyeva Tolkyn Dauletovna
Dzhaparova Kadisha Kumarovna
Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Department of Business and Services
tokawka07@gmail.com, kadisha59@mail.ru

Аннотация: *бұл мақалада Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған қаржылық қолдау тетіктері қарастырылады. Мемлекеттік бағдарламалар, гранттар, субсидиялар және жеңілдетілген несие беру механизмдері талданып, олардың кәсіпкерлікті дамытудағы маңызы сипатталады. Зерттеу барысында ресми деректер мен мемлекеттік бағдарламалар негізінде талдау жасалады.*

Кілттік сөздер: *шағын және орта кәсіпкерлік, қаржылық қолдау, мемлекеттік бағдарламалар, гранттар, субсидиялар, жеңілдетілген несие, "Бірыңғай кешенді бағдарлама", "Даму" қоры.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются механизмы финансовой поддержки, направленные на развитие малого и среднего предпринимательства в Казахстане. Проанализированы государственные программы, гранты, субсидии и механизмы льготного кредитования, описывается их значение в развитии предпринимательства. В ходе исследования проводится анализ на основе официальных данных и государственных программ.*

Ключевые слова: *малое и среднее предпринимательство, финансовая поддержка, государственные программы, гранты, субсидии, льготный кредит, "Единая комплексная программа", фонд "Даму".*

Abstract: *this article discusses the mechanisms of financial support aimed at the development of small and medium-sized businesses in Kazakhstan. The mechanisms of state programs, grants, subsidies and concessional lending are analyzed and their significance in the development of entrepreneurship is described. In the course of the study, an analysis is carried out on the basis of official data and state programs.*

Keywords: *small and medium – sized businesses, financial support, state programs, grants, subsidies, concessional loans, «Unified Integrated Programme», «Damu» fund.*

Шағын және орта кәсіпкерлік (ШОБ) – кез келген ел экономикасының маңызды буыны. Қазақстанда осы секторды дамыту халықтың жұмыспен қамтылуын арттырады және экономикалық өсуді қамтамасыз етеді. Осыған байланысты мемлекет кәсіпкерлерге қаржылық қолдаудың түрлі тетіктерін ұсынады.

Қазақстанда кәсіпкерлерге қаржылай қолдау көрсету бойынша бірнеше Мемлекеттік бағдарламалар жүзеге асырылуда. Олардың бірі - "Бірыңғай кешенді бағдарлама", оның шеңберінде кәсіпкерлерге субсидиялар, жеңілдікті кредиттер мен кепілдіктер беріледі. Сонымен қатар," қарапайым заттар экономикасы " бағдарламасы отандық өндірісті дамытуға бағытталған.

- Гранттар мен субсидиялар

Кәсіпкерлер үшін мемлекеттік гранттар да үлкен көмек болып табылады. "Атамекен" Ұлттық Кәсіпкерлер палатасы мен "Даму" кәсіпкерлікті дамыту қоры бизнес-жобаларға өтеусіз қаражат бөледі. Әсіресе, ауылдық жерлерде кәсіпкерлер үшін аграрлық сектордың дамуына ықпал ететін субсидиялар беріледі.

- Банктік несиелер және жеңілдетілген қаржыландыру

Көптеген банктер бизнеске арнайы несие өнімдерін ұсынады. "Даму" Қоры арқылы шағын бизнеске жеңілдікпен кредит беру тетігі іске асырылуда. Сонымен қатар, екінші деңгейдегі банктер кепілсіз несиелеу тәжірибесін енгізіп, кәсіпкерлердің қаржыға қолжетімділігін арттырады.

"Даму" кәсіпкерлікті дамыту қоры АҚ - Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерлікті (ШОБ) қаржылық және қаржылық емес қолдаудың мемлекеттік институты. Қор 1997 жылы ҚР Үкіметінің Қаулысымен құрылған және" Бәйтерек " Ұлттық басқарушы холдингінің еншілес ұйымы болып табылады. Қызметтің негізгі бағыттары:

1. ШОК-ты қаржылық қолдау:

- Кәсіпкерлерге жеңілдікпен кредит беру;
- Сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау (мысалы, "Бизнестің жол картасы-2025"бағдарламасы шеңберінде);
- Банктер мен микроқаржы ұйымдары арқылы несиелік кепілдіктер беру.

2. Гранттық және субсидиарлық қолдау:

- Мемлекеттік гранттар мен субсидиялар арқылы стартап жобаларды қолдау;
- Инновациялық және өндірістік кәсіпорындарға қаржылық көмек көрсету.

3. Кәсіпкерлерге консультациялық қызмет көрсету:

- Бизнес-жоспар әзірлеу және қаржылық сауаттылықты арттыру бойынша тегін тренингтер өткізу;
- "Бірыңғай кешенді бағдарлама" шеңберінде кәсіпкерлерді оқыту бағдарламаларын ұйымдастыру.

4. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін қолдау:

- Жастар стартаптарына төмен пайыздық гранттар мен несиелер беру.

Қордың негізгі бағдарламасы:

- "Бірыңғай кешенді бағдарлама" - шағын және орта бизнесті қолдаудың инновациялық бағдарламасы.

Атауы	Кімдер қатыса алады	Максималды сома	Сыйақы мөлшері	Мерзімі	Мақсаты
Шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау	шағын және орта бизнес субъектілері	инвестиция 3 млрд тг дейін. АҚТ 500 млн тг дейін	ҚР ҰБ базалық мөлшерлемесі + 5%	инвестиция – өңдеу 5 жылға дейін/өзгелері 3 жылға дейін, АҚТ - 3 жылға дейін	инвестиция, АҚТ, қайта қаржыландыру
Микрокәсіпкерлік	микрокәсіпкерлік субъектілері	инвестиция 20 млн тг дейін, АҚТ 5 млн тг дейін	ҚР ҰБ базалық мөлшерлемесі + 7%	инвестиция - 3 жылға дейін, АҚТ - 2 жылға дейін	инвестиция; айналым қаражатын толықтыру
Шағын, орта және ірі кәсіпкерлік	шағын, орта және ірі кәсіпкерлік субъектілері	15 млрд тг дейін	ҚР ҰБ базалық мөлшерлемесі + 5%	инвестиция – 7 жылға дейін, АҚТ – 3 жылға дейін	инвестиция, АҚТ
Әлеуметтік кәсіпкерлік	әлеуметтік кәсіпкерлік субъектілері	инвестиция 1,5 млрд тг дейін, АҚТ - 500 млн тг дейін.	ҚР ҰБ базалық мөлшерлемесі + 5%	инвестиция – 5 жылға дейін, АҚТ – 3 жылға дейін	инвестиция, АҚТ, қайта қаржыландыру
Қор биржасы	шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері	облигациялардың номиналды құны: эмитентке 5 млрд теңгеден аспайды.	ҚР ҰБ базалық мөлшерлемесі + 5%	5 жылға дейін	инвестиция, АҚТ, қайта қаржыландыру

Әдебиет тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы №229 Жарлығы. “Бизнестің жол картасы – 2025” мемлекеттік бағдарламасы. [https://adilet.zan.kz]
2. “Даму” кәсіпкерлікті дамыту қоры. Шағын және орта бизнесті қаржыландыру бағдарламалары. [https://damu.kz]
3. ҚР Ұлттық экономика министрлігі. Қазақстандағы кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі мемлекеттік қолдау шаралары. [https://economy.gov.kz]
4. “Атамекен” Ұлттық кәсіпкерлер палатасы. Кәсіпкерлік бастамаларды қолдау. [https://atameken.kz]
5. Сейітқасымов Ғ.С. Ақша, несие, банктер: оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2020. [[elib_title_lib_document] – Библиотечно-информационный центр]
6. Баймұратов О. Қазақстан экономикасы: нарықтық қатынастар кезеңінде. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. [https://kazneb.kz/ru/catalogue/view/1594833]
7. ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Қазақстандағы кәсіпкерлікті дамыту көрсеткіштері. [https://stat.gov.kz]

УДК 336(574)(075.8)
ББК 65.050

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ТӨЛЕМДЕР НАРЫҒЫН ТАЛДАУ: ҚОЛМА-ҚОЛ АҚШАСЫЗ ЖӘНЕ ҚОЛМА-ҚОЛ ЕСЕП АЙЫРЫСУ ҮРДІСТЕРІ

АНАЛИЗ РЫНКА ПЛАТЕЖЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ТЕНДЕНЦИИ БЕЗНАЛИЧНЫХ И НАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ

ANALYSIS OF THE PAYMENT MARKET IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: TRENDS IN NON-CASH AND CASH PAYMENTS

Ргебаева Роза Муратбековна, Тюлегенова Асылтас Темирбековна, Акжанова Гульзира Алпыспаевна, Кайкенова Айзада Ануарбековна
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Rgebayeva Roza Muratbekovna, Tyulegenova Asyltas Temirbekovna, Akzhanova Gulzira, Kaikenova Aizada Anuarbecovna,
Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau
rgebaeva.roza@inbox.ru, asy_04@mail.ru, gakzhanova@shokan.edu.kz, Kaikenova2011@mail.ru,

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы қолма-қол және қолма-қол ақшасыз есеп айырысулардың ерекшеліктері, оларды құқықтық реттеу, әрбір әдістің артықшылықтары мен кемшіліктері қарастырылады. Қолма-қол ақшасыз төлемдердің даму тенденциялары, олардың ел экономикасына әсері, сондай-ақ қолма-қол ақша айналымының төмендеуіне ықпал ететін факторлар талданады. Қолма-қол ақшасыз транзакциялардың қауіпсіздігі мәселелеріне, заңнамалық бастамаларға және мемлекеттік органдардың қазіргі заманғы төлем жүйесін қалыптастырудағы рөліне ерекше назар аударылды. Қорытындыда төлем құралдарын одан әрі дамыту және Қазақстандағы қаржы операцияларын цифрландыру перспективалары талқыланады.

Негізгі сөздер: қолма-қол ақшасыз есеп айырысулар, қолма-қол есеп айырысулар, төлем жүйесі, Қазақстан, цифрлық төлемдер, қаржы технологиялары.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности наличных и безналичных расчетов в Республике Казахстан, их правовое регулирование, преимущества и недостатки каждого метода. Анализируются тенденции развития безналичных платежей, их влияние на экономику страны, а также факторы, способствующие сокращению наличного оборота. Особое внимание уделено вопросам безопасности безналичных транзакций, законодательным инициативам и роли государственных органов в формировании современной платежной системы. В заключении обсуждаются перспективы дальнейшего развития платежных инструментов и цифровизации финансовых операций в Казахстане.

Ключевые слова: безналичные расчёты, наличные расчёты, платежная система, Казахстан, цифровые платежи, финансовые технологии.

Annotation. The article discusses the features of cash and non-cash payments in the Republic of Kazakhstan, their legal regulation, advantages and disadvantages of each method. The trends in the development of non-cash payments, their impact on the country's economy, as well as factors contributing to a reduction in cash turnover are analyzed. Special attention is paid to the security of non-cash transactions, legislative initiatives and the role of government agencies in the formation of a modern payment system. In conclusion, the prospects for further development of payment instruments and digitalization of financial transactions in Kazakhstan are discussed.

Key words: cashless payments, cash payments, payment system, Kazakhstan, digital payments, financial technologies.

В последние годы в Казахстане наблюдается значительный рост безналичных платежей, что свидетельствует о повышении доверия населения к финансовым технологиям и удобству таких операций. Согласно данным Национального банка Казахстана, в 2024 году доля безналичных операций составила 87% от общего объема платежных транзакций населения. В количественном выражении это 12,8 млрд операций на сумму 166,1 трлн тенге, что представляет рост на 13,4% и 17% соответственно по сравнению с предыдущим годом. В среднем ежедневно проводилось 35,1 млн безналичных операций на сумму 453,6 млрд тенге.

Основная часть безналичных транзакций (90% от их объема) осуществлялась через онлайн-сервисы банков. Количество пользователей этих сервисов увеличилось на 13%, достигнув 25,9 млн человек. Средний объем онлайн-транзакций на одного пользователя вырос на 7%, составив 6,1 млн тенге.

Несмотря на рост безналичных платежей, наличные деньги остаются в обороте. В первом полугодии 2024 года объем наличности в обращении (M0) увеличился на 12,1% по сравнению с аналогичным периодом 2023 года, достигнув 3,9 трлн тенге. Это может быть связано с различными факторами, включая информационные меры по фискализации P2P-переводов и предстоящее всеобщее декларирование доходов.

В целом, тенденции указывают на продолжающееся увеличение доли безналичных расчетов в Казахстане, при сохранении определенной роли наличных денег в экономике страны.

Актуальность статьи о наличном и безналичном расчёте сегодня обусловлена несколькими факторами:

- рост безналичных платежей – современные технологии (карты, мобильные платежи, криптовалюта) постепенно вытесняют наличные деньги.
- безопасность – безналичный расчёт снижает риски краж и потери денег.
- государственное регулирование – во многих странах вводятся ограничения на расчёты наличными для борьбы с теневой экономикой.
- развитие цифровых технологий – финтех-компании создают удобные сервисы для мгновенных переводов и онлайн-платежей.

По итогам проведенного анализа платежного рынка в 2022 году:

- Все денежные потоки (наличные и безналичные деньги) составили 41, 1 трлн тг
- Доля наличных денег в них - 48% (19,5 трлн тг)
- Доля безналичных денег - 52% (21,6 трлн тг)

Имея эти данные, будем считать 2022 год - базовым. Последующие значения 2023 года приравняем к базовому году для наблюдения изменений динамики потоков наличных и безналичных платежей.

Рынок платежей в 2023 году составил:

- Все денежные потоки - 54, 8 трлн тг (прирост к 2022 году - 33%)
- Доля наличных денег - 41% (22,7 трлн тг)
- Доля безналичных денег - 59% (32,1 трлн тг)

За 2022-2023 годы рынок платежей в Казахстане вырос в 1,3 раза. Тенденция к росту объемов замечен, как и в наличных платежах, так и в безналичных. Но в 2023 году большую долю в платежах имеют безналичные расчеты (59%). Поэтому, можно сделать вывод о плавном переходе рынка к безналичным и цифровым оплатам.

Анализ динамики изменения суммы платежей и количества транзакций показывает, что количество операций по снятию наличных с банкоматов продолжало снижаться, достигнув 240 млн штук в 2023 году, что на 8% меньше по сравнению с предыдущим годом.

Это привело к увеличению средней суммы снятия наличных на 26%, с 75,2 тыс. тенге до 94,7 тыс. тенге (в 2022 году рост составлял 13%). Динамика изменения суммы и количества безналичных платежей показывает аналогичный рост в 2023 году: количество безналичных операций увеличилось на 43%, а сумма безналичных платежей выросла на 49% по сравнению с 2022 годом. Это привело к незначительному увеличению среднего чека безналичных платежей на 4%, с 5,7 тыс. тенге до 5,9 тыс. тенге в 2022 и 2023 годах соответственно.

В июле 2023 года КГД МФ РК ввел ограничение на мобильные переводы, что привело к значительному увеличению объема наличных платежей на 16% во втором квартале. Это свидетельствует о том, что люди и предприятия, которые ранее использовали мобильные переводы для проведения транзакций, перешли на наличные расчеты в ответ на введенные ограничения. После первоначального скачка рост объема наличных платежей замедлился и составил 4% в третьем квартале и 6% в четвертом квартале.

В 2023 году объем платежей в Казахстане демонстрировал устойчивый рост каждый квартал, начиная с 4,9 трлн тенге в первом квартале и достигая 6,2 трлн тенге в четвертом квартале, что составляет общий рост более 27%. Количество транзакций колебалось между 57,2 и 60,9 млн единиц, с наибольшей активностью во втором и четвертом кварталах, что свидетельствует о высокой экономической активности в эти периоды. Несмотря на общий рост объема платежей, количество транзакций оставалось относительно стабильным, что может свидетельствовать о переходе к более крупным операциям. По сравнению с аналогичными периодами 2022 года, средний чек в 2023 году увеличился во всех кварталах, максимальный рост был замечен во втором квартале и составил 28%.

В 2023 году сумма безналичных платежей достигла 32,3 трлн тенге, что на 49% выше результатов 2022 года. Объем увеличился с 6,8 трлн тенге в первом квартале до 9,3 трлн тенге в четвертом квартале. Частота оплат через безналичный расчет увеличилась до 5,4 млрд транзакций, что на 43% выше уровня 2022 года. Дальнейшему росту безналичных платежей способствовали большая доступность, развитие удобства и разнообразие безналичных методов оплаты. По данным НБРК, по состоянию на 1 мая 2024 года в обращении находится 76,6 млн платежных карточек, что на 11% больше показателя аналогичного периода 2023 года. Сеть POS-терминалов также расширилась и на 1 апреля 2024 года составила 1,1 млн единиц, что на 31% больше показателя аналогичного периода 2023 года. В первом квартале 2023 года наблюдалось падение суммы безналичных платежей и количества транзакций на 5% и 2% соответственно, что можно объяснить сезонными колебаниями и традиционно низкой активностью в начале года. Тем не менее, уже во втором квартале наблюдалось восстановление рынка: квартальный прирост суммы безналичной оплаты составил 11% и достиг 7,5 трлн тенге. Динамика роста продолжилась и в третьем квартале: сумма безналичной оплаты увеличилась на 13% относительно прошлого квартала. В четвертом квартале рост продолжился, однако темпы замедлились - сумма увеличилась на 9%. Темпы роста по сравнению с аналогичным периодом 2022 года были выше; на данную тенденцию могло повлиять увеличение покупательской способности на фоне снижения годовой инфляции (9,8% за 2023 год по сравнению с 20,3% за 2022 год)

Несмотря на активное развитие инфраструктуры безналичных платежей, динамика суммы наличных денег в обращении в Казахстане демонстрирует стабильный рост. Среднегодовой темп роста наличных денег в обращении за последние 5 лет составил 9,8 % и на конец 2023 года сумма наличных денег в обращении составила 4,1 трлн. тенге. Согласно результатам социологического исследования, наличные деньги по-прежнему играют значимую роль в жизни казахстанцев. Так, порядка 60 % жителей страны все еще рассчитываются наличными деньгами. Указанное свидетельствует о том, что наличные деньги сохраняют позицию одного из важных платежных инструментов среди субъектов экономики. На конец 2023 года номинальная сумма банкнот в обращении составила 4,0

трлн. тенге, номинальная сумма циркуляционных монет в обращении составила 97,9 млрд. тенге.

Доля безналичных платежей от оборота по платёжным картам по итогам января — мая текущего года достигла уже 85,4%. Для сравнения: годом ранее показатель составлял 80,8%. Почти половина всего объёма безналичных платежей на территории РК пришлась лишь на финцентр, Алматы: 24,8 трлн тг за январь — май 2023 года. В Алматы также зафиксирована самая высокая доля безналичных платежей от оборота по картам среди регионов РК — 91,2%. Значительные объёмы пришлись также и на два других мегаполисы РК: Астану (5,6 трлн тг) и Шымкент (3,2 трлн тг). Здесь также отмечена высокая доля безналичных платежей от оборота по картам: в Астане — 85,9%, в Шымкенте — 83,6%. Самые низкие объёмы безналичных платежей зафиксированы в Улытауской (269 млрд тг), Северо-Казахстанской (395,7 млрд тг) и Жетысуской (421,4 млрд тг) областях. При этом если в Северо-Казахстанской области также наблюдается и самая низкая доля безналичных платежей от оборота по картам среди регионов РК — всего 69,6%, то в Жетысуской области, напротив, показатель весьма высок — сразу 84,4%, наравне с мегаполисами. Основной объём безналичных платежей на территории РК за январь — май 2023 года пришёлся ожидаемо на интернет и мобильные телефоны: 42,2 трлн тг. Ещё 7,5 трлн тг пришлось на платежи через POS-терминалы и 1,5 трлн тг — на оплату через QR-коды.

В заключении можно отметить следующее, что в последние годы Казахстан активно продвигает безналичные платежи, стимулируя их развитие через цифровизацию банковской системы, внедрение мобильных платежей и онлайн-банкинга. Преимущества безналичных расчетов удобны, безопасны, сокращают затраты на обработку наличных, уменьшают теневую экономику и способствуют прозрачности финансовых операций. Несмотря на рост безналичных платежей, наличные деньги продолжают оставаться востребованными, особенно в сельских регионах и среди пожилого населения. Они обеспечивают финансовую доступность для всех слоев общества.

Таким образом, в Казахстане продолжается переход к цифровым финансовым технологиям, однако наличные платежи остаются важной частью экономики. Баланс между этими двумя формами расчетов необходим для обеспечения доступности финансовых услуг для всех граждан.

Библиографический список литературы

1. Бюро национальной статистики- https://stat.gov.kz/ru/
2. Шепитько, Г. Е. Обеспечение безопасности расчетов в системах электронной коммерции / Г.Е. Шепитько. – М.: Перспектива, 2021. – 188 с.
3. Ильина, С.А. Безналичный расчет и банковские карты С.А. Ильина // Экономический журнал «Социум». – 2020. — №7. – С. 97-98.
4. Дорожко Т.П. Финансовые рынки и посредники – Алматы: ЭСПИ, 2022-232с.
5. Официальные web-сайты Национального банка РК // http://www.nationalbank.kz

УДК 339.137.2

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ПРОЦЕССЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

БАСҚАРУ ҚЫЗМЕТІ БАРЫСЫНДА КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

ENSURING THE COMPETITIVENESS OF AN ENTERPRISE IN THE PROCESS OF MANAGEMENT ACTIVITIES

Сабирова Ботагоз Беймухановна
Гуманитарно-техническая академия
Sabirova.b@gmail.com

Сабирова Ботагоз Беймухановна
Гуманитарлық-техникалық академия
Sabirova.b@gmail.com

Sabirova Botagoz Beymukhanovna
Humanitarian and Technical Academy
Sabirova.b@gmail.com

Аннотация. *В данной статье рассматриваются ключевые направления и механизмы, способствующие укреплению конкурентных преимуществ компании. Анализируются аспекты повышения конкурентоспособности предприятия в рамках управленческой деятельности. Изучены основные факторы, оказывающие влияние на уровень конкурентоспособности организации. Обозначены приоритетные направления и стратегии повышения конкурентоспособности предприятий.*

Түйіндеме. *Бұл мақалада компанияның бәсекелік артықшылықтарын нығайтуға ықпал ететін негізгі бағыттар мен механизмдер қарастырылады. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру аспектілері басқарушылық қызмет аясында талданады. Ұйымның бәсекеге қабілеттілік деңгейіне әсер ететін негізгі факторлар зерттелген. Кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың басым бағыттары мен стратегиялары айқындалған.*

Annotation. *The article examines key areas and mechanisms that contribute to strengthening a company's competitive advantages. It analyzes aspects of enhancing enterprise competitiveness within the framework of managerial activities. The main factors influencing the level of an organization's competitiveness are studied. Priority directions and strategies for improving enterprise competitiveness are identified.*

Ключевые слова*: конкурентоспособность, управленческая деятельность, рынок, инновации, конкурентные преимущества организации*

Түйінді сөздер*: бәсекеге қабілеттілік, басқарушылық қызмет, нарық, инновациялар, ұйымның бәсекелік артықшылықтары*

Keywords*: competitiveness, managerial activity, market, innovations, competitive advantages of the organization*

В условиях современного экономического развития вопрос обеспечения конкурентоспособности выходит на первый план в государственной экономической политике. Формирование конкурентных преимуществ по отношению к другим участникам

рынка становится одной из ключевых стратегических задач государства и его институтов в контексте укрепления национальной экономики.

В современных условиях конкуренции участники рынка вынуждены формировать и совершенствовать свои конкурентные преимущества, представляющие собой ценность, обеспечивающую преимущественное положение предприятия по сравнению с соперниками.

Каждый участник конкурентной борьбы располагает определённым набором характеристик, отражающих наличие у него качеств, представляющих интерес для потребителей. Со временем значимость этих качеств и уровень их востребованности изменяются в зависимости от индивидуальных предпочтений и потребностей клиентов.

Поддержание и усиление конкурентоспособности хозяйствующих субъектов представляет собой одну из приоритетных задач, от решения которой во многом зависит обороноспособность, экономическое и технологическое развитие страны. В условиях глобализации и растущей открытости отечественной экономики вопрос повышения конкурентоспособности предприятий приобретает особую актуальность и стратегическое значение.

Чтобы организация могла успешно конкурировать с ведущими компаниями на рынке, необходимы принципиально новые подходы к производству и управлению, отличающиеся от тех, которыми руководствовались управленцы в прошлом.

Конкуренция тесно связана с инновационной деятельностью. Использование устаревших технологий и оборудования приводит производителей и потребителей к дифференциальным убыткам, что побуждает их к снижению производственных издержек за счёт внедрения инновационных решений [1].

В современных экономических условиях обеспечение и стратегическое планирование конкурентоспособности предприятий неразрывно связано с формированием и внедрением системы инновационного развития. Это привело к трансформации традиционной модели конкуренции в инновационную, где ключевую роль играют товары и услуги, основанные на новых разработках и технологиях. В связи с этим одной из приоритетных задач сегодня становится переход предприятий на новый качественный уровень, предполагающий усиление роли инновационной деятельности и развитие наукоемких производств. В результате такие изменения становятся важнейшим фактором экономического роста и повышения конкурентоспособности промышленного сектора.

В настоящее время вопрос конкурентоспособности и путей её достижения остаётся крайне актуальным, поскольку именно она выступает решающим фактором, обеспечивающим устойчивое присутствие хозяйствующего субъекта на рынке и достижение им стратегических целей.

В современных реалиях разработка инноваций становится ключевым условием для выживания, сохранения конкурентоспособности и устойчивого развития производственных предприятий. Для эффективной деятельности организации важно постоянно обновлять или улучшать существующие товары, а также планировать создание новых технических решений.

Тонышева Л.Л. подчеркивает влияние правильно используемых и реализованных инноваций на формирование финансового результата предприятия [2]. Аналогичной точки зрения придерживается и Бунич А.П., считающий, что уровень конкурентоспособности предприятия зависит от умелого и эффективного внедрения инноваций и правильно подобранной бизнес-модели, которая будет способствовать такой деятельности [3].

Предприятия, первыми внедряющие инновации, получают преимущество в виде снижения производственных затрат и, как следствие, могут предлагать продукцию по более низким ценам. Это позволяет им укреплять свои позиции в конкурентной среде по сравнению с другими участниками рынка, реализующими схожие товары. Таким образом,

инновационная деятельность становится важным фактором обеспечения выживаемости компаний в условиях конкуренции.

Конкуренция и инновации взаимно усиливают друг друга, поскольку:

- именно конкуренция делает участников рынка более восприимчивыми к техническим новшествам;
- она побуждает предпринимателей постоянно искать и внедрять новые товары и услуги, способные удовлетворить потребности потребителей;
- под воздействием конкуренции бизнес стремится производить продукцию высокого качества по рыночным ценам, чтобы сохранить лояльность клиентов;
- она способствует применению наиболее эффективных методов производства;
- конкуренция заставляет предпринимателей быстро реагировать на запросы и предпочтения потребителей;
- она поощряет тех, кто трудится настойчиво и результативно, предоставляя им возможность получать высокий доход [4].

Развитие и усиление конкурентных преимуществ представляет собой естественное условие для закрепления предприятия в выбранной рыночной нише. Повышая свою конкурентоспособность, компании добиваются чёткого позиционирования в производстве специализированной продукции. Это, в свою очередь, привлекает внимание потенциальных клиентов и способствует увеличению прибыли.

Таким образом, в условиях неблагоприятной внешнеполитической и экономической обстановки повышение конкурентоспособности становится не просто приоритетной задачей для отдельных предприятий, но и одной из важнейших стратегических целей развития экономики страны в целом.

Список литературы

1. Курбанов К.К. Инновации в обеспечении конкурентоспособности предприятий АПК // Региональные проблемы преобразования экономики. - №12.- 2023.- стр.88-95 DOI:10.26726/1812–7096-2023-12-88-95

2. Тонышева Л.Л. Управление конкурентоспособностью коммерческого предприятия: теоретические основы и практикум: учебное пособие, Л.Л. Тонышева, Н.Л. Кузьмина, Л.Ю. Мальцева. - Тюмень: Тюменский индустриальный университет, 2021 г.-204 с.

3. Бунич А.П. Проблемы повышения конкурентоспособности российских предприятий на мировых рынках/А.П. Бунич. - М., 2021 г.- 411 с.

4. Лубский А.А., Медведева В.В. Конкурентоспособность предприятия: проблемные вопросы и решения // Экономические исследования. - 2021.- №1.-с.48-52.- DOI 10.475776/2712-7516_2021_1_2_48

УДК 336.719
ББК 65стд1-931

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚША НАРЫҒНЫҢ ДАМУЫ
РАЗВИТИЕ ДЕНЕЖНОГО РЫНКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
DEVELOPMENT OF THE MONEY MARKET OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Сарсембаев Жомарт Жунусович - э. ғ. к., дәріскер,
Султанова Алия Булатовна - экономика магистрі, дәріскер,
Тюлегенова Асылтас Темирбековна - қаржы магистрі, дәріскер,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
zhosars@mail.ru, sultanova_a_80@mail.ru, asy_04@mail.ru

Сарсембаев Жомарт Жунусович - к. э. н., сеньор-лектор,
Султанова Алия Булатовна - магистр экономики, сеньор-лектор,
Тюлегенова Асылтас Темирбековна - магистр финансов, сеньор-лектор,
Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова
zhosars@mail.ru, sultanova_a_80@mail.ru, asy_04@mail.ru

Sarsembaev Zhomart Zhunusovich - Candidate of Economics, lecturer,
Sultanova Aliya Bulatovna - Master of Economics, lecturer,
Tyulegenova Asyltas Temirbekovna - Master of Finance, lecturer,
Sh. Ualikhanov Kokshetau University
zhosars@mail.ru, sultanova_a_80@mail.ru, asy_04@mail.ru

Аннотация: *Мақалада экономикалық жүйедегі қаржы-несиенің мәнін ашатын меншікті ұлттық валюта – теңгенің айналымға енгізілуіне байланысты мәселелер кешені қарастырылады: экономиканың, шағын кәсіпорындар мен жеке тұлғалардың экономикалық айналымындағы ақшаның қажеттілігі мен рөлі.*
Кілттік сөздер: *ұлттық валюта, ақша жүйесі, экономикалық даму, банк жүйесі, қаржы нарығы, несие жүйесі.*

Аннотация. *В статье рассматривается круг вопросов, касающихся введения в оборот собственной национальной валюты-тенге, раскрывающих сущность финансов и кредита в экономической системе: необходимость и роль денег в хозяйственном обороте экономики, малого бизнеса и физических лиц.*
Ключевые слова: *национальная валюта, денежная система, экономическое развитие, банковская система, финансовый рынок, кредитная система.*

Abstract. *The article examines a range of issues related to the introduction of our own national currency, the tenge, revealing the essence of finance and credit in the economic system: the need and role of money in the economic turnover of the economy, small businesses and individuals.*
Keywords: *national currency, monetary system, economic development, banking system, financial market, credit system.*

Әр мемлекеттің тарихы бір рет қана енгізілген және тәуелсіз егеменді мемлекеттің міндетті нышандарының бірі болып табылатын өз валютасының тарихын қамтиды. Ақша елдің даму деңгейі мен дәрежесін көрсетеді.

1993 жылы 12 қарашада ел Президенті «Қазақстан Республикасының ұлттық валютасын енгізу туралы» Жарлыққа қол қойды. Сол Жарлықта «Қазақстан Республикасының аумағында 1993 жылы 15 қараша айының 08.00 (жергілікті уақыт) бастап Қазақстан Республикасының ұлттық валютасы – теңге айналысқа енгізілсін» деп айтылған. [1] Содан бері бұл күн ресми Ұлттық валюта күні болып саналады. Теңгенің айналымға енгізілуі – Тәуелсіз Қазақстанның даму тарихының ең жарқын беттерінің бірі және оның еліміздің бүгіні мен болашағы үшін тарихи маңызын бағалай аламыз. Өзінің ұлттық валютасынсыз тәуелсіз экономикалық саясатын жүргізу, елдің өз даму жолын таңдауын анықтау, шынайы егемендігін қамтамасыз ету, ұлттық және экономикалық мүдделерді қорғау мүмкін емес.

Бүгінгі таңда теңге – тәуелсіздіктің экономикалық негізі, егемендіктің символы, Қазақстанның жаңа тарихы мен болашағының толыққанды бөлігі. Еліміздің Конституциясы сияқты мемлекеттіліктің қалыптасуында ұлттық валютаның рөлі зор. Оның негізгі қызметтері: тауарлар мен қызметтердің өзіндік құнын көрсету; ақшалай төлемдерді жүзеге асыру; банкноттардың номиналдарын белгілеу; шетел валюталарының бағамын анықтау.

Теңгенің енгізілуі елімізде қаржы және банк жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік берді. Қазақстан тәуелсіз экономикалық, ақша-несие және эмиссиялық саясат жүргізуге мүмкіндік алды. Теңге КСРО ыдырағаннан кейін Қазақстан Республикасының толық егемендігін қамтамасыз етті. Бүгін Қазақстанның мемлекеттік егемендігінің маңызды атрибуттарының бірі – теңгеге 30 жыл толып отыр.

Қазақтың меншікті ақшасы Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың 1993 жылы 15 қарашадағы Жарлығымен енгізілді.

Қазақстан 1991 жылы 16 желтоқсанда тәуелсіздігін жариялағанымен, осы Жарлық шыққан күнге дейін елімізде ескі ақша – кеңестік рубль айналыста болды. Ұлттық валюта негізінен экономикалық сипаттағы бірқатар себептерге байланысты кешіктіріліп енгізілді және жеделдетілген қарқынмен енгізілді. Бірақ жылдам қарқынмен «дайындықсыз» дегенді білдірмейді. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан Өзбекстанмен бірге рубль аймағында қалуы туралы келіссөздер жүргізілсе де, сонымен бірге өз валютасын енгізу жұмыстары басталды. Ұлттық валютамыздың дизайнын әзірлеу жұмысының барлығын қазақстандық мамандар тобы атқарды. Оның құрамына белгілі, тәжірибелі дизайнерлер Хайрулла Ғабжалелов, Тимур Сүлейменов, Меңдібай Алин, Ағымсалы Дүзелханов кірді, олар жаңа банкноттардың барлық номиналдарының эскиздерін әзірледі. Эскиздер 1992 жылдың тамызында Ұлттық банкке ұсынылып, басшылық бекіткеннен кейін дизайнерлік топ Лондонға жол тартты. Өйткені, ол кезде Қазақстанда банкноттарды басып шығару мен монета соғуға арналған жеке қондырғылар болмаған. Сондықтан ұлттық валюта алғашында Ұлыбританиядағы ең көне банкнот фабрикасы «Харрисон және ұлдары» компаниясының көмегімен шығарылды.

Қазақстандық валюта ТМД елдерінің шектеулі айырбасталатын валюталарының бірі болып табылады. Оның құны Қазақстан қор биржасындағы KASE сауда-саттық қорытындысы бойынша анықталады. Биржа көрсеткіштеріне сүйене отырып, Ұлттық банк шетел валютасының ресми бағамын есептейді.

Айналысқа ұлттық валюта еңгізгеннен кейін көптеген саяси мәні бар экономикалық бағдарламалар жүзеге асырылды. Мемлекетіміздіғ алтын қоры жасалды. Бұл сыртқы экономикалық қарым-қатынастың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін және республикаға шет ел инвестициясын тартуға мүмкіндік берді. 1993 жылы ұлттық валюта – теңгенің айналымға енгізілуі Қазақстанның қаржы жүйесінің табысының негізгі факторы болды және елде жаңа төлем құралы мен есеп бірлігі ретінде айналысқа түсе бастады. Негізгі буыны, екінші деңгейлі банктер (ЕДБ) болып табылатын несиелік мекемелер жүйесі Қазақстандағы экономикалық қайта құру процесін қаржыландырудың барынша мүмкіндіктеріне ие болды.

Бүгінгі таңда дамыған банк жүйесі жаңартылған экономиканың қаржылық негізі айналуыға тиіс. Ол үшін капитал нарығында үстемдік ететін, қаражаттың едәуір бөлігін жинақтауға қабілетті және жоғары білікті мамандар басқаратын ірі банк секторын құру қажет. Бұл интеграцияланған банктердің капиталын біріктіруге ықпал ететін бірігу және қосылу арқылы Қазақстанда банктердің шоғырлану процесін түсіндіреді. Бүгін Қазақстанда 21 екінші деңгейлі банк. Осыған байланысты қаржы нарығының ірі қатысушылары ретінде коммерциялық банктер көрсететін қаржылық қызметтерге үлкен мән беріледі. Екінші денгей банктердің (ЕДБ) әлеуметтік-экономикалық жаңғырту үдерісінің катализаторы болуы үшін, банктерге ұлттық экономиканы әртараптандырудың негізі болып табылатын жоғары технологиялық, жаһандық бәсекеге қабілетті өндірістерді құруды қаржыландыруға мүмкіндік беретін мынадай шарттар орындалуы қажет:

- ұлттық экономикадағы жоғары технологиялық салаларды қаржыландыруға мүмкіндік беретін капиталдандырудың жоғары деңгейі болуы;
- ЕДБ несие беруді ғана емес, сонымен қатар банк клиенттеріне басқа да операцияларға қатысуға мүмкіндік беретін әмбебап банктік қызметтерін дамыту.
- банк операцияларына цифрлық технологияларды белсендірек енгізу. [2]

Қазіргі уақытта Қазақстанның банк секторы елдің әлеуметтік-экономикалық жаңғырту бағдарламасының қозғаушы күшіне әлі айналған жоқ. Мысал келтірейін: 2024 жылы екінші деңгейлі банктер экономикағаберген несие 33,5 трлн. теңгені құрады, оның ішінде жеке кәсіпкерлерге жалпы сомасы 12 трлн. теңгені құрады. Бірақ халыққа берілген несиелер (кәсіпкерлік қызметпен байланысты емес мақсаттарға) 19,5 трлн. теңгені құрады, бұл олардың қарыздық жүктемесін көрсетеді. Тағы бір тән кемшілігі банк несиелерінің жалпы ішкі өнімдегі үлесі (ЖІӨ) 30%-дан аспауы (дамыған елдерде 60% және одан да көп).

Бұл проблемалар соңғы 30 жылда жинақталған сыртқы және ішкі факторлардың жиынтығымен түсіндіріледі, мысалы:

– Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі жүргізген ұлттық валютаның бірнеше девальвациясы;
– қаржыландыру тапшылығы;
– өндірістік емес секторға берілген несиелер санының өсуі;
– ұлттық экономиканы әртараптандырудың төмен деңгейі;
– экономиканы теңгерімсіз несиелеу және т.б. [3]

Ұлттық валютамыз отыз жылдан артық уақыт ішінде бір емес, бірнеше рет күрделі сынақтардан өтті. Осыған қарамастан, біздің экономикалық үлгіміз әр уақытта өзінің құндылығын дәлелдеді. Тіпті қыйын дағдарыс кезеңдерінің өзінде экономикамыздың тұрақтылық резерві және дұрыс макроэкономикалық саясат өсудің теріс қарқынын болдырмауға мүмкіндік берді. Валюталық саясатты түзету шаралары, тіпті ұнамсыз болса да, болашақта тұрақты дамуды қамтамасыз ету міндеттерін шешуге ықпал етті.

Сонымен қатар банктік емес қаржы институттарының рөлін атап өткіміз келеді. Елімізде бүгінде қаржы және ақшанарығында түрлі қызметтерді ұсынатын институттар бар. Бұл банк секторынан басқа Зейнет Ақы қоры, «Қазпочта» АҚ, сақтандыру компаниялары, микрокредиттік ұйымдар, лизингтік компаниялар және тағыда басқалары.

Мемлекеттің қаржы және ақша жүйесін дамытудағы одан әрі стратегиясында, біздің ойымызша, жұмыс істеп тұрған қаржы институттарының көлемін, сапасы мен тиімділігін, сондай-ақ қаржылық қызметтердің ауқымын ескеру қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1.Закона РК «О Национальном Банке Республики Казахстан» от 30.03.1995 года № 2155

2.Финансы, денежное обращение и кредит : учебник / Т. М. Ковалёва, Е. Н. Валиева, А. Г. Глухова [и др.] ; под ред. Т. М. Ковалевой. — Москва : КноРус, 2020.

3. Банк ісі [Мәтін] : оқулық / С.Б. Мақыш. - Алматы : Жеті жарғы, 2009. - 552 б.

УДК 339.137

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В ПРОЦЕССЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ

КӘСІПОРЫНДЫ БАСҚАРУ ПРОЦЕСІНДЕ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

THE MAIN DIRECTIONS OF ENSURING COMPETITIVENESS IN THE PROCESS OF ENTERPRISE MANAGEMENT

Үркімбай Төлеген Сағынқалиұлы
НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова»
remix_kz@mail.ru

Үркімбай Төлеген Сағынқалиұлы
" Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті" КЕАҚ
remix_kz@mail.ru

Urkimbai Tolegen Sagynkaliuli,
NAO "Kokshetau University named after Sh.Ualikhanov"
remix_kz@mail.ru

Аннотация. *В статье рассмотрены рассматриваются основные направления обеспечения конкурентоспособности на уровне предприятия. Описаны внешние, так и внутренние детерминанты конкурентоспособности, оцениваются конкретные проблемы отрасли и предлагаются практические подходы к улучшению конкурентных преимуществ. Изучены стратегия и направления повышения конкурентоспособности предприятия, а также барьеры и риски.*

Ключевые слова: *конкурентоспособность, капитоемкость, стандартизация, модернизация, управление качеством, трансформация, динамичная среда, стратегия.*

Аңдатпа. *Мақалада кәсіпорын деңгейінде бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етудің негізгі бағыттары қарастырылған. Бәсекеге қабілеттіліктің сыртқы және ішкі детерминанттары сипатталған, саланың нақты мәселелері бағаланады және бәсекелестік артықшылықтарды жақсартудың практикалық тәсілдері ұсынылады. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру стратегиясы мен бағыттары, сондай-ақ кедергілер мен тәуекелдер зерттелді.*

Түйінді сөздер: *бәсекеге қабілеттілік, капитал сыйымдылығы, стандарттау, модернизация, сапа менеджменті, трансформация, динамикалық орта, стратегия.*

Abstract. *The article examines the main directions of ensuring competitiveness at the enterprise level. The external and internal determinants of competitiveness are described, specific industry problems are assessed, and practical approaches to improving competitive advantages are proposed. The strategy and directions of increasing the competitiveness of the enterprise, as well as barriers and risks are studied.*

Keywords: *competitiveness, capital intensity, standardization, modernization, quality management, transformation, dynamic environment, strategy.*

В условиях глобальной конкуренции и растущего спроса на высококачественную промышленную продукцию поддержание и повышение конкурентоспособности предприятия стало важнейшей стратегической целью, особенно в таких капиталоемких отраслях, как металлопрокат.

Конкурентоспособность широко признана в качестве фундаментального показателя способности предприятия успешно работать в динамичной экономической среде. Для таких отраслей производства, как металлопрокат, который играет ключевую роль в поставке фундаментальных материалов для таких отраслей, как строительство, автомобилестроение и машиностроение, необходимость поддержания конкурентоспособности особенно велика. Металлопрокатные предприятия сталкиваются с острой глобальной конкуренцией, колебаниями цен на сырьевые товары, ростом стоимости энергии и повышением требований клиентов к качеству продукции, индивидуальному подходу и своевременной доставке.

Конкурентоспособность предприятия можно определить как способность фирмы производить товары и услуги превосходного качества и ценности, с приемлемыми затратами и таким образом, чтобы поддерживать или улучшать свое положение на рынке с течением времени. Основные параметры конкурентоспособности включают цену, качество, инновации, технологическое лидерство, удовлетворенность клиентов и операционную эффективность.

Согласно системе общих стратегий Портера, фирмы могут достичь конкурентного преимущества за счет лидерства по издержкам, дифференциации или фокусировки [1]. Для металлопрокатных предприятий могут быть применимы все три стратегии в зависимости от их сегмента рынка и ресурсных возможностей.

В контексте промышленных предприятий конкурентоспособность также включает в себя интеграцию цепочки поставок, оптимизацию процессов, производительность труда, экологическую устойчивость и инвестиции в модернизацию капитала.

Металлопрокатные предприятия обычно превращают стальные слитки или заготовки в плоский или сортовой прокат с помощью процессов механической деформации. Характеристики отрасли предоставляют как возможности, так и проблемы для конкурентоспособности:

· Высокая капиталоемкость. Прокатные станы требуют значительных инвестиций в оборудование и инфраструктуру.

· Экономия на масштабе. Крупномасштабное производство снижает стоимость единицы продукции, но увеличивает постоянные затраты и риск.

· Стандартизация продукции по сравнению с изготовлением на заказ. Стандартные продукты чувствительны к цене, индивидуальные продукты требуют гибкости и технологичности.

· Соблюдение экологических требований. Потребление энергии и выбросы создают давление со стороны регулирующих органов.

· Зависимость от сырья. Цены на исходные материалы для производства стали нестабильны и подвержены влиянию мировых рынков.

Учитывая эти факторы, обеспечение конкурентоспособности требует многогранного и стратегического подхода.

Рассмотрим основные направления обеспечения конкурентоспособности предприятий данной отрасли:

1. Технологическая модернизация. Технологическая модернизация является важнейшим фактором повышения производительности и качества продукции. Ключевые инициативы включают:

- автоматизация производственных линий, снижает трудозатраты и повышает точность;

- установка современных прокатных станов, улучшает качество поверхности и допуски на размеры;

- энергосберегающие технологии, снижают затраты и соответствуют «зеленым» стандартам.

Например, металлопрокатное предприятие, инвестировавшее в автоматические системы контроля толщины, отметило снижение дефектов материала на 15% и повышение удовлетворенности клиентов на 10% [2].

2. Оптимизация затрат. Эффективность затрат остается краеугольным камнем конкурентного преимущества, особенно в сегментах товарной продукции. Данное направление включает в себя:

- бережливое производство, минимизация отходов и оптимизация рабочих процессов.

- управление энергопотреблением, внедрение когенерации, систем рекуперации тепла и управление спросом на электроэнергию.

- стратегический поиск поставщиков, долгосрочные контракты с поставщиками сырья снижают волатильность цен.

Прокатный стан, внедривший модель бережливого производства, сократил время простоя на 20% и добился экономии затрат до $1 млн в год [3].

3. Диверсификация и дифференциация продукции. Чтобы выйти за рамки ценовой конкуренции, предприятия могут разрабатывать специализированные продукты:

- высокопрочные, коррозионностойкие марки стали для автомобильной промышленности или нефтегазового сектора.

- профили с индивидуальной резкой и доставка «точно в срок» для строительства.

- сертификация и соответствие международным стандартам (например, ISO 9001).

Диверсификация в нишевые продукты позволяет компаниям получать более высокую маржу и строить долгосрочные отношения с клиентами.

4. Развитие рабочей силы. Человеческий капитал - ключевая движущая сила инноваций и операционного совершенства. В данное направление включают:

- программы обучения технического персонала современному оборудованию и технике безопасности.

- мотивация и стимулы, связанные с показателями производительности и качества.

- сотрудничество с техническими университетами для привлечения молодых специалистов.

Фирмы, инвестирующие в развитие навыков, часто отмечают повышение уровня удержания сотрудников и более быстрое решение проблем в цехах.

5. Системы управления качеством. Высокое качество продукции напрямую влияет на конкурентоспособность. Внедрение Всеобщего управления качеством (TQM) и систем непрерывного совершенствования, таких как Six Sigma, может:

- снизить количество дефектов.

- снизить затраты, связанные с переделками и жалобами клиентов.

- улучшить репутацию и капитал бренда.

Сертификация по стандарту ISO 9001 также повышает доверие к компании со стороны глобальных клиентов.

6. Стратегия маркетинга и продаж. Конкурентоспособность также требует активного взаимодействия с рынком:

- исследования рынка для выявления новых моделей спроса;

- CRM-системы для управления отношениями с клиентами;

- участие в торговых ярмарках и B2B-платформах для демонстрации возможностей.

7. Цифровая трансформация. Технологии Индустрии 4.0 открывают новые возможности для повышения конкурентоспособности:

- Industrial IoT. Мониторинг состояния оборудования и производственных показателей в режиме реального времени;
- аналитика данных. Оптимизация производственных графиков, запасов и прогнозирование спроса;
- предиктивное обслуживание. Предотвращает дорогостоящие простои и поломки оборудования.

Пилотные проекты в области «умной» металлургии показывают, что цифровая трансформация может привести к 5-10% экономии затрат и повысить надежность поставок [4].

Несмотря на эти возможности, предприятия сталкиваются с рядом ограничений:

- нехватка капитала для модернизации, особенно в развивающихся странах;
- технологическое отставание от мировых лидеров;
- бюрократические и нормативные препятствия, такие как медленное получение разрешений или непоследовательность стандартов;
- нестабильность на товарных рынках, влияющая как на стоимость производственных ресурсов, так и на цены на продукцию;
- геополитические риски, которые могут нарушить цепочки поставок и торговые маршруты.

Чтобы снизить эти риски, компаниям следует налаживать партнерские отношения между государственным и частным секторами, участвовать в государственных программах поддержки предпринимательства и диверсифицировать как поставщиков, так и рынки сбыта и, разумеется, поддерживать процесс непрерывного совершенствования ресурсов и компетенций [5].

Таким образом, конкурентоспособность в металлопрокатной промышленности определяется сложным взаимодействием факторов - от технологий и затрат до человеческого капитала и рыночной стратегии. Чтобы обеспечить устойчивое конкурентное преимущество, предприятия должны использовать целостный подход, сочетающий модернизацию, инновации, управление затратами и стратегическое позиционирование. Даже средние компании на развивающихся рынках могут повысить конкурентоспособность с помощью хорошо спланированных стратегий трансформации. По мере развития мирового спроса на стальную продукцию, металлопрокатные предприятия, которые принимают изменения и инвестируют в долгосрочное развитие потенциала, будут иметь все шансы на успех.

Список литературы

1. Портер, М. Е. Конкурентная стратегия: Методы анализа отраслей и конкурентов / М. Е. Портер. — М.: Альпина Паблишер, 1980. — 454 с.
2. OECD (2011). Science, Technology and Industry Scoreboard. OECD Publishing.https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2011/09/oecd-science-technology-and-industry-scoreboard-2011_g1g191e0/sti_scoreboard-2011-en.pdf
3. Всемирная ассоциация производителей стали (2023). Мировая сталь в цифрах, 2023г.
4. Bain & Company. Индустрия 4.0: Новая промышленная революция, 2021.
5. Динамические способности и стратегический менеджмент https://dialog.guide/dinamichieskiie-sposobnosti-i-stratieghichieskii-mieniedzhmient/

ӘОЖ 338.48

ТУРИСТІК ДЕСТИНАЦИЯЛАРДЫ БАСҚАРУДЫҢ ЗАМАНАУИ МЕХАНИЗМДЕРІ

Магистрант: **Шаймерден Рахима Айтпенқызы**
Ғылыми жетекші**: Мамытбеков Едил Куламкадырович**,
Басқару институты профессорының м.а., физика-математика ғылымдарының кандидаты
Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару академиясының магистранты
e-mail: rakhima123@mail.ru

Мақалада тұрақты аумақтық даму және мемлекеттік туристік саясат аясында туристік дестинацияларды басқару механизмдерін дамытудың негізгі бағыттары қарастырылады. Дестинациялық басқарудың институционалдық, стратегиялық, цифрлық, маркетингтік және қаржылық-экономикалық бөліктеріне ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: *туристік дестинация, туризмді басқару, тұрақты даму, басқару механизмдері*

СОВРЕМЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ТУРИСТСКИМИ ДЕСТИНАЦИЯМИ

Магистрант: **Шаймерден Рахима Айтпенқызы**
Научный руководитель**: Мамытбеков Едил Куламкадырович**,
исполняющий обязанности профессора Института управления, кандидат физико-математических наук.
Магистрант Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан

В статье рассматриваются основные направления развития механизмов управления туристскими дестинациями в контексте устойчивого территориального развития и государственной туристской политики. Особое внимание уделено институциональным, стратегическим, цифровым, маркетинговым и финансово-экономическим компонентам дестинационного управления.

Ключевые слова: *туристская дестинация, управление туризмом, устойчивое развитие, механизмы управления*

MODERN MECHANISMS FOR MANAGING TOURIST DESTINATIONS

Master's student: **Shaimerden Rakhima Aitpenkyzy**
Academic supervisor: **Edil Kulamkadyrovich Mamytbekov**,
Acting Professor of the Institute of Management, Candidate of Physical and Mathematical Sciences.
Master's student of the Academy of Public Administration under the president of the Republic of Kazakhstan

The article discusses the main directions of development of management mechanisms for tourist destinations in the context of sustainable territorial development and state tourism policy. Special attention is paid to the institutional, strategic, digital, marketing, and financial and economic components of destination management.

***Keywords**: tourist destination, tourism management, sustainable development, management mechanisms*

Мақала мәтіні

Туристік аймақтар арасындағы бәсекелестіктің артуы, экономиканы цифрландырудың тереңдеуі және тұтынушылық күтулердің өсуі жағдайында туристік дестинацияларды басқару аумақтардың тұрақты дамуы үшін стратегиялық маңызға ие болады. Бұл әсіресе қазіргі заманғы, бәсекеге қабілетті және инклюзивті саланы қалыптастыруға бағытталған туризм саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру жағдайында өте өзекті.

Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған қабылданған тұжырымдамасы [1] туризмді экономиканы әртараптандырудың басым бағыттарының бірі ретінде айқындайды. Құжатта институционалдық нығайтуды, цифрлық трансформацияны және тұрақтылық қағидаттарын енгізуді қамтитын туристік дестинацияларды нақты басқарудан жүйелі дамытуға көшу қажеттігі атап көрсетілген.

Бұл тұрғыда туристік жүйелердің біртұтас және тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ете алатын дестинацияларды басқарудың заманауи механизмдерінің маңызы артып келеді.

Ғылыми әдебиеттерде туристік дестинацияларды дамытудың әртүрлі механизмдерін әзірлеуге және қолдануға деген қызығушылық артып келеді. Әдебиеттер негізінен тұрақтылықтың әлеуметтік-экономикалық және экологиялық жақтарына назар аудара отырып, институционалдық және жобалық тәсілдерді де, DMO (Destination Management Organization) деңгейіндегі басқарудың инновациялық модельдерін де қамтиды.

Мәселен, Шохан Р. мен Муталиева Л. М. [2] мақаласында Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық ерекшелігіне баса назар аудара отырып, туристік дестинацияның өңірдің орнықты даму механизмі ретіндегі рөлі анықталған. Авторлар дестинациялық басқаруды аумақтық даму жүйесіне біріктіруді қамтамасыз ететін институционалдық және басқарушылық аспектілерді қарастырады.

Миедес-Югерт В. және басқалар [3] зерттеуі әлеуметтік экономика принциптеріне негізделген дестинацияны басқарудың кооперативті моделін талдауға бағытталған. Олар жергілікті қауымдастықтарды туризмнің пайдасын әділ бөлуге бағытталған дестинациялық басқарудың балама түрінің мүмкіндігін зерттеген.

Форис Д. және басқа авторлар [4] DMO деңгейінде туристік дестинацияларды стратегиялық басқаруға баса назар аударады. Авторлар процестерді оңтайландыру және шығындарды азайту арқылы басқару тиімділігін арттырудың қолданбалы моделін ұсынады. Тәсіл экономикалық тұрақтылыққа бағытталған және туристік салаға бейімделген өндірістік менеджмент тұжырымдамаларына негізделген.

Волнер М. және басқа ғалымдар [5] туризм дамуының экономикалық, мәдени және әлеуметтік-кеңістіктік жақтарын біріктіретін кешенді тәсілдің қажеттілігін атап көрсетеді.

Ахмед М. [6] зерттеуінде мақсатты бағдарламаларды іске асыруға бағытталған туристік дестинацияларды дамытуды басқарудың жобалық тәсілі ашылады. Автор ресурстық қамтамасыз етуді, іске асырудың кезеңділігін және жобалық әсерлердің мониторингін ескеретін басқару моделін ұсынады.

Осылайша, қарастырылып отырған әдебиеттерді талдау туристік дестинацияларды дамыту механизмдерін зерттеудегі бірнеше негізгі бағыттарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді: институционалдық жобалау, әлеуметтік кооперация, стратегиялық басқару және тұжырымдамалық модельдеу. Зерттеу әдістемелері мен географиясының айырмашылығына қарамастан, барлық жұмыстар туристердің, бизнестің, мемлекеттің және жергілікті қауымдастықтардың мүдделері арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін тиімді және тұрақты дестинациялық басқару механизмдерін әзірлеуге деген ұмтылысты біріктіреді.

Қазіргі замандағы цифрлық трансформацияны, тұтынушылық мінез-құлықты өзгертуді және экологиялық тәуекелдерді қоса алғанда, туристік өңірлер мен жаһандық

сын-қатерлер арасындағы өсіп келе жатқан бәсекелестік жағдайында туристік дестинацияларды басқарудың тиімді механизмдерін әзірлеу және енгізу ерекше өзекті болып отыр. Сол себепті заманауи тәсілдерді механизмдердің бес негізгі санатына жіктеуге балады (кесте 1).

Кесте 1. Туристік дестинацияларды басқарудың тиімді механизмдері

№	Механизм санаты	Механизм түрі	Сипаттамасы
1	Институционалдық механизмдер	DMO құру және дамыту	Дестинацияны басқару ұйымдары (DMO), қатысушыларды үйлестіру.
2	Маркетингтік механизмдер	Сандық маркетинг және брендинг	Сандық арналар арқылы аймақты брендтеу және жылжыту.
3	Стратегиялық механизмдер	Стратегиялар мен мастер-жоспарларды әзірлеу	Аумақта туризмді дамытуды ұзақ мерзімді жоспарлау.
4	Қаржы-экономикалық механизмдер--	Мемлекеттік субсидиялар және салықтық ынталандырулар	Барлық деңгейдегі туризмді дамытуды қаржылық қолдау.
5	Цифрлық және технологиялық механизмдер	Smart-дестинациялар	Туризмді басқару үшін ақылды технологияны қолдану.

Автормен [2, 4, 5, 6] негізінде әзірленген

Туристік дестинацияларды басқарудың тиімді механизмдері институционалдық, стратегиялық, цифрлық, маркетингтік, экономикалық және орнықты тәсілдерді интеграциялауды көздейді:

- институционалдық механизмдер (мысалы, DMO құру және дамыту) туристік нарықтың барлық қатысушыларын үйлестіруді қамтамасыз етеді. Олар дестинациялардың ұйымдастырушылық тұрақтылығының негізі болып табылады және басқарылатын туристік экожүйенің қалыптасуына ықпал етеді;
- маркетингтік механизмдер туристік бағыттарды, соның ішінде брендингті, әлеуметтік медианы және платформалық шешімдерді пайдалануды ілгерілетуге арналған заманауи цифрлық құралдарды қамтиды. Бұл аймақтың танылуын күшейтеді және жаңа туристерді тартуға ықпал етеді;
- мастер-жоспарларды әзірлеу сияқты стратегиялық механизмдер ұзақ мерзімді дамуға бағытталған. Олар аумақтың әлеуетін талдауды, нысаналы индикаторларды қалыптастыруды және туризмді өңірлік даму стратегияларына біріктіруді қамтиды;
- қаржы-экономикалық механизмдерге мемлекеттік субсидиялар, салықтық жеңілдіктер және инвестициялық ынталандырулар кіреді. Олар инфрақұрылымды дамыту және туристік саладағы шағын және орта бизнесті қолдау үшін ерекше маңызды;
- «Smart-дестинациялар» сияқты цифрлық және технологиялық механизмдер туристік тәжірибенің сапасын жақсарту және ағынды басқаруды оңтайландыру үшін инновациялық технологияларды (IoT, AR/VR, Big Data) пайдалануға бағытталған.

Осылайша, ұсынылған механизмдер қазіргі заманғы туристік менеджменттің ажырамас элементтері болып табылады және жаһандық туризм жағдайында дестинациялардың стратегиялық өсуі үшін негіз қалыптастырады.

Жаһандық туристік нарықтың жоғары динамикасымен, туристік қызметтердің сапасына қойылатын талаптардың артуымен және аумақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз ету қажеттілігімен сипатталатын қазіргі жағдайда туристік дестинацияларды тиімді басқару мемлекеттік және өңірлік саясаттың басым бағытына айналады. Қолданыстағы тәсілдерді талдау басқару механизмінің дәстүрлі әкімшілік модельдерден икемді, интегративті және нәтижеге бағытталған жүйелерге ауысуын көрсетеді.

Дестинацияны басқарудың заманауи механизмдері тек институционалдық және стратегиялық бөліктерді ғана емес, сонымен қатар цифрлық технологияларды, маркетингтік құралдарды, қаржылық-экономикалық ынталандыруды және тұрақтылық принциптерін қамтиды. Оларды кешенді пайдалану туристік экожүйенің барлық қатысушыларының іс-әрекеттерінің дәйектілігін қамтамасыз етуге, өңірдің инвестициялық және имидждік тартымдылығын арттыруға, сондай-ақ туристік саланың инклюзивті өсуі мен теңгерімді дамуы үшін жағдай жасайды.

Осылайша, туристік дестинацияларды басқару механизмдерін жетілдіру басқару, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік-мәдени факторлардың синергиясын қамтитын пәнаралық тәсілге негізделуі тиіс. Бұл ағымдағы сын-тегеуріндерге бейімделуге ғана емес, сонымен қатар өңірлер мен тұтастай алғанда елдің экономикалық трансформациясының драйверлерінің бірі ретінде туризмнің ұзақ мерзімді дамуы үшін тұрақты негіз қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 262 қаулысы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000262

2. Шохан Р., Муталиева Л.М. Туристская дестинация как механизм устойчивого развития региона. Central Asian Economic Review. 2023;(3):83-93. https://doi.org/10.52821/2789-4401-2023-3-83-93

3. Miedes-Ugarte, B., Flores-Ruiz, D., & Wanner, P. (2020). Managing Tourist Destinations According to the Principles of the Social Economy: The Case of the *Les Oiseaux de Passage* Cooperative Platform. *Sustainability*, *12*(12), 4837. https://doi.org/10.3390/su12124837

4. Foris, D., Florescu, A., Foris, T., & Barabas, S. (2020). Improving the Management of Tourist Destinations: A New Approach to Strategic Management at the DMO Level by Integrating Lean Techniques. *Sustainability*, *12*(23), 10201. https://doi.org/10.3390/su122310201

5. Michael Volgger, Greta Erschbamer, Harald Pechlaner, Destination design: New perspectives for tourism destination development //Journal of Destination Marketing & Management, Volume 19, 2021, https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100561.

6. Ахмед М. Проектный подход и развитие механизма управления туристскими дестинациями //*Вестник университета*. 2021;(5):48-53. https://doi.org/10.26425/1816-4277-2021-5-48-53

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚОЛДАУ МАҚСАТЫНДАҒЫ ҚҰРЫЛЫСҚА ИНВЕСТИЦИЯ: ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ТӘЖІРИБЕСІ

А.Р.Тұрсын[1], А.С.Тулеметова[2]

[1]PhD докторант, М.Әуезова атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан

[2]Экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, М.Әуезова атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан

e-mail: asilxan.janadilov@mail.ru[1], aygul.tulemetova@mail.ru[2] ;

Аңдатпа. *Бұл зерттеу шағын және орта бизнесті (ШОБ) қолдау мақсатында құрылыс саласына инвестиция салудың тиімділігін Түркістан облысының тәжірибесі негізінде қарастырады. Соңғы жылдары облыста құрылыс секторының дамуы экономикалық өсімді ынталандыруда маңызды рөл атқарып келеді. Нәтижелер құрылысқа бағытталған инвестицияның ШОБ-ты қолдауда тиімді екенін және облыстың инфрақұрылымдық әлеуетін арттыратынын көрсетеді.*

Түйін сөздер: *шағын және орта бизнес, құрылыс, инвестиция, Түркістан облысы, экономикалық даму, инфрақұрылым.*

Кіріспе

Қазақстан экономикасында шағын және орта бизнес (ШОБ) маңызды рөл атқарады, себебі ол жұмыспен қамтуды қамтамасыз етеді, экономикалық әртараптандыруды қолдайды және әлеуметтік тұрақтылыққа ықпал етеді. ШОБ елдің жалпы ішкі өніміне (ЖІӨ) едәуір үлес қосады және халықтың әл-ауқатын жақсартуға мүмкіндік береді. Соңғы жылдары Қазақстанда ШОБ-ты дамытуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар, соның ішінде «Бизнестің жол картасы-2025» және «Нұрлы жер», кәсіпкерлікті қолдаудың тиімді құралдарына айналды. Бұл бағдарламалар әсіресе аймақтық деңгейде экономикалық өсімді ынталандыруда маңызды рөл атқарады. Түркістан облысының ерекшелігі – оның географиялық орналасуы мен тарихи-мәдени әлеуеті. Облыс туристік және экономикалық орталық ретінде дамып келеді, бұл құрылысқа деген сұранысты одан әрі арттырады.

Зерттеу әдістер

Зерттеу сапалы және сандық әдістердің үйлесіміне негізделген, бұл ШОБ-ты қолдау мақсатындағы құрылысқа инвестициялардың тиімділігін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді.

Сандық деректер бірнеше сенімді көздерден жиналды. Біріншіден, Түркістан облысының статистика басқармасының ресми мәліметтері зерттеудің негізгі дереккөзі ретінде пайдаланылды. Бұл мәліметтер облыстағы ШОБ субъектілерінің саны, құрылыс саласына салынған инвестициялардың көлемі, жұмыспен қамту деңгейі және экономикалық өсім көрсеткіштері сияқты маңызды параметрлерді қамтиды. Екіншіден, Түркістан облысы құрылыс басқармасының 2018-2024 жылдар аралығындағы есептері зерттеуге қосылды. Бұл есептер құрылыс жобаларының көлемі, мемлекеттік және жеке инвестициялардың үлесі, сондай-ақ инфрақұрылымдық дамудың негізгі бағыттары туралы толық ақпарат берді. Үшіншіден, «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қорының ШОБ-ты қолдау бағдарламалары туралы деректері зерттеуге енгізілді.

Сапалы талдау үшін Түркістан облысындағы құрылыс саласындағы ШОБ өкілдерімен және жергілікті билікпен тереңдетілген сұхбаттар жүргізілді. Сұхбатқа қатысушылардың арасында құрылыс материалдарын өндірушілер, шағын құрылыс компанияларының басшылары, сондай-ақ облыстық әкімдіктің экономика және құрылыс бөлімдерінің қызметкерлері болды. Сұхбаттар жартылай құрылымдалған форматта өткізілді, бұл қатысушыларға өз тәжірибелері мен пікірлерін еркін білдіруге мүмкіндік берді. Сұхбат барысында инвестициялардың қолжетімділігі, мемлекеттік қолдаудың тиімділігі, құрылыс жобаларының ШОБ-қа әсері және кездесетін қиындықтар сияқты негізгі тақырыптар қозғалды.

Сандық және сапалы әдістердің интеграциясы құрылыс саласына инвестициялардың ШОБ-қа әсерін объективті түрде бағалауға мүмкіндік беріп, осы саладағы мемлекеттік саясатты жетілдіруге ғылыми негіз бола алады. Зерттеу нәтижелері мақаланың келесі бөлімдерінде толығырақ талқыланады.

Зерттеу нәтижелері

2018-2024 жылдар ара лығында Түркістан облысында құрылысқа салынған инвестиция көлемі орта есеппен жыл сайын 15-20%-ға өсті. Бұл өсім облыстың экономикалық дамуындағы маңызды серпілісті көрсетеді. Инвестициялардың басым бөлігі мемлекеттік бағдарламалар, атап айтқанда «Нұрлы жер» және «Бизнестің жол картасы-2025» арқылы қаржыландырылды, сонымен қатар жеке сектордың қатысуы да айтарлықтай рөл атқарды. Мемлекеттік бағдарламалар құрылысқа бағытталған қаржылық қолдауды ұлғайтып, ШОБ-тың дамуына қолайлы жағдайлар туғызды. Жеке сектордың инвестициялары болса, әсіресе тұрғын үй және коммерциялық нысандардың құрылысында

белсенді болды. Нәтижесінде, құрылыс саласындағы ШОБ субъектілерінің саны 2018 жылғы 1,200-ден 2024 жылы 1,800-ге дейін ұлғайды, бұл 50%-дық өсімді білдіреді. Бұл өсім ШОБ-тың құрылыс секторындағы белсенділігін және олардың экономикадағы рөлін арттырғанын дәлелдейді. Инвестициялардың өсуі тек сандық көрсеткіштермен шектелмейді. Олардың сапалы әсері де байқалады. Мысалы, Түркістан қаласының облыс орталығы ретінде дамуы құрылысқа деген сұранысты арттырып, ШОБ-тың жаңа нарықтарға шығуына мүмкіндік берді. Құрылыс саласындағы ШОБ-тың өсуі тек ірі қалалармен шектелмей, облыстың аудандары мен ауылдық жерлерінде де байқалды. Бұл процесс аймақтық теңсіздікті азайтуға және экономиканың әртараптандырылуына ықпал етті. Құрылыс жобаларына салынған инвестициялар ШОБ арқылы жаңа жұмыс орындарын құруға айтарлықтай ықпал етті. 2023 жылғы деректер бойынша, облыстағы құрылыс саласындағы ШОБ-та шамамен 25,000 адам жұмыс істейді, бұл облыстағы ШОБ-тағы жалпы жұмыспен қамтылғандардың 30%-ын құрайды.

Түркістан қаласындағы әкімшілік ғимараттар, тұрғын үйлер және туристік нысандардың құрылысы ШОБ-қа тапсырыстардың өсуіне әкелді. Бұл жобалар облыстың инфрақұрылымдық әлеуетін арттырып қана қоймай, ШОБ-тың экономикадағы орнын нығайтты. Мысалы, жергілікті құрылыс материалдарын өндіретін шағын кәсіпорындар (кірпіш, бетон, құм) сұраныстың артуына байланысты өндіріс көлемін 40%-ға дейін ұлғайтты. Бұл ШОБ-тың табысын арттырып, олардың экономикадағы рөлін күшейтті.

«Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры арқылы ШОБ-қа берілетін субсидиялар мен жеңілдетілген несиелер құрылыс саласындағы кәсіпорындардың дамуына айтарлықтай мүмкіндік берді. 2022-2023 жылдар аралығында облыстағы құрылыс ШОБ-тарына 10 млрд теңгеден астам қаржы бөлінді, бұл олардың жабдықтарды жаңартуға және өндірісті кеңейтуге жұмсаған қаражатының 60%-ын құрады. Бұл қаржыландыру ШОБ-тың бәсекеге қабілеттілігін арттырып, олардың ірі жобаларға қатысуын жеңілдетті.

Қорытынды

Түркістан облысының тәжірибесі құрылысқа салынған инвестицияның шағын және орта бизнесті (ШОБ) қолдауда тиімді құрал екенін айқын көрсетеді. Соңғы жылдардағы зерттеулер мен талдаулар бұл инвестициялардың аймақтың экономикалық дамуына және ШОБ-тың өсуіне оң әсер еткенін дәлелдейді. Инвестициялардың артуы ШОБ субъектілерінің санын көбейтті, жұмыспен қамтуды ұлғайтты және инфрақұрылымдық дамуды қамтамасыз етті. Бұл нәтижелер Түркістан облысындағы құрылыс секторының әлеуетін және оның ШОБ-ты қолдаудағы рөлін баса айтады. Алайда, осы жетістіктерге қарамастан, инвестициялардың тиімділігін одан әрі арттыру және олардың әсерін ұзақ мерзімді тұрақтылыққа бағыттау үшін бірқатар шаралар қажет. Бұл қорытындыда Түркістан облысының тәжірибесі қорытылып, оны жетілдіру бойынша ұсыныстар ұсынылады. Инвестициялардың тиімділігін арттыру мақсатында келесі ұсыныстарды енгізу ұсынылады:

Біріншіден, ШОБ-қа қаржыландыру қолжетімділігін жеңілдету. Қазіргі уақытта «Даму» қоры және басқа да қаржы институттары арқылы ШОБ-қа субсидиялар мен жеңілдетілген несиелер беріледі. Алайда, шағын кәсіпорындардың көпшілігі осы қолдауға қол жеткізуде бюрократиялық кедергілерге тап болады. Мысалы, несие алу үшін қажетті құжаттардың күрделілігі немесе кепілдік талаптары ШОБ-тың қаржыландыруға қолжетімділігін шектейді. Бұл мәселені шешу үшін несие беру процесін жеңілдету, цифрлық платформалар арқылы өтініштерді қабылдауды кеңейту және кепілсіз несиелердің үлесін арттыру қажет.

Екіншіден, құрылыс материалдарын өндіретін жергілікті кәсіпорындарды қолдауға басымдық беру. Түркістан облысында құрылысқа деген сұраныстың артуы жергілікті ШОБ-тың өндіріс көлемін ұлғайтқанымен, импорттық материалдарға тәуелділік әлі де сақталуда. Жергілікті кәсіпорындарды қолдау арқылы бұл тәуелділікті азайтуға және ШОБ-тың экономикадағы үлесін арттыруға болады. Мысалы, кірпіш, бетон және басқа да

құрылыс материалдарын өндіретін шағын кәсіпорындарға салық жеңілдіктерін беру, олардың өндірісін субсидиялау немесе мемлекеттік жобаларда жергілікті өнімді пайдалануға басымдық беру сияқты шаралар қабылдануы керек.

Үшіншіден, мемлекеттік-жеке серіктестікті (МЖС) дамыту арқылы инвестиция көлемін ұлғайту. Қазіргі уақытта құрылысқа салынған инвестициялардың көп бөлігі мемлекеттік бағдарламалар арқылы қаржыландырылады, бірақ жеке сектордың қатысуы әлі де шектеулі. МЖС моделі жеке инвесторлардың құрылыс жобаларына қатысуын ынталандырып, мемлекеттік бюджетке түсетін жүктемені азайтады. Мысалы, Түркістан қаласындағы туристік нысандар немесе тұрғын үй кешендерінің құрылысына жеке компанияларды тарту ШОБ-қа қосымша тапсырыстардың ағынын қамтамасыз ете алады. МЖС-ті дамыту үшін заңнамалық базаны жетілдіру, инвесторларға салық жеңілдіктерін ұсыну және тәуекелдерді бөлісу механизмдерін әзірлеу қажет.

Қорытындылай келе, Түркістан облысының тәжірибесі құрылысқа салынған инвестициялардың ШОБ-ты қолдаудағы әлеуетін толық көрсетеді. Инвестициялардың артуы экономикалық өсімді ынталандырып, ШОБ-тың дамуына және аймақтың инфрақұрылымдық әлеуетінің артуына ықпал етті. Дегенмен, бұл процестің тиімділігін одан әрі арттыру үшін қаржыландыруға қолжетімділікті жеңілдету, жергілікті өндірушілерді қолдау және МЖС-ті дамыту сияқты шаралар қажет.

ИНВЕСТИЦИИ В СТРОИТЕЛЬСТВО ДЛЯ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА: ОПЫТ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

А.Р.Тұрсын[1], А.С.Тулеметова[2]
[1]PhD докторант, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
[2]Кандидат экономических наук, профессор, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
e-mail: asilxan.janadilov@mail.ru[1], aygul.tulemetova@mail.ru[2] ;

***Аннотация**. В данном исследовании рассматривается эффективность инвестиций в строительный сектор для поддержки малого и среднего бизнеса (МСП) на примере Туркестанской области. В последние годы развитие строительного сектора в регионе сыграло важную роль в стимулировании экономического роста. В исследовании анализируется влияние инвестиций на МСП, занятость в строительных проектах и их вклад в региональное экономическое развитие. Результаты показывают, что инвестиции в строительство эффективны для поддержки МСП и повышения инфраструктурного потенциала региона.*

***Ключевые слова**: малый и средний бизнес, строительство, инвестиции, Туркестанская область, экономическое развитие, инфраструктура.*

INVESTMENTS IN CONSTRUCTION TO SUPPORT SMALL AND MEDIUM BUSINESSES: THE EXPERIENCE OF THE TURKESTAN REGION

A.R. Tursyn[1], A.S. Tulemetova[2]
[1]PhD doctoral student, South Kazakhstan University. M. Auezova, Shymkent, Kazakhstan
[2]Candidate of Economic Sciences, Professor, South Kazakhstan University named after M. Auezova, Shymkent, Kazakhstan
e-mail: asilxan.janadilov@mail.ru[1], aygul.tulemetova@mail.ru[2] ;

***Abstract**. This study examines the effectiveness of investment in the construction sector to support small and medium-sized businesses (SMEs) based on the experience of the Turkestan region. In recent years, the development of the construction sector in the region has played an*

important role in stimulating economic growth. The results show that investment in construction is effective in supporting SMEs and increasing the infrastructure potential of the region.

***Keywords**: small and medium-sized businesses, construction, investment, Turkestan region, economic development, infrastructure.*

Әдебиеттер

1. Түркістан облысы құрылыс басқармасының 2020-2023 жылдардағы есептері.
2. «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қорының жылдық есептері, 2018-2024.
3. Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі, «Нұрлы жер» бағдарламасының іске асырылуы туралы мәліметтер.
4. Түркістан облысы статистика басқармасының ресми деректері, 2024.
5. «Бизнестің жол картасы-2025» бағдарламасының нәтижелері.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ И КОРПОРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ, ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ И ОБРАЗОВАНИЕ

МЕМЛЕКЕТТІК ЖӘНЕ КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУ, ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ

PUBLIC AND CORPORATE GOVERNANCE, HUMAN RESOURCES AND EDUCATION

УДК 35.074.5

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБРАЗОВАНИЕМ В КАЗАХСТАНЕ И ГЕРМАНИИ

ҚАЗАҚСТАН МЕН ГЕРМАНИЯНЫҢ БІЛІМ БЕРУ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EDUCATION MANAGEMENT SYSTEM IN KAZAKHSTAN AND GERMANY

Вебер Владислав Александрович, Бельгибаева Анаргуль Сарсенбаевна
Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
vladislav.veber@list.ru, ABelgibaeva@shokan.edu.kz

Вебер Владислав Александрович, Бельгибаева Анаргуль Сарсенбаевна
Ш.Уалиханова атындағы Көкшетау университеті, Кокшетау қ.
vladislav.veber@list.ru , ABelgibaeva@shokan.edu.kz

Weber Vladislav, Belgibaeva Anargul
Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau city
vladislav.veber@list.ru , ABelgibaeva@shokan.edu.kz

***Аннотация:** В статье проведен сравнительный анализ системы управления образованием в Казахстане и Германии. Изучена структура управления образовательными учреждениями, рассмотрены их сходства и различия. Особое внимание уделено роли государства и уровню автономии регионов и учебных заведений. Выявлены лучшие*

практики, которые могут быть адаптированы в процессе совершенствования системы образования в этих странах.

Ключевые слова: *управление, государство, Казахстан, Германия, Министерство, система, образование, образовательные учреждения, регион, школы.*

Түйіндеме: *Мақалада Қазақстан мен Германиядағы білім беру жүйесін басқарудың салыстырмалы талдауы жүргізілді. Білім беру мекемелерін басқару құрылымы зерттеліп, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтары қарастырылды. Мемлекеттің рөліне және өңірлер мен оқу орындарының автономия деңгейіне ерекше назар аударылды. Осы елдердің білім беру жүйесін жетілдіру процесінде бейімдеуге болатын үздік тәжірибелер анықталды.*

Кілт сөздер: *басқару, мемлекет, Қазақстан, Германия, министрлік, жүйе, білім беру, білім беру мекемелері, өңір, мектептер.*

Annotation: *The article presents a comparative analysis of the education management systems in Kazakhstan and Germany. The structure of educational institution management is examined, and their similarities and differences are considered. Special attention is given to the role of the state and the level of autonomy of regions and educational institutions. Best practices that can be adapted in the process of improving the education systems in these countries have been identified.*

Keywords: *management, state, Kazakhstan, Germany, ministry, system, education, educational institutions, region, schools.*

Система управления образованием играет ключевую роль в формировании качества знаний, доступности обучения и развитии человеческого капитала. В разных странах образовательные системы формируются под влиянием исторических, экономических и культурных факторов, что приводит к возникновению различных моделей управления. Казахстан и Германия представляют собой интересные примеры для сравнительного анализа, поскольку каждая из этих стран использует уникальные подходы к организации образовательного процесса.

В Казахстане система управления образованием имеет централизованный характер, где министерство просвещения и другие государственные органы играют ведущую роль в формировании образовательной политики. В Германии, напротив, управление образованием децентрализованное, и значительная часть полномочий передана федеральным землям.

Цель данной статьи заключается в выявлении ключевых особенностей, сходства и различия системы управления образования в Казахстане и Германии, а также в определении лучших практик, которые могут быть полезны для модернизации образовательных программ.

В 2022 году по инициативе Президента Республики Казахстан были созданы два отдельных ведомства: Министерство просвещения Республики Казахстан, отвечающее за дошкольное, среднее и дополнительное образование, и Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан, курирующее высшее и послевузовское образование, а также научную деятельность.

Министерство просвещения Республики Казахстан является государственным исполнительным органом, осуществляющим руководство и обеспечение качества в сферах дошкольного, среднего, технического и профессионального, послесреднего образования, дополнительного образования и охраны прав детей [1].

Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан является государственным органом, осуществляющим руководство и обеспечение качества в области высшего и послевузовского образования, языковой политики, науки [2].

В Казахстане управление образовательными учреждениями осуществляется через многоуровневую систему [3, 4].

Вся система управления образованием в РК построена по иерархическому принципу: Министерство - региональные управления - отделы образования - школы. Это обеспечивает единообразие в управлении, но может снижать уровень автономии образовательных учреждений. Система управления школьным образованием в Казахстане является централизованной и имеет четкую иерархию. Министерство просвещения играет ключевую роль в формировании политики, а региональные органы выполняют ее на местах. Однако такая модель управления может ограничивать гибкость и автономию школ в принятии решений.

Система образования в Германии децентрализована. Управление строится следующим образом:

- Федеральное правительство (Bundesregierung). Министерство образования и научных исследований Германии (BMBF) оказывает лишь косвенное влияние на школьное образование. Оно отвечает за общенациональные образовательные программы, исследования и развитие новых образовательных стандартов.

- Федеральные земли (Bundesländer). Каждая из 16 федеральных земель самостоятельно определяет структуру школьного образования, учебные планы и требования к учителям. Министерство образования федеральных земель (Kultusministerien) разрабатывает образовательные стандарты, утверждает школьные программы, регулирует подготовку и повышение квалификации учителей.

- Конференция министров культуры (Kultusministerkonferenz, KMK) – координирует политику образования между землями и разрабатывает общие рекомендации, а также следит за контролем качества образования. Данная конференция проводится раз в год с участием министров образования всех федеральных земель.

- Школьные управления (Schulämter). Местные органы управления образованием, подчиняющиеся министерствам земель, контролируют работу школ, кадровые вопросы, финансирование и выполнение образовательных стандартов. Отвечают за лицензирование учебных заведений и мониторинг качества образования.

- Школы (Schulen). Образовательные учреждения обладают значительной автономией в управлении процессами обучения. Директора школ и педагогические советы принимают решения о методах преподавания, учебных материалах и организации учебного процесса в рамках установленных стандартов. Родительские комитеты и школьные советы могут участвовать в управлении школой.

Таким образом, система школьного образования в Германии организована по принципу децентрализации, где каждая федеральная земля самостоятельно формирует образовательную политику, а школы обладают значительной степенью автономии [5].

Образовательные учреждения в федеральных землях получают финансовую поддержку от Министерства образования и научных исследований Германии.

Для проведения анализа системы управления образования в Казахстане и Германии были определены некоторые ключевые критерии (таблица 1).

Таблица 1 - Сравнительный анализ системы управления образования

№ пп	Ключевой индикатор	Содержание
1	Структура управления	Казахстан и Германия имеет разные структуры управления. В Казахстане управление более жёстко структурировано и единообразно, тогда как, в Германии оно более гибкое и учитываются региональные особенности
2	Роль государства	В РК Министерство Просвещения устанавливает образовательные стандарты, курирует школы, разрабатывает и определяет учебные программы. Федеральное Правительство Германии практически не

		вмешивается в школьное образование, а контроль осуществляется на уровне федеральных земель через министерство образования земель. Это показывает, что немецкая система обладает большей свободой в распределении ресурсов, что может способствовать лучшему развитию отдельных регионов и созданию разных возможностей для учеников и учителей.
3	Автономия школ	В РК школы имеют ограниченную автономию, все основные решения принимаются на государственном уровне. Школы Германии обладают большей свободой в выборе учебных планов, организации учебного процесса и управлении финансами. Немецкие школы обладают большей независимостью в принятии решений, что способствует развитию конкурентноспособности между образовательными учреждениями
4	Подготовка учителей	В РК подготовка учителей осуществляется в педагогических университетах, назначение на должности контролируется государством. Германия предоставляет длительный процесс подготовки, включающий теоретическое и практическое обучение, экзамены, а также практические стажировки и сложные государственные экзамены. Немецкая система подготовки более длительная и требует строгого экзаменационного отбора, что способствует повышению качества преподавания. В некоторых федеральных землях подготовка учителей может занимать более семи лет. Помимо этого, учителя получают статус чиновника, имея некоторые привилегии.
5	Учебные программы	Каждая федеральная земля разрабатывает для своих школ свои программы, на основе региональных и возрастных особенностей. Это вызывает трудности перехода ученика с одной школы с одной федеральной земли в другую школу в другой федеральной земле, могут возникнуть трудности с тем, что в школах преподают по разным учебным программам.
6	Контроль качества образования	Казахстан осуществляет контроль через государственные экзамены, аттестацию, а также через мониторинг. Федеральные земли имеют внутренний контроль землях, а также контроль качества могут проводить независимые организации, проводящие оценку качества. В Казахстане контроль, централизованный и формализованный, в Германии более гибкий и многокомпонентный.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что казахстанская система образования более централизованная, жёстко регламентированная, с едиными стандартами для всех образовательных учреждений во всех городах и областях страны. Немецкая система более гибкая, децентрализованная, регионы имеют автономию. Обе системы имеет свои плюсы, в казахстанских школах преобладают - стабильность и контроль, в Германии - адаптивность и свобода выбора. Казахстан может перенять немецкий опыт в части автономии школ и методов подготовки учителей, а Германия - элементы государственного контроля для унификации стандартов.

Список использованной литературы:

1. Министерство Просвещения Республики Казахстан URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%

B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0?utm_source=chatgpt.com (Дата обращения: 15.02.2025)

2. Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан URL:https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B8_%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0 (Дата обращения: 20.02.2025)

3. Закон об образовании URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319_ Положение Комитета среднего образования Министерства просвещения Республики Казахстан (Дата обращения: 02.03.2025)

URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/kdso/documents/details/527503?lang=ru

4. Система образования в современной Германии URL :https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-obrazovaniya-v-sovremennoy-germanii/viewer (Дата обращения: 10.03.2025)

УДК/ББК 338.58

ТРУДОВЫЕ РЕСУРСЫ ПРЕДПРИЯТИЯ: АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ И ЭФФЕКТИВНОСТИ

КӘСІПОРЫННЫҢ ЕҢБЕК РЕСУРСТАРЫ: ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН ТИІМДІЛІКТІ ТАЛДАУ

THE COMPANY'S WORKFORCE: STRUCTURE AND EFFECTIVENESS ANALYSIS

Версткин Роман Александрович
Ашимова Индира Дарбаевна
Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
verstkin.roma@mail.ru

Версткин Роман Александрович
Ашимова Индира Дарбаевна
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қаласы
verstkin.roma@mail.ru

Verstkin Roman Alexandrovich
Ashimova Indira Darbaevna
Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau
verstkin.roma@mail.ru

Аннотация. *В статье отмечена значимость трудовых ресурсов для предприятия, так как от того, как сформированы кадры зависит эффективность выполняемого труда, инновационные процессы и способность адаптироваться к изменениям внешней среды. Проведен анализ состава и структуры численности работников предприятия, анализ движение численности работников. Отмечено, что достаточная обеспеченность предприятий нужными трудовыми ресурсами имеют большое значение для увеличения объемов продукции и повышения эффективности производства.*

***Ключевые слова**: трудовые ресурсы, рабочие, служащие, экономический анализ, эффективность, предприятие.*

***Андатпа.** Мақалада кәсіпорын үшін еңбек ресурстарының маңыздылығы атап өтілген, өйткені орындалатын жұмыстың тиімділігі, инновациялық процестер және қоршаған ортаның өзгеруіне бейімделу қабілеті кадрлардың қалай қалыптасуына байланысты. Кәсіпорын қызметкерлері санының құрамы мен құрылымына талдау жүргізілді, қызметкерлер санының қозғалысы талданды. Кәсіпорындардың қажетті еңбек ресурстарымен жеткілікті қамтамасыз етілуі өнім көлемін ұлғайту және өндіріс тиімділігін арттыру үшін үлкен маңызға ие екендігі атап өтілді.*

***Түйінді сөздер**: еңбек ресурстары, жұмысшылар, қызметкерлер, экономикалық талдау, тиімділік, кәсіпорын.*

***Annotation.** The article highlights the importance of labor resources for an enterprise, since the effectiveness of the work performed, innovative processes and the ability to adapt to changes in the external environment depend on how the personnel are formed. The analysis of the composition and structure of the number of employees of the enterprise is carried out, the movement of the number of employees is analyzed. It is noted that sufficient provision of enterprises with the necessary labor resources is of great importance for increasing production volumes and increasing production efficiency.*

***Keywords**: labor resources, workers, employees, economic analysis, efficiency, enterprise.*

Анализ выполнения плана по труду и использования трудовых ресурсов является одним из важнейших разделов анализа производственно-хозяйственной деятельности предприятия. Результаты производственно-хозяйственной деятельности, и в первую очередь выполнения производства продукции, во многом определяются степенью использования трудовых ресурсов [1].

Об обеспеченности предприятия трудовыми ресурсами и эффективности их использования зависят объем и своевременность выполнения всех работ, степень использования оборудования, машин, механизмов и как следствие – объем производства продукции, ее себестоимость, прибыль и ряд других экономических показателей.

Обеспеченность предприятия трудовыми ресурсами определяется путем сравнения фактического количества работников по категориям и профессиям с плановой потребностью [2].

Особое внимание уделяется анализу обеспеченности предприятия кадрами наиболее важных профессий.

В таблице 1 рассмотрим анализ структуры и численности предприятия ТОО «Макинский элеватор».

Таблица 1 - Анализ структуры и численности сотрудников ТОО «Макинский элеватор» за 2022-2024 гг., человек

Категория работников	Численность (чел.)		
	2022 г.	2023 г.	2024 г.
Всего работников, в том числе:			
Руководители	17	16	14
Специалисты	23	20	17
Служащие	25	23	23
Рабочие	48	45	40
Всего по предприятию	113	104	94

Из таблицы 1 и рисунка 1 видно, что наибольшую долю на предприятии занимает такая категория – как рабочие. Её численность в 2024 г. уменьшилась на 10 чел. по сравнению с 2023 г., так как не устраивает заработная плата.

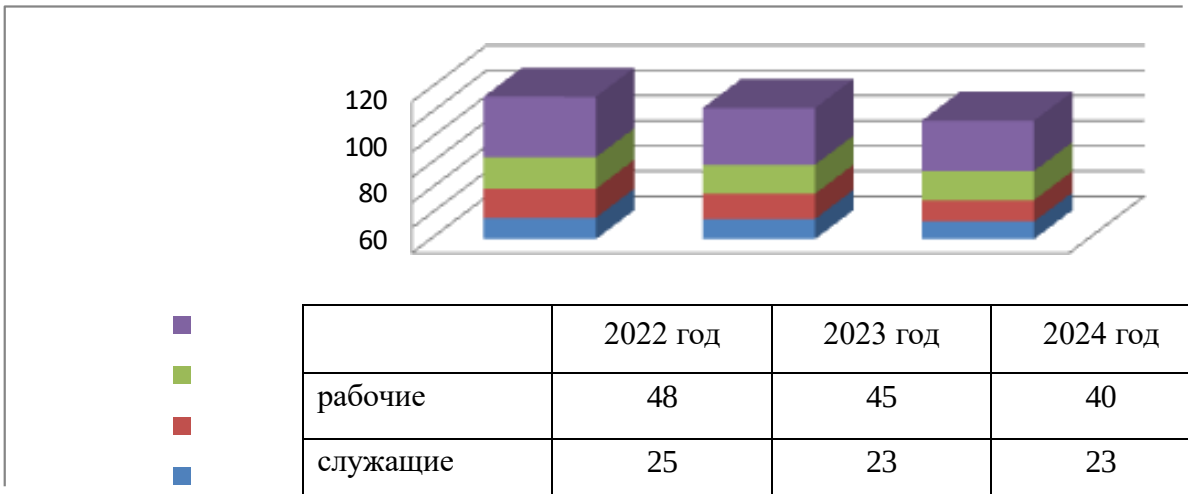

	2022 год	2023 год	2024 год
рабочие	48	45	40
служащие	25	23	23
специалисты	23	20	17

Рисунок 1 - Структура численности сотрудников ТОО «Макинский элеватор» за 2022–2024 гг., человек

Таблица 2 - Анализ движения рабочей силы ТОО «Макинский элеватор» за 2022-2024 гг., человек

Показатели	2022 год	2023 год	2024 год	Отклонение (±)		
				2023/2022	2024/2022	2024/2023
1	2	3	4	5	6	7
Среднесписочная численность, чел.	117	109	99	-8	-18	-10
Принято работников, чел.	6	11	15	5	9	4
Выбыло работников, чел.	13	20	25	7	12	5
В том числе Уволены по собственному желанию	13	20	25	7	12	5
Коэффициент оборота по приему	0,051	0,101	0,151	0,05	0,1	0,05
Коэффициент оборота По выбытию	0,111	0,183	0,252	0,072	0,141	0,069
Коэффициент общего оборота	0,162	0,284	0,403	0,122	0,241	0,119
Коэффициент текучести кадров	0,111	0,183	0,252	0,072	0,141	0,069

Из данных таблицы 2 видно, число выбывших ежегодно растет в 2024 году оно было равно 25 человек, это не является хорошо для организации. Число уволенных по собственному желанию в 2024 году составило 25 человек.

Коэффициент оборота по приему в 2024 году составляет 0,151. В 2024 году свидетельствует об ухудшении обстановки в коллективе, в системе оплаты труда и целенаправленном подходе в управлении персоналом. Исходя из рассчитанных коэффициентов, находим коэффициент общего оборота, который в 2024 году равняется 0,151, в 2023 году 0,101, в 2022 году 0,051. Видно, что коэффициент общего оборота не большой и с каждым годом то растет, то уменьшается.

Что касается коэффициента текучести, то он меняется на протяжении трех лет. В среднем за три года равняется 0,546.

Противоположный выше анализируемым показателям коэффициент постоянного состава изменяется с каждым годом и составляет в 2024 году 0,949, в 2023–0,954, в 2022–0,966. Это показывает не стабильность состава персонала. Общее положение в отношении текучести кадров ТОО «Макинский элеватор» в 2024 году ухудшилось по сравнению с 2023 годом. Основанием для начисления оплаты труда являются:

1) приказ (распоряжение) о зачислении работника в штат организации, с указанием его оклада или разряда по определенной профессии;
2) данные табельного учета о явках и неявках на работу;
3) расценки на оплату труда;
4) первичные документы, фиксирующие выработку, простои, доплаты, выполнение государственных или общественных обязанностей, болезнь и т.д.

Заработная плата работников ТОО «Макинский элеватор» начисляется в соответствии с должностным окладом [3].

Оплата труда в ТОО «Макинский элеватор» строится на основании трудовых договоров. В организации одновременно действует следующая форма системы оплаты труда - повременная.

В таблице 3 рассмотрим трудовые показатели ТОО «Макинский элеватор» за 2022–2024 гг.

Таблица 3-Основные трудовые показатели ТОО «Макинский элеватор» за 2022–2024 гг.

Показатель	2022 год	2023 год	2024 год	Отклонение (±)	
				2023/2022	2024/2023
1	2	3	4	5	6
Численность персонала, в том числе:	113	104	94	-9	-10
Руководители, чел.	17	16	14	-1	-2
Специалисты, чел.	23	20	17	-3	-3
Служащие, чел.	25	23	23	-2	-2
Рабочие, чел.	48	45	40	-3	-5
Объем производства продукции, тыс. тенге.	349780	311835	270335	-37945	-41500
Фонд заработной платы, тыс. тенге. - для лиц 1966 года и старше - для лиц 1967 года рождения и моложе	164215 99000 65215	155385 94000 61385	143885 86000 57885	-8830 -5000 -3830	-11500 -8000 -3500
Налог на доходы физических лиц	21350	20200	18705	-1150	-1495

Из таблицы 3 видно, объем производства продукции уменьшился в 2024 г. по сравнению с 2023 г. на 41 500 тыс. тенге. Фонд заработной платы уменьшился в 2024 г. по сравнению с 2023 г. на 11 500 тыс. тенге.

В 2023 г. по сравнению с 2022 г. объем производства уменьшился на 37 945 тыс. тенге. Фонд заработной платы уменьшился на 8 830 тыс. тенге.

Уменьшение фонда заработной платы за 2022–2024 гг. связан с увольнением работников. Сотрудников не устраивает заработная плата, нет стимулирующих выплат [4].

Повременная форма. При такой форме оплаты труда заработок начисляется за определенное количество отработанного времени в днях и часах, независимо от объема выполненных работ.

При данной системе оплаты труда работнику согласно приказу руководителя назначается оклад – определенная сумма за месяц. Если месяц отработан не полностью, работник получает часть от оклада пропорционально отработанному времени. Данная система применяется в основном для оплаты труда руководителей, специалистов. Для расчета заработной платы рабочего используется табель рабочего времени (ф.Т-13) [5].

Таким образом, грамотное управление рабочей силой считается неотъемлемой частью успешного бизнеса. Это помогает повысить производительность сотрудников, привлечь и удержать высококвалифицированных специалистов, предотвратить конфликты и решить проблем.

Литература

1. Аманова Г.Д., Экономический анализ: учебное пособие/ Г.Д. Аманова. - Алматы: ССК, 2021. — 312 с.- (Высшее образование: Бакалавриат).
2. Бухгалтерская (финансовая) отчетность ТОО «Макинский Элеватор» за 2021-2023г.г.
3. Савицкая Г., Анализ хозяйственной деятельности: учебное пособие/ Г. Савицкая. - Москва: ИНФРА-М, 2019. — 284 с.- (Высшее образование: Бакалавриат).
4. Пласкова, Н. С. Экономический анализ: учебник / Н.С. Пласкова, Н.А. Проданова. — Москва: ИНФРА-М, 2023. — 324 с. — (Высшее образование: Бакалавриат).
5. Прущак О. В. Критерии оценки эффективности инновационных процессов предприятия // Методы и технологии учета, анализа и управления: сб. науч. ст. конф. «Перспективы учета, анализа и налогообложения в странах — членах СНГ» / сост.: Н. Н. Горбачёв, Л. М. Корчагина. 2018.

УДК 658.78

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА ПРЕДПРИЯТИИ
КӘСІПОРЫНДА ЛОГИСТИКАЛЫҚ ПРОЦЕСТЕРДІ ЦИФРЛАНДЫРУ
DIGITALIZATION OF LOGISTICS PROCESSES AT THE ENTERPRISE

Гирьева Анжелика Дмитриевна, Бельгибаева Анаргуль Сарсенбаевна
НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова», г.Кокшетау
anzhelika.d.d.d@mail.ru

Гирьева Анжелика Дмитриевна, Бельгибаева Анаргуль Сарсенбаевна
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Кокшетау қ.
anzhelika.d.d.d@mail.ru

Гирьева Анжелика Дмитриевна, Бельгибаева Анаргуль Сарсенбаевна
Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau city
anzhelika.d.d.d@mail.ru

Аннотация. *Статья посвящена проблемам трансформации логистических процессов в современных условиях. Изучена роль и значение цифровых технологий в логистике. Установлено, что цифровизация логистической сферы помогает оптимизировать различные логистические бизнес-процессы. Показано, что внедрение цифровых технологий в логистику даёт большие возможности для повышения эффективности работы цепи поставок.*
Ключевые слова: *цифровизация логистики, управление, Blockchain, Big Data*

Түйіндеме. *Мақала қазіргі жағдайдағы логистикалық үдерістердің трансформациясы мәселелеріне арналған. Логистикадағы цифрлық технологиялардың рөлі мен маңызы зерттелген. Логистикалық саланы цифрландыру түрлі логистикалық бизнес-үдерістерді оңтайландыруға көмектесетіні анықталды. Логистикаға цифрлық технологияларды енгізу жеткізу тізбегінің жұмыс тиімділігін арттыруға үлкен мүмкіндіктер беретіндігі көрсетілген.*
Кілттік сөздер: *логистиканы цифрландыру, басқару, Blockchain, Big Data*

Annotation. *The article is devoted to the issues of transformation of logistics processes under modern conditions. The role and significance of digital technologies in logistics have been studied. It has been established that the digitalization of the logistics sector helps optimize various logistics business processes. It is shown that the implementation of digital technologies in logistics offers great opportunities for improving the efficiency of the supply chain.*
Keywords: *Logistics digitalization, management, Blockchain, Big Data*

На сегодняшний день внедрение цифровых технологий в логистику приобретает всё большую популярность так как эти технологии открывают значительные возможности для повышения эффективности функционирования цепей поставок. В частности, они способствуют сокращению времени обработки заказов, уменьшению простоев транспортных средств, снижению рисков при осуществлении сделок, повышению уровня сервисного обслуживания и улучшению других ключевых показателей логистических процессов.

Современная логистика находится в процессе постоянной трансформации. Транспортные и логистические системы становятся всё более сложными, увеличивается разнообразие продукции и товаров, растёт число потребителей, а вместе с ним - и требования к качеству и скорости обслуживания. Одновременно меняются функциональные возможности компаний и усложняются посреднические процессы, что требует новых подходов к организации логистических операций.

В условиях цифровой трансформации бизнеса всё более заметным становится её влияние на эффективность деятельности компаний. Особенно важную роль при этом играют цифровые технологии в сфере логистики, обеспечивая новые возможности для оптимизации процессов и повышения конкурентоспособности [1].

Прежде всего, это позволяет более эффективно соответствовать растущим ожиданиям клиентов, поскольку технологический прогресс способствует развитию более быстрых, удобных и персонализированных услуг. Кроме того, цифровые решения обеспечивают гибкость в реагировании на изменения рыночной ситуации и потребностей потребителей.

Во-вторых, цифровые технологии способствуют повышению прозрачности и безопасности данных. Объём информации, с которой работают логистические компании, постоянно увеличивается, и современные решения позволяют эффективно управлять этими данными. Кроме того, цифровизация помогает снизить операционные затраты за счёт автоматизации логистических процессов на различных уровнях. Так, применение

робототехники и Интернета вещей (IoT) оптимизирует процессы хранения и доставки продукции. Искусственный интеллект и блокчейн-технологии обеспечивают точное и автоматическое выполнение рутинных задач, связанных с управлением данными. Внедрение блокчейна, в свою очередь, повышает надёжность хранения информации и делает доступ к ней более прозрачным и контролируемым.

В-третьих, применение датчиков Интернета вещей (IoT) способствует значительному повышению качества логистических услуг и уровня клиентского сервиса. Эти технологии позволяют в реальном времени отслеживать местоположение грузов, а также контролировать температурные режимы и условия хранения. В-четвёртых, внедрение электронных систем логистического документооборота ускоряет обработку информации и способствует более быстрой и слаженной работе логистических процессов.

В-пятых, это активное внедрение и использование новых технологий, таких как автономные транспортные средства и дроны для доставки грузов.

Интеграция цифровых технологий в логистические процессы предприятия является важнейшим фактором развития как логистической системы, так и самого бизнеса в современных условиях. Формирование единой цифровой инфраструктуры способствует эффективной оптимизации логистики, значительно уменьшая потребность в человеческом вмешательстве [2].

Цифровая трансформация становится одним из главных трендов, который определяет развитие как экономики, так и общества в целом. В современных реалиях цифровые технологии всё более активно влияют на управление производственными процессами [3].

Современные компании придают цифровизации логистических процессов особое значение, поскольку именно в этой сфере скрыт большой потенциал для повышения их конкурентоспособности. Эффективная логистическая система обеспечивает высокое качество и надежность поставок, помогает сократить складские запасы, ускоряет оборачиваемость оборотных средств, что, в свою очередь, способствует снижению себестоимости продукции. Внедрение цифровых технологий в логистику ускоряет выполнение операций, улучшает управляемость, минимизирует потери и снижает издержки, что становится особенно важным в условиях усиливающейся конкуренции.

Таким образом, с развитием цифрового общества возникают многие позитивные и негативные явления (рисунок 1).

Рисунок 1 - Классификация явлений, связанных с развитием цифрового общества [4]

Быстрое внедрение Big Data, Blockchain и IoT преобразует ключевые отрасли Казахстана, стимулируя цифровизацию и повышая эффективность в различных сферах.

Большие данные играют важную роль в таких секторах, как государственные услуги, финансы и нефтегазовая промышленность. Правительство использует аналитику данных для улучшения работы электронного правительства и реализации инициатив умного города, что включает в себя оптимизацию трафика, обеспечение безопасности и развитие городской инфраструктуры. В финансовом секторе банки применяют Big Data для улучшения выявления мошенничества и персонализации обслуживания клиентов, а в нефтяной отрасли разведка данных помогает повышать эффективность добычи ресурсов.

Однако с развитием цифровых технологий в логистике возникают новые проблемы и угрозы, такие как кибератаки и утечка данных, что требует принятия дополнительных мер для обеспечения безопасности в логистической цепочке. Также усиливаются уже существующие проблемы, с которыми сталкивается отечественный рынок: нехватка квалифицированных специалистов, способных работать с новыми технологиями, а также несовместимость различных систем и программ, что затрудняет интеграцию цифровых решений в логистические процессы. Таким образом, цифровизация в логистике предполагает применение современных цифровых технологий и инновационных методов для оптимизации и совершенствования всех логистических процессов.

Список использованной литературы

1. В центре внимания - «Цифровизация в логистике, транспортной и других отраслях» [Электронный ресурс]. - 2024. - Режим доступа: https://www.beltamojizdat.by/novosti?id=1083. - Дата доступа: 21.03.2024.]

2. Логунова И.В., Трощенко Д.В. Модель логистической системы предприятия в условиях цифровой экономики //Экономинфо.- 2019.- № 16-2-3.- С. 81-86

3. Формирование цифровой экономики и промышленности: новые вызовы / Под ред. А.В.Бабкина. СПб.: Изд-во Политехн. ун-та.- 2018.- 660 с.

4. Дмитриев А.В. Интермодальные технологии в логистике транспортно-экспедиторских услуг // Российское предпринимательство. - 2017.- Т.16.- №5 (275).- С.787-798

УДК 37.014.14 / ББК 67.400.3

ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ КАК ВАЖНЫЙ АСПЕКТ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВОВЫХ ОСНОВ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

[1]Грабовская Наталья Ивановна, [2]Гибадилова Айжан Мейрамовна
[1]Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, кафедра горного дела, строительства и экологии
[2]Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, кафедра биологии и методики преподавания
[1]NGrabovskaya@shokan.edu.kz, [2]aizhan.610@mail.ru

Аннотация. *В статье рассматриваются правовые основы реализации инклюзивного образования в Республике Казахстан, а также подготовка педагогических кадров и специалистов в данной сфере, как важное звено, необходимое для обеспечения инклюзивной практики не только при получении среднего, но и профессионального образования, что обеспечит полную реализацию прав ребёнка с особыми образовательными потребностями. Авторы делятся опытом прохождения курсов повышения квалификации по теме инклюзии, организованных на базе Кокшетауского университета им. Ш. Уалиханова.*

Ключевые слова. *Инклюзия, правовые основы инклюзивного образования в Республике Казахстан, ребёнок с особыми образовательными потребностями, курсы повышения квалификации педагогов, инклюзивное обучение в вузе.*

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ МАҢЫЗДЫ АСПЕКТІСІ РЕТІНДЕ ПЕДАГОГ КАДРЛАРДЫ ДАЯРЛАУ

[1]Грабовская Наталья Ивановна, [2]Ғибадилова Айжан Мейрамқызы
[1]Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, тау-кен ісі, құрылыс және экология кафедрасы
[2]Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, биология және оқыту әдістемесі кафедрасы

Аннотация. *Мақалада Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді жүзеге асырудың құқықтық негіздері, сондай-ақ осы саладағы педагогикалық кадрлар мен мамандарды даярлау, ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың құқықтарын толық іске асыруды қамтамасыз ететін орта білім беруде ғана емес, кәсіптік білім беруде де инклюзивтік тәжірибені қамтамасыз ету үшін қажетті маңызды буын ретінде қарастырылған. Авторлар Көкшетау университетінде ұйымдастырылған инклюзия бойынша біліктілікті арттыру курстарынан өту тәжірибесімен бөліседі. Ш.Уәлиханов.*

Негізгі сөздер. *Инклюзивтік, Қазақстан Республикасындағы инклюзивті білім берудің құқықтық негіздері, ерекше білім беруді қажет ететін бала, мұғалімдердің біліктілігін арттыру курстары, университетте инклюзивті білім беру.*

TEACHER TRAINING AS AN IMPORTANT ASPECT OF THE IMPLEMENTATION OF THE LEGAL FOUNDATIONS OF INCLUSIVE EDUCATION

[1]Grabovskaya Natalya Ivanovna, [2]Gibadilova Aizhan Meiramovna
[1]Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Department of Mining, Construction and Ecology
[2]Kokshetau University named after. Sh. Ualikhanov, Department of Biology and Teaching Methods

Abstract. *The article examines the legal basis for the implementation of inclusive education in the Republic of Kazakhstan, as well as the training of teaching staff and specialists in this area, as an important link necessary to ensure inclusive practice not only in secondary but also vocational education, which will ensure the full implementation of the rights of a child with special educational needs. The authors share their experience of taking advanced training courses on the topic of inclusion, organized at the Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov.*

Keywords. *Inclusion, the legal basis of inclusive education in the Republic of Kazakhstan, a child with special educational needs, teacher training courses, inclusive education at a university.*

Инклюзия — это концепция, которая подразумевает создание условий для полноценного участия граждан в различных сферах жизни общества, независимо от их индивидуальных особенностей, таких как физические или умственные способности, социальное происхождение, пол, возраст и другие характеристики. В контексте образования инклюзия означает интеграцию детей с особыми образовательными потребностями (ООП) в обычные образовательные учреждения, где они могут учиться вместе с их сверстниками [1,2]. Как правило, когда говорят об инклюзии в контексте

педагогики, то подразумевают, прежде всего, детей дошкольного и школьного возраста и этап обучения, на котором ребёнок с ООП получает обязательное среднее образование. Однако инклюзивное сопровождение на этом не заканчивается. Если у ребёнка с ООП сохранный интеллект и есть потребность в получении дальнейшего образования в ссузе или вузе с последующей творческой и профессиональной реализацией, то деятельность специалистов и педагогов, **направленная на оказание помощи таким субъектам образовательного пространства,** должна продолжаться в различных направлениях, начиная с создания безбарьерной среды и заканчивая формированием толерантного отношения сверстников [3,4].

Очевидно, что обеспечение инклюзии детей на всех этапах образовательного процесса, подразумевающего обучение, воспитание и развитие, невозможно без создания особого правового поля, и в плане его создания в Республике Казахстан проделана колоссальная законотворческая и законодательная работа [5]. Ключевые нормативно-правовые документы, закладывающие правовые основы инклюзивного образования в Казахстане – это:

1. Конституция Республики Казахстан: основной закон страны, гарантирующий право на образование для всех граждан – статья 30-я, что является основой для развития инклюзивного образования;

2. Закон Республики Казахстан "Об образовании" (2015 г.) устанавливающий принципы доступности и равенства в образовании, включая положения о необходимости создания условий для обучения детей с ООП;

3. Национальная стратегия по развитию образования: в рамках стратегии, разработанной Министерством науки и высшего образования, предусматриваются меры по внедрению инклюзивного образования, включая подготовку педагогов и создание необходимых условий в образовательных учреждениях;

4. Международные обязательства: в РК были ратифицированы несколько международных соглашений, которые провозглашают равный доступ к образованию всех детей, независимо от их особенностей (состояния здоровья, происхождение и др.). Это конвенции:

«О правах ребенка» (согласно Постановлению Верховного Совета Республики, Казахстан от 8 июня 1994 года);

«О правах инвалидов». (Согласно Закону Республики, Казахстан от 20 февраля 2015 года № 288-V ЗРК);

«О борьбе с дискриминацией в области образования» (Согласно Закону РК от 28 января 2016 года № 449-V ЗРК. Конвенция вступила в силу 16 июля 2016 года).

5. Подзаконные акты и методические рекомендации: Министерство науки и высшего образования РК разрабатывает различные нормативные документы и методические рекомендации, направленные на реализацию инклюзивного образования в школах и других образовательных учреждениях.

В стране реализуются различные программы и проекты, направленные на поддержку инклюзивного образования, включая адаптацию учебных планов, создание специализированных ресурсов, а также, что немаловажно, подготовку специалистов в сфере инклюзии и педагогических кадров на всех этапах образовательного процесса, начиная с детских дошкольных учреждений и заканчивая вузами [5].

Если говорить в целом о подготовке педагогических кадров, участвующих в инклюзивной практике, то их подготовка происходит по следующим ключевым направлениям: профессиональная компетентность, формирование личностной готовности к взаимодействию с субъектами образовательного процесса с ограниченными возможностями здоровья, а также формирование навыков работы в команде. Такой педагог должен уметь эффективно осуществлять все этапы, составляющие процесс инклюзивного сопровождения: диагностический, поисково-вариативный, практико-действенный и аналитический [1,2]. Изучение нормативных актов, касающихся инклюзивного

образования, позволяет преподавателям лучше понять правовые рамки и обязательства, которые они должны соблюдать, что поможет в дальнейшем избежать юридических ошибок при организации и осуществлении практической инклюзии. Причём, как уже было отмечено выше, речь идёт не только о подготовке школьных учителей, но и о подготовке педагогических кадров для средних специальных и высших учебных заведений. Следуя сложившейся тенденции, касающейся инклюзивной практики на всех ступенях образовательного процесса, вузы проявляют инициативу по организации мероприятий с целью повышения квалификации своих педагогических кадров в данном аспекте [4]. Курсы повышения квалификации, касающиеся инклюзии в образовательном процессе, активно осуществляются и в Кокшетауском университете им. Ш. Ш. Уалиханова. Так, например, в период с 9 по 23 января 2025 г. Институтом непрерывного образования, функционирующем при университете, были организованы курсы повышения квалификации для преподавателей вуза на тему: "Нормативное и методическое сопровождение инклюзивного образования в высшей школе". Идейным вдохновителем, организатором и руководителем курсов выступила Шаяхметова А. А., являющаяся экспертом Международной программы развития инклюзивных сообществ при IACD, аккредитованной ООН, автор учебных пособий по инклюзивному образованию, а также сертифицированный специалист проекта Всемирного Банка «Модель инклюзивного образования».

Активное участие в разработке учебного контента, проведении учебных занятий и тренингов, выездных экскурсий принял коллектив кафедры социальной и возрастной педагогики, а именно Мажитова С. С., Калымова А. К., Зулкарнаева Ж. А., Шубаева Н. М., Утегенова А. Е. и др. Профессорско-преподавательский состав данной кафедры уже в течение длительного времени активно работает над различными аспектами, касающимися инклюзии в образовательном процессе, и делится своими знаниями, умениями и навыками с коллегами различных образовательных подразделений вуза.

Своим неоценимым опытом в инклюзивной образовательной практике со слушателями курсов поделилась Бурдинская О. В., являющаяся директором «Специальной школы-интерната» №1 г. Кокшетау. В данной школе в течение недели проходили практические занятия слушателей курса, благодаря чему повышающие квалификацию педагоги получили не только теоретические знания, но и практические навыки и умения работы в инклюзивной среде. На первый взгляд, можно усмотреть противоречие в самой концепции инклюзии и существовании изолированной специальной школы-интерната. Однако это только на первый взгляд. Следует учитывать, что в подобные учреждения попадают дети с тяжёлыми психосоматическими нарушениями, часто генетически детерминированными, влияющими на интеллектуальную, психоэмоциональную и речевую сферы, поэтому освоить программу общеобразовательной школы такие дети не могут по ряду объективных причин. Однако наличие таких специальных школ способствует реализации конституциональных прав ребёнка с ООП данной категории в образовании, воспитании и развитии на возможном в каждом конкретном случае уровне благодаря специальным методикам и индивидуальному подходу. Кроме того, обучаясь в коллективе, такие дети не лишены возможности общения, более успешно социализируются, имеют возможность получения рабочих профессий, а также реализации себя в творчестве. Педагоги, работающие с такими детьми – это настоящие профессионалы своего дела, проявляющие высокую степень эмпатии, терпимости, обладающие огромным творческим потенциалом и любовью к своему делу. Поэтому если рассматривать инклюзию в широком смысле этого слово, а не только в её образовательном контексте, то наличие таких специальных школ является своеобразным показателем успешности реализации процессов социализации, обеспечения нормального образа жизни и реализации творческого потенциала граждан независимо от тяжести поставленного диагноза, а это и есть главная цель любого гражданского общества. Такой опыт «концентрированной» инклюзии для педагогов вуза, исходя из отзывов коллег, оказался весьма интересным и полезным, несмотря на то что в вузах подобные тяжёлые педагогические случаи не встречаются в силу

того, что туда попадают абитуриенты с сохранным интеллектом после успешного окончания общеобразовательных школ и сдачи ЕНТ, а необходимость инклюзивного процесса связана только с теми или иными соматическими патологиями.

Таким образом, инклюзивное образование становится все более важным аспектом высшего образования и подобные курсы помогают преподавателям осознать значимость создания доступной образовательной среды для всех студентов, независимо от их образовательных потребностей, а, следовательно, всецело и эффективно реализовывать их гражданские права, гарантированные Конституцией Республики Казахстан.

Список литературы:

1.Ахметова, Д. З. Инклюзивное образование как педагогическая инновация / Д. З. Ахметова, А. В. Тимирясова, И. Г. Морозова и др.; под научной редакцией Д. З. Ахметовой; Казанский инновационный университет. – Казань: Изд-во «Познание» Казанского инновационного университета, 2022. – 228 с.

2.Дэвид Митчелл. Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования. — М.: РООИ «Перспектива», 2011. — С. 48. — ISBN987–5–903263–28–8.

3.Мовкебаева З.А. Организация в вузе доступной среды для студентов-инвалидов [Текст]: монография / З.А. Мовкебаева.- 3-е изд.- Алматы: ИП "Сагаутдинова", 2020.- 117 с.

4.Кашапова Л. М. Инклюзия в системе профессионального образования: постановка и видение проблемы // Вестник УГАЭС. Наука. Образование. Экономика.: журнал. — 2012. — № 1. — С. 105.

5. Мовкебаева З.А. Инклюзивное образование в Республике Казахстан: проблемы и перспективы [Текст]: монография / З.А. Мовкебаева.- 2-е изд.- Алматы, 2019.- 190 с.

УДК 005.95
ББК 65.291.21

МОТИВАЦИОННАЯ СИСТЕМА ПЕРСОНАЛА В ОРГАНИЗАЦИИ
ҰЙЫМДАҒЫ ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ МОТИВАЦИЯЛЫҚ ЖҮЙЕСІ
MOTIVATIONAL SYSTEM OF STAFF IN THE ORGANIZATION

Искаков Абай Жантасович – д.э.н., ассоциированный профессор,
Акимов Амангельды Болатханович – магистрант
Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова
iskakov_az@mail.ru, www.77-kz8@mail.ru

Искаков Абай Жантасович – э.ғ.д., қауымдастырылған профессор,
Акимов Амангельды Болатханович – магистрант
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
iskakov_az@mail.ru, www.77-kz8@mail.ru

Iskakov Abay Zhantasovich – Doctor of Economics, Associate Professor,
Akimov Amangeldy Bolathanovich – postgraduate student
Sh. Ualikhanov Kokshetau University
iskakov_az@mail.ru, www.77-kz8@mail.ru

***Аннотация**: Мотивация – это сила, которая побуждает человека к действию для достижения определенной цели. В бизнесе мотивация является ключевым фактором успеха, поскольку мотивированные сотрудники работают более эффективно и продуктивно.*
***Ключевые слова**: Мотивация, потребность, мотив, модели мотивации, теории мотивационных систем, системы управления персоналом.*

***Аннотация**: Мотивация – адамды белгілі бір мақсатқа жету үшін әрекетке итермелейтін күш. Бизнесте мотивация табыстың негізгі факторы болып табылады, өйткені ынталы қызметкерлер тиімдірек және өнімді жұмыс істейді.*
***Кілттік сөздер**: Мотивация, қажеттілік, мотив, мотивация үлгілері, мотивациялық жүйелер теориялары, персоналды басқару жүйесі.*

***Abstract:** Motivation is the force that drives a person to take action to achieve a specific goal. In business, motivation is a key factor in success because motivated employees work more efficiently and productively.*
***Keywords:** Motivation, need, motive, motivation models, motivational systems theories, personnel management systems.*

Мотивация — это совокупность внутренних и внешних факторов, которые стимулируют человек к потребностям. Это энергия, которая поддерживает и направляет поведение человека, побуждая его к определенным действиям [1]. Мотивация может быть вызвана различными факторами, такими как стремление к достижению успеха, удовлетворение основных потребностей, социальное признание, страх неудачи и другие.

Существует несколько широко распространенных мировых моделей мотивации, которые помогают объяснить и понять, что побуждает людей к действию. Некоторые из наиболее известных моделей включают в себя следующие.

1) Модель Адама Смита утверждает, что человек всегда будет стремиться улучшить свое экономическое положение. Мотивация, по его мнению, будет зависеть от ощущения справедливости в распределении вознаграждений. Если субъект считает, что его усилия и вклад соответствуют вознаграждению, его мотивация будет высокой.

2) Модель Лоуренс и Лорш предполагает, что люди стремятся репродуцировать то поведение, которое уже приводило к ожидаемому результату.

3) Модель Иерархия потребностей А. Маслоу предполагает, что более высокие уровни потребностей становятся активными только после того, как удовлетворены более низкие уровни. Низкими являются физиологические потребности, более высокие — это потребности в самоактуализации.

4) Модель Мак Клелланда основана на трех основных составляющих – это власть, успех и причастность. Согласно этой теории, у некоторых людей выраженная потребность в достижении ведет их к поиску сложных и вызывающих задач, что стимулирует их мотивацию.

5) Модель В. Врума складывается из ожиданий результата, вознаграждения, ценности успеха. Модель предполагает, что люди будут мотивированы на действие, если они ожидают, что их усилия приведут к успеху, что успех ценен для них и что они получат награду за свои усилия.

6) Модель двухфакторной мотивации Ф. Герцберга основана на факторах удовлетворения (например, достижения, признание, ответственность) и на факторах неудовлетворения (например, низкая зарплата, отсутствие признания, недостаточные условия труда). Герцберг предложил, что существует два независимых набора факторов, влияющих на мотивацию на рабочем месте. Удовлетворение и недовольство могут быть вызваны разными факторами.

7) Модель самоопределения Д. Деци и Р. Райна строится на связанности,

компетенции и связанности с автономией. Предполагается, что человек мотивирован, когда его потребности в связанности, компетенции и связанности с автономией удовлетворены. Теория самоопределения подчеркивает важность удовлетворения трех базовых потребностей: компетенции, связанности и автономии. Когда эти потребности удовлетворены, человек чувствует более высокий уровень мотивации и благополучия.

Данные теории помогают понять различные аспекты мотивации и являются основой для разработки стратегий по мотивации в различных контекстах, будь то в образовании, бизнесе или других сферах жизни [2].

Подобные системы неоднократно подвергались глубокому анализу со стороны исследователей законов мотивации. К таким исследователям относятся прежде всего работы Л.С. Выгодского и его учеников А. Н. Леонтьева и Б. Ф. Ломова, которые являются достаточно известными в научной среде. С точки зрения психологического подхода к данной проблеме они внесли существенный вклад, вместе с этим в данных работах отсутствует понимание мотивационного фактора как основного стимула. В работах ученых данного направления присутствует понятия связанные с наукой психологии в разных ее аспектах, но в них не был учтен фактор мотивации как главной движущей силы, имеющей определенное отношение к поведенческому восприятию. Более приемлемые системы в поведении человеческих стимулов относятся к более позднему периоду и имеют западное происхождение нацеленные на предпринимательские наклонности [3].

С позиции управленческих категорий важно иметь такой подход, который бы дал возможность руководству предприятия влиять на уровень производительности труда и в целом на результативность его работы. С практической точки зрения современные подходы учитывают разнообразные потребности и ожидания современных сотрудников. Вместе с этим руководящий состав предприятия должен иметь стратегический план по продвижению в организации следующих компонентов – это создание философии управления персоналом прежде всего.

Следующим моментом является организация новых служб управления персоналом. Очевидным является в этой связи ориентир на использование современных технологий в управлении персоналом. Современный вектор управления должен быть ориентирован на выработку совместных ценностей, важных с точки зрения стратегических целей организации социальных норм, общих установок поведения [4].

Современные теории мотивации рассчитаны на такие принципы управления, которые основываются на философском подходе во главу угла которого ставятся определённые ценности, рассчитанные на человеческое восприятие определённых убеждений. Убеждения строятся с условиями тех аргументов, которым подвержена среда организации со своими ценностями.

Такие обновленные системы управления персоналом как Human Resource Management, HRM являются более эффективными чем те о которых мы указывали ранее. Они выстраиваются с учетом современных технологий и помогают организациям автоматизировать процессы и дают впоследствии еще больший экономический эффект, являясь более гибкими с позиции менеджмента [5].

В организационной работе менеджмента присутствуют как внутренние мотивы, так и внешние. Задача менеджера заключается в том, чтобы вовремя среагировать на те процессы в организации, которые напрямую связаны с повышением или снижением мотивационной составляющей. Нет необходимости в отношении вопросов мотивации и стимула выявлять конкретную разницу в них. Однако по классической теории менеджмента это два понятия должны читаться разнопланово. В задачу менеджера входит анализ и прогнозирование определённых стимулов человеческого поведения, которые создают на предприятии определённую базу мотивации. Таким образом для достижения определенных целей организации важно иметь мотив, выстраиваемый на уровне персонала выраженный через достижение им необходимых потребностей которые в данный момент являются главными для него. Общий подход к мотивационной базе подразумевает какую-то силу

человеческого ресурса, в действии которого выстраивается стимул для определённых действий со стороны исполнителей. Стимул рассматривается как формирование некой силы, которая может повлиять и простимулировать определённое поведение персонала в вопросах достижения стратегических целей организации.

Эффективность функционирования систем мотивации будет являться органичной, если сотрудники предприятия будут удовлетворены ее составляющими факторами и система мотивации может способствовать лучшей работе коллектива. Как правило мотивационная система должна содержать в себе такие элементы как денежное вознаграждение, различного направления льготы, профессиональный рост, способствовать созданию благоприятного климата в коллективе, предусматривать поощрение со стороны руководства [6].

При финансовом стимулировании важно уметь учитывать индивидуальные профессиональные качества исполнителей. Предусмотреть ее отражение в политике создания фонда заработной платы ее распределения. Предусмотреть дополнительные бонусы, стимулирующие к достижению эффективных результатов работы. Сумма основной заработной платы должна иметь достаточный уровень с тем, чтобы иметь возможность конкурировать на рынке труда [7].

Премиальные выплаты не должны играть в структуре оплаты труда определяющую роль. Сумма премиальных выплат должна быть четко увязана с результатами труда [8].

В целях сохранения благоприятной рабочей атмосферы среди коллектива имеет значение выбора открытых формулировок в отношении стимулов. Такое решение со стороны руководства создаст открытость и доверительность в само понятие принятых критериев. Открытость мотивационных факторов должно подкрепляться определёнными допущениями, смысл которых состоит в следующем.

1. Фактор ясности несет в себе четкую формулировку и расчет сумм вознаграждения. При котором каждый исполнитель может самостоятельно сделать необходимые расчеты и в реальном режиме времени иметь все необходимые для этого данные.
2. Убедить сотрудников в важности достижения тех или иных задач с тем, чтобы ожидания о мере вознаграждения по достигнутым результатам будут выполнены.
3. Исполнители в рамках возложенных на них функциональных обязанностей должны быть допущены к определенной информации по предприятию. В рамках выполнения задач предприятия должны установить отчетные периоды.
4. Как правило руководство должно обеспечить сотрудников нормативной документацией, по которой реализуется принцип открытости и индивидуального подхода к каждому работнику в случае начитления сумм вознаграждения.
5. Доступность исполнителей к тем критериям определения степени выполнения ими данных им поручений и уровнем предпринятых усилий по достижению запанированных результатов.

Таким образом участие сотрудников коллектива в планировании исполнения стратегических задач организации может иметь положительный эффект в вопросах принятия управленческих решений [9].

Привлечение определённых сотрудников к процессам принятия управленческих решений в организации может иметь дополнительный стимул к повышению уровня эффективной работы и повысить степень доверия к руководству.

В рамках изучения мотивационной системы коммерческих предприятий крайне необходимо иметь в качестве ее изучения все имеющиеся теоретические сведения и практический материал использующихся в современной специализированной литературе. Разрабатывая систему мотивации для коллектива организации и его стимулирования необходимо придерживаться двух составляющих такого процесса – это наличие у руководства сведений о типах их работающих сотрудников и уровня жизнеобеспечения в отношении качества их обитания. Вместе с тем разработанная таким образом

мотивационная система предприятия должна иметь точки соприкосновения с кадровой стратегией и дополнять общий стратегический план развития предприятия.

Список литературы

1. Агапцов С.А. Мотивация труда как фактор повышения эффективности производственно-хозяйственной деятельности предприятия. Волгоград, 2017. - 110 с.
2. Базаров Ю.Т. Управление персоналом. М: ЮНИТИ, 2017. – 235 с.
3. Бовыкин В.И. Новый менеджмент: управление предприятием на уровне высших стандартов; теория и практика эффективного управления. М.: Экономика, 2019. - 368 с.
4. Бурмистров А., Газенко Н. Какие методы повышения мотивации персонала являются наиболее действенными? // Журнал «Управление персоналом» - 2018.- № 7. - с. 48-49.
5. Варданян И.С. Национально-страновые аспекты мотивации персонала: Учебное пособие./ СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2016. - 68 с.
6. Верхоглазенко В. Система мотивации персонала // Журнал «Консультант директора». - 2022. - №4. - 23-34 с.
7. Дряхлов Н., Куприянов Е. Системы мотивации персонала в Западной Европе и США // Проблемы теории и практики управления. - 2018.- № 2. 83-88 с.
8. Дряхлов Н.И., Куприянов Е.А. Эффективность деятельности сотрудников и их вознаграждение на Западе // СОЦИС: Социологические исследования. - 2018.- № 12. 87-92с.
9. Иванцевич Д. М. Человеческие ресурсы управления/ М.: Дело, 2019. – 145с.

УДК/ББК 331.1

АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ

IMPROVING HUMAN RESOURCES MANAGEMENT STRATEGY

Сарманов Диас Саянович
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
dias2017005@gmail.com

Сарманов Диас Саянович
Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
dias2017005@gmail.com

Sarmanov Dias Sayanovich
Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau city.
dias2017005@gmail.com

Аннотация: *Адам ресурстарын басқару ұйымдардың тиімді қызмет етуі мен дамуының маңызды факторы болып табылады. Бұл мақалада адам ресурстарын басқарудың заманауи стратегияларын жетілдіру жолдары қарастырылады. Ұйымдағы кадрлық саясатты жетілдірудің негізгі аспектілері, персоналды оқыту және дамыту, мотивация жүйесін жақсарту мәселелері талданады. Сонымен қатар, цифрландыру үдерісінің адам ресурстарын басқару саласына ықпалы қарастырылады. Заманауи еңбек*

нарығының өзгермелі жағдайларына бейімделу үшін адам ресурстарын басқару жүйесін стратегиялық тұрғыдан жетілдіру қажеттілігі дәлелденеді. Зерттеуде адам капиталын тиімді пайдалану мен кадрлық жоспарлаудың әдістері, қызметкерлердің кәсіби біліктілігін арттыру және оларды ынталандыру мәселелері қозғалады. Ғылыми негізделген тәсілдер мен халықаралық тәжірибелерді қолдану арқылы адам ресурстарын басқару саласында тұрақты даму мен ұйымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру мүмкіндіктері қарастырылады.

Түйінді сөздер: *адам ресурстарын басқару, кадрлық саясат, мотивация, цифрландыру, еңбек нарығы, стратегиялық басқару.*

Аннотация: *Управление человеческими ресурсами является важным фактором эффективного функционирования и развития организаций. В данной статье рассматриваются пути совершенствования современных стратегий управления человеческими ресурсами. Проанализированы основные аспекты совершенствования кадровой политики организации, обучения и развития персонала, совершенствования системы мотивации. Кроме того, рассматривается влияние процесса цифровизации на сферу управления человеческими ресурсами. Показана необходимость стратегического совершенствования систем управления человеческими ресурсами для адаптации к изменяющимся условиям современного рынка труда. В исследовании рассматриваются вопросы эффективного использования человеческого капитала и методы кадрового планирования, повышения профессиональной квалификации сотрудников и их мотивации. Рассматриваются возможности устойчивого развития и повышения конкурентоспособности организации в сфере управления человеческими ресурсами посредством использования научно обоснованных подходов и международной практики.*

Ключевые слова*: управление человеческими ресурсами, кадровая политика, мотивация, цифровизация, рынок труда, стратегическое управление.*

Abstract*: Human resource management is an important factor in the effective functioning and development of organizations. This article discusses ways to improve modern human resource management strategies. The main aspects of improving the organization's HR policy, personnel training and development, and improving the motivation system are analyzed. In addition, the impact of the digitalization process on the sphere of human resource management is considered. The need for strategic improvement of human resource management systems to adapt to the changing conditions of the modern labor market is shown. The study considers the issues of efficient use of human capital and methods of personnel planning, improving the professional qualifications of employees and their motivation. The possibilities of sustainable development and increasing the competitiveness of an organization in the field of human resource management through the use of scientifically based approaches and international practice are considered.*

Keywords*: human resource management, HR policy, motivation, digitalization, labor market, strategic management.*

Адам ресурстарын басқару – кез келген ұйымның табысты дамуының негізгі факторы. Ұйымның стратегиялық мақсаттарына жетуі үшін тиімді кадрлық саясат жүргізу қажет. Заманауи ұйымдар тек қаржылық және материалдық ресурстарға емес, ең алдымен, адами капиталға сүйенеді. Сондықтан адам ресурстарын басқарудың стратегиясын жетілдіру – ұйымның тұрақты дамуы мен оның нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттырудың басты шарттарының бірі болып табылады.

Адам ресурстарын басқару стратегиясының негізгі элементтерінің бірі – кадрлық жоспарлау. Кез келген ұйымның тиімді жұмысы білікті қызметкерлерді тарту мен оларды

дұрыс орналастыруға байланысты. Кадрлық жоспарлау персоналдың кәсіби біліктілігі мен дағдыларын, ұйымның дамуына қосқан үлесін ескере отырып жүргізілуі тиіс. Қазақстандық еңбек нарығындағы өзгерістер мен әлемдік трендтер ұйымдардың кадрлық саясатын жаңартуды қажет етеді. Бүгінде еңбек нарығында жоғары білікті мамандарға сұраныс артып келеді, бұл ұйымдардан персоналды кәсіби дамытуға ерекше назар аударуды талап етеді [1,76].

Қызметкерлерді оқыту мен дамыту – адам ресурстарын басқару жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі. Қазіргі заманғы технологиялардың қарқынды дамуы жұмыс берушілерден кадрларды үздіксіз оқыту мен біліктілігін арттыруды талап етеді. Қазақстандық ұйымдар қызметкерлерді оқытуға инвестиция салуды күшейтіп келеді, бұл олардың кәсіби шеберлігін арттырып қана қоймай, еңбек өнімділігін де жоғарылатады. Білім беру бағдарламалары мен тренингтер персоналдың біліктілігін арттыруға бағытталуы тиіс. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, үздіксіз кәсіби даму жүйесін енгізу ұйымдардың ұзақ мерзімді табысын қамтамасыз етеді [2,134].

Ұйымның тиімді қызмет етуінің тағы бір маңызды аспектісі – мотивация жүйесін жетілдіру. Қызметкерлерді ынталандыру әдістері материалдық және материалдық емес факторларға негізделуі мүмкін. Жалақы деңгейін көтеру, сыйақы жүйесін жетілдіру, әлеуметтік пакет ұсыну сияқты материалдық ынталандыру шараларымен қатар, моральдық ынталандырудың да маңызы зор. Қызметкерлердің еңбегін бағалау, мансаптық өсу мүмкіндіктерін қамтамасыз ету, еңбек жағдайларын жақсарту – жұмыс өнімділігін арттырудың негізгі құралдарының бірі. Зерттеулер көрсеткендей, мотивация жүйесі тиімді ұйымдастырылған компанияларда кадрлардың тұрақтылығы жоғары болып, олардың жұмысқа деген қызығушылығы артады [3,88].

Адам ресурстарын басқарудағы заманауи үрдістердің бірі – цифрландыру. Цифрлық технологияларды енгізу кадрлық басқару үдерістерін жеңілдетіп, автоматтандыруға мүмкіндік береді. HR-аналитика, жасанды интеллект және big data технологиялары кадрлық жоспарлау мен шешім қабылдау үдерістерін жетілдіруге көмектеседі. Мысалы, қызметкерлердің өнімділігін талдау, кадрларды іріктеу және бағалау, жұмыс уақытын басқару сияқты үдерістер цифрлық платформалар арқылы жүзеге асырылады. Қазақстанда HR-технологияларды енгізу қарқынды жүріп жатыр, бұл ұйымдарға кадрлық саясатты тиімді жүргізуге мүмкіндік береді [4,145].

Адам ресурстарын басқарудың стратегиясын жетілдірудің тағы бір маңызды бағыты – кадрлық резервті қалыптастыру. Ұйымның болашақ дамуын қамтамасыз ету үшін жоғары білікті мамандарды дайындау қажет. Кадрлық резерв жүйесін енгізу болашақ басшыларды дайындауға және ұйым ішіндегі үздік қызметкерлерді жоғарылатуға мүмкіндік береді. Бұл жүйе әсіресе ірі компанияларда маңызды рөл атқарады, өйткені басшылық құрамдағы кадрлық тұрақтылық ұйымның ұзақ мерзімді табысын қамтамасыз етеді [5,96].

Қазақстандағы адам ресурстарын басқару саласында шетелдік тәжірибені қолдану ерекше маңызға ие. Дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, кадрлық басқару жүйесін жетілдіру үшін халықаралық стандарттарға сәйкес әдістерді енгізу қажет. Мысалы, Жапониядағы «өмір бойы жұмысқа орналасу» жүйесі, АҚШ-тағы меритократиялық басқару үлгісі және Еуропадағы кәсіби дамуға бағытталған кадрлық саясат қазақстандық ұйымдар үшін пайдалы болуы мүмкін. Әлемдік тәжірибені зерттеу және оны ұлттық ерекшеліктерді ескере отырып бейімдеу – адам ресурстарын басқарудың тиімділігін арттырудың маңызды шарты [6,207].

Қорытындылай келе, адам ресурстарын басқарудың стратегиясын жетілдіру кез келген ұйымның бәсекеге қабілеттілігі мен ұзақ мерзімді табысын қамтамасыз ететін маңызды фактор болып табылады. Кадрлық жоспарлау, қызметкерлерді оқыту мен дамыту,

мотивация жүйесін жақсарту, цифрландыру және халықаралық тәжірибені енгізу – бұл үдерісті жетілдірудің негізгі бағыттары. Қазақстанда адам ресурстарын басқарудың тиімді стратегиясын қалыптастыру үшін мемлекеттік және жеке сектор бірлесе әрекет етуі қажет. Бұл тәсіл ұйымдардың ғана емес, тұтас экономиканың тұрақты дамуына ықпал етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сейітқасымов Б. Қазақстандағы кадрлық саясаттың өзекті мәселелері. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 280 б.
2. Әбдіманапов С.М. Адам ресурстарын басқару жүйесінің тиімділігі. – Астана: Фолиант, 2021. – 310 б.
3. Бекенова А. Ұйымдық басқарудағы HR-технологиялар. – Алматы: Білім, 2019. – 275 б.
4. Смирнов В.А. Стратегическое управление персоналом. – Москва: Высшая школа, 2018. – 290 с.
5. Иванова Т.А. Цифровизация кадрового менеджмента. – Санкт-Петербург: Наука, 2019. – 312 с.
6. Петров С.И. Международный опыт управления человеческими ресурсами. – Екатеринбург: Уральский университет, 2020. – 320 с.

УДК 316.628

ВИДЫ И ТИПЫ СТРАТЕГИЙ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ
HR БАСҚАРУ СТРАТЕГИЯЛАРЫНЫҢ ТҮРЛЕРІ МЕН ТҮРЛЕРІ
TYPES OF HR MANAGEMENT STRATEGIES

Серикбаев Алибек Ислямбекович
НАО «Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова»
alibek.serikbayev@list.ru

Серикбаев Алибек Ислямбекович
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Кокшетау қ.
alibek.serikbayev@list.ru

Серикбаев Алибек Ислямбекович
Shokan Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau city
alibek.serikbayev@list.ru

Аннотация. В статье рассмотрены основные виды и типы стратегий управления персоналом в организациях. Описаны ключевые уровни стратегического планирования, включая корпоративную, бизнес- и функциональную стратегии. Изучены стратегические альтернативы развития (рост, ограниченный рост, сокращение) и стратегии, основанные на конкурентных преимуществах (лидерство в цене, дифференциация, концентрация). Рассмотрены стратегии, зависящие от этапов жизненного цикла организации.

Ключевые слова: стратегия управления персоналом, корпоративная стратегия, бизнес-стратегия, функциональная стратегия, конкурентные преимущества, жизненный цикл организации, стратегические альтернативы, дифференциация

Аңдатпа. Мақалада ұйымдардағы персоналды басқару стратегияларының негізгі түрлері қарастырылады. Стратегиялық жоспарлаудың негізгі деңгейлері, оның ішінде корпоративтік, бизнес және функционалдық стратегиялар сипатталады. Стратегиялық дамудың баламалары (өсу, шектеулі өсу, қысқарту) және бәсекелестік артықшылықтарға негізделген стратегиялар (баға көшбасшылығы, дифференциация, шоғырлану) талданады. Сондай-ақ ұйымның өмірлік циклінің кезеңдеріне тәуелді стратегиялар қарастырылады.

Түйінді сөздер: персоналды басқару стратегиясы, корпоративтік стратегия, бизнес стратегиясы, функционалдық стратегия, бәсекелік артықшылықтар, ұйымның өмірлік циклі, стратегиялық баламалар, саралау

Abstract. The article examines the main types of personnel management strategies in organizations. It describes the key levels of strategic planning, including corporate, business, and functional strategies. Strategic development alternatives (growth, limited growth, reduction) and strategies based on competitive advantages (cost leadership, differentiation, focus) are analyzed. Strategies dependent on the stages of an organization's life cycle are also considered.

Keywords: personnel management strategy, corporate strategy, business strategy, functional strategy, competitive advantages, organizational life cycle, strategic alternatives, differentiation

Все организации нуждаются в четком понимании причин своего существования или определения основной цели и задач в фундаментальном виде, а также в понимании путей, ведущих к достижению этих целей и задач [1].

Поэтому стратегия рассматривает долговременные организационные цели (видение будущего) и определяет основные пути, посредством которых организация сможет создать и поддерживать свою конкурентоспособность в рыночных условиях [2].

Стратегия представляет собой декларацию намерений по отношению к собственникам (владельцам) и определяет, какие результаты достижимы и желательны и какой должна быть приемлемая для нее степень риска предпринимательской деятельности. Она показывает, что могут ожидать собственники и персонал от воплощения выбранной ими стратегии. Успешная стратегия определяет, каким образом организация будет реагировать на изменения, происходящие в ее окружении.

Стратегия способствует реализации миссии организации (её предназначения), поэтому определение миссии как генеральной цели компании должно быть простым, содержательным и в то же время кратким. В ней должно быть изложено, что представляет собой компания и что она делает на рынке. Д. Абель сформулировал трехмерную модель определения бизнеса (философия), которым занимается компания [3].

Данная модель позволяет определить миссию организации, ответив на три вопроса:

- Кто? (то есть какие группы потребителей обслуживаются);
- Что? (какие потребности клиентов удовлетворяются);
- Как? (какие технологии используются для удовлетворения потребностей клиентов).

Нужно иметь в виду, что определения целей и задач со временем устаревают и поэтому периодически должны пересматриваться, что является составной частью процесса формирования стратегии.

Стратегические задачи на различных уровнях управления в организации меняются и зависят также от уровня развития самой организации. Поэтому стратегии бывают различных видов и типов. Они могут быть выстроены по иерархии стратегических уровней. С этой точки зрения следует прежде всего различать стратегию бизнеса и стратегию корпорации. Организация, занимающаяся одним видом деятельности, должна разрабатывать стратегию только для этого бизнеса, в то время как многоотраслевая (многопрофильная) компания разрабатывает стратегии для каждого отдельного бизнеса и общую стратегию, которая называется корпоративной.

Корпоративная стратегия представляет собой самый высокий уровень стратегии, поэтому основное внимание уделяется установлению отличительных особенностей

корпорации, определению ее главных задач и тех областей бизнеса, в которых она хочет развиваться или из которых хочет уйти.

На следующем уровне находится стратегия стратегического подразделения, которая характерна для многоотраслевых корпораций, в продуктовом портфеле которых может находиться больше ста различных предприятий, занимающихся различными видами бизнеса. В целях улучшения управления такими корпорациями создаются стратегические подразделения, представляющие собой группы предприятий, которыми можно стратегически управлять как взаимосвязанной производственной единицей.

Далее идет уровень конкретного предприятия, где разрабатывается стратегия предприятия, которая учитывает специфику данного бизнеса и рыночную конъюнктуру. На этом уровне имеет место наиболее интенсивная конкуренция и важной становится узнаваемость конкретных торговых марок.

И, наконец, последний стратегический уровень – это функциональный уровень, на котором разрабатываются функциональные стратегии. Такие области функционирования предприятия, как НИОКР (научные исследования и опытно-конструкторские разработки), маркетинг, производство, финансы и персонал, являются главными объектами управления. Для того чтобы они соответствовали задачам организации, управление ими также должно носить стратегический характер. Поэтому функциональные стратегии — это принципиальные направления, в которых функциональные задачи связаны с общими стратегиями (стратегией предприятия или бизнеса, стратегией стратегического подразделения и корпоративной стратегией).

В зависимости от масштаба деятельности организации в качестве генеральной стратегии может рассматриваться либо стратегия предприятия (бизнеса), либо корпоративная стратегия.

Существуют разные подходы к определению типов генеральной стратегии предприятия. Так, Дж. М. Иванцевич и А. А. Лобанов в зависимости от этапа развития организации предлагают различать предпринимательскую стратегию, стратегию динамического роста, стратегию прибыльности, ликвидационную стратегию и циклическую [4]. По мнению О. С. Виханского, предприятие имеет четыре основные стратегические альтернативы развития: рост, ограниченный рост, сокращение и сочетание [5].

Стратегия роста означает, что организация ставит перед собой цели значительно большие, чем ранее достигнуты. Рост может носить различный характер, поэтому могут иметь место стратегии концентрированного роста (концентрация усилий в одном бизнесе и рост за счет новых рынков, совершенствования продукта и т.д.), стратегии интегрированного роста (предполагают проникновение организации либо в обеспечивающие, либо в распределительные структуры и объединение с ними, например по принципу технологической цепочки) и стратегии диверсифицированного роста (освоение новых для организации видов деятельности, как связанных, так и не связанных между собой технологически и рыночно).

Стратегия ограниченного роста используется тогда, когда емкость рынка исчерпана, и цели устанавливаются на уже достигнутом уровне и корректируются только с учетом инфляционных процессов.

Стратегия сокращения предполагает установление целей по уровню ниже, чем уже достигнутые, что может означать как сокращение издержек, так и полную ликвидацию предприятия как крайнюю форму стратегии сокращения.

Стратегия сочетания используется многопрофильным предприятием (корпорацией), которое комбинирует вышеперечисленные стратегии в зависимости от специфики различных бизнесов, имеющихся в ее продуктовом портфеле.

Содержание стратегии напрямую зависит от жизненного цикла организации, поэтому следует различать: стратегию создаваемого предприятия, стратегию малого предприятия, стратегию организации на стадии роста и становления, стратегию большого предприятия, стратегию многоотраслевой корпорации (объединение нескольких предприятий), стратегию устойчивого предприятия в период наибольших доходов и стратегию ликвидирующегося предприятия в период выхода из бизнеса.

Стратегия организации может определяться также исходя из конкурентных преимуществ, которые она желает сформировать, реализуя соответствующее поведение на рынке. С этой точки зрения следует различать стратегию лидерства в цене (или стратегию снижения издержек), стратегию дифференциации (когда организация стремится создать продукцию более высокого качества, чем у конкурентов) и стратегию концентрации (которая означает концентрацию усилий на том, что лучше всего получается и существенно отличает ее от действий конкурентов).

Список литературы

1. Особенности разработки конкурентной стратегии организации [Электронный ресурс] https://studentopedia.ru/menedzhment/osobennosti-razrabotki-konkurentnoj-strategii-organizacii--ponyatie-konkurentnoj-strategii.html
2. Стратегия предприятия и её особенности. Достоинства и недостатки стратегии [Электронный ресурс] https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=825240
3. Трехмерная система Абеля. Строим стратегию бизнеса в трех измерениях [Электронный ресурс] https://www.buslergroup.com/anti-mba/trexmernaya-sistema-abelya.html
4. Человеческие ресурсы управления: Основы управления персоналом Дж.М. Иванцевич, А.А. Лобанов. М.: Дело, 1993. - 301 с.
5. Виханский О.С. Стратегическое управление: Учебник.- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Гардарики, 1999.- 296 с.

ПРАВО, ПРАВОПРИМЕНЕНИЕ И БЕЗОПАСНОСТЬ
ҚҰҚЫҚ, ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК
LAW, LAW ENFORCEMENT AND SECURITY

УДК 343.12.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР ҚАТЫСАТЫН ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ ПЕДАГОГТЫҢ РӨЛІ

Асылбек Ділара Ерланқызы
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің магистранты
e-mail: asylbek.dilara@mail.ru

Тилеубергенов Еразак Манапович
з.ғ.д., профессор Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
e-mail: etm61@mail.ru

Аңдатпа: *«Кәмелетке толмағандар қатысатын қылмыстық іс жүргізудегі педагогтың рөлі» атты мақалада кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға қатысты тергеу және сот ісін жүргізу процесіндегіпедагогтың негізгі функциялары мен міндеттері қарастырылған. Педагог кәмелетке толмағандардың құқықтарын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады, тергеу органдарына және сотқа жасөспірімдердің жас және психологиялық ерекшеліктерін ескеруге көмектеседі, сондай-ақ оларды оңалту және әлеуметтену үшін жағдай жасауға көмектеседі. Мақалада педагогтың қылмыстық іске қатысуының құқықтық негіздері, педагогтың іс-тәжірибеде кездесетін мәселелері талданып, олардың осы бағыттағы жұмысының тиімділігін арттыру жолдары ұсынылған.*

Түйін сөздер:*педагог, қылмыстық сот ісін жүргізу, кәмелетке толмағандар, құқық бұзушылар,оңалту, жас ерекшеліктері, сот процесі, кәмелетке толмағандардың құқықтары,қайта әлеуметтену.*

РОЛЬ ПЕДАГОГА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ С УЧАСТИЕМ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Асылбек Ділара Ерлановна
магистрант «Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова»
e-mail: asylbek.dilara@mail.ru

Тилеубергенов Еразак Манапович
д.ю.н., профессор «Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова»
e-mail: etm61@mail.ru

Аннотация: Статья «Роль педагога в уголовном судопроизводстве с участием несовершеннолетних» рассматривает ключевые функции и задачи педагога в процессе расследования и судебных разбирательств, связанных с несовершеннолетними правонарушителями. Педагог играет важную роль в обеспечении прав несовершеннолетних, помогает следственным органам и суду учитывать возрастные и психологические особенности подростков, а также 122 способствует созданию условий для их реабилитации и ресоциализации. В статье анализируются правовые основы участия

педагога в уголовном судопроизводстве, проблемы, с которыми сталкиваются педагоги на практике, и предлагаются пути повышения эффективности их работы в данной области.

Ключевые слова: педагог, уголовное судопроизводство, несовершеннолетние, правонарушители, реабилитация, возрастные особенности, судебный процесс, права несовершеннолетних, ресоциализация.

THE ROLE OF A TEACHER IN CRIMINAL PROCEEDINGS INVOLVING MINORS

Assylbek Dilara
undergraduate student at Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov"
e-mail: asylbek.dilara@mail.ru

Tileubergenov Yerazak
Doctor of Law at Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov"
e-mail: etm61@mail.ru

Abstract: *The article "The role of a teacher in criminal proceedings involving minors" examines the key functions and tasks of a teacher in the process of investigation and judicial proceedings related to juvenile offenders. The teacher plays an important role in ensuring the rights of minors, helps investigative authorities and the court to take into account the age and psychological characteristics of adolescents, and also contributes to the creation of conditions for their rehabilitation and re - socialization. The article analyzes the legal basis of the teacher's participation in criminal proceedings, the problems faced by teachers in practice, and suggests ways to improve the effectiveness of their work in this area.*

Keywords: *teacher, criminal proceedings, minors, offenders, rehabilitation, age characteristics, judicial process, rights of minors, re - socialization.*

Кәмелетке толмағандардың қатысуымен қылмыстық іс жүргізу жасөспірімдердің жас және психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, ерекше назар аударуды және шетін көзқарасты талап етеді. Бұл үдерісте маңызды рөлді педагог атқарады, оның білімі мен тәжірибесі кәмелетке толмаған құқық бұзушылардың нақты қажеттіліктерін ескеруге көмектеседі. Педагог қылмыстық процестің әртүрлі кезеңдерінде жауап алудан бастап сот талқылауына дейін, жасөспірімдердің құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету және олардың оңалтуына ықпал етеді.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы жағдайында педагог тергеушілерге, соттарға және қорғаушыларға оның психологиялық және әлеуметтік жағдайы туралы ақпарат беріп, әділет жүйесі мен жасөспірім арасында делдал қызметін атқарады. Жасөспірімдер көбінесе өз іс-әрекеттерінің маңыздылығын түсінбейтінін және ерекше қорғауды қажет ететінін ескере отырып, істі объективті түрде қарауға қолайлы жағдай жасау үшін педагогтың қатысуы қажет болады.

Бұл мақалада педагогтың қылмыстық процеске қатысуының құқықтық аспектілері, оның функциялары мен міндеттері, сондай-ақ педагогтардың өз тәжірибесінде кездесетін қиындықтары қарастырылады. Сондай-ақ кәмелетке толмаған құқықбұзушылардың жағдайын оңалту мен әлеуметтендіруді жақсарту бойынша педагогтардың сот істеріне қатысуының тиімділігін арттыру жолдары талқыланады.

Кәмелетке толмағандардың қатысуымен қылмыстық іске педагогтың қатысуы көптеген елдердің заңнамасы бойынша міндетті болып табылады, бұл жасөспірімдердің жас және психологиялық ерекшеліктерін ескеру қажеттілігінен туындайды. Кәмелетке толмаған құқық бұзушылар, көбінесе, өз әрекеттерінің ауырлығын түсінбейді, бұл үшін қылмыс жасауға ықпал ететін себептер мен факторларды анықтауға көмектесетін маманның қатысуы қажет. Педагог тек тергеу органдары мен соттың кеңесшісі ғана емес,

сонымен қатар кәмелетке толмаған баланың мүдделерін қорғаушы, оның оңалтуына және әлеуметтендірілуіне ықпал етеді.

Педагогтың негізгі міндеті – жасөспірім өз қатесін түсініп, түзету процесін бастауға жағдай жасау. Педагог тергеушілер мен сотқа жасөспірімнің мінез-құлқын дұрыс түсіндіруге, оның психоэмоционалдық даму деңгейін, әлеуметтік ортасы мен отбасылық жағдайларын бағалауға көмектеседі. Мұндай жан-жақты талдау сот төрелігінің әділ болуы үшін ғана емес, сонымен қатар бұзылған әлеуметтік байланыстарды қалпына келтіруіне және қайта қылмыс жасаудың алдын алуына бағытталуын қамтамасыз ету үшін қажет.

Педагогтың рөлі сотқа дейінгі тергеуден бастап қылмыстық процестің барлық кезеңдерінде көрінеді. Жауап алу және басқа да тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде, педагог кәмелетке толмағанның құқықтарын қорғауды қамтамасыз етеді және осы әрекеттерді жүргізу жағдайларының жасөспірімнің жас ерекшеліктеріне сәйкес келуін қамтамасыз етеді [1]. Егер жауап алу кезіндетергеушінің сұрақтары немесе қарым-қатынас тәсілі жасөспірімнің эмоционалдық жағдайына теріс әсер ететін болса, педагог бұл жағдайға араласа алады. Кәмелетке толмағандардың психикасы күйзеліске көбірек ұшырайтындықтан, ал тергеу органдарының дұрыс емес әрекеттері психологиялық жарақатқа әкелуі мүмкінболғандықтан, бұл өте маңызды.

Соттың істі қарауы кезінде,педагог сотқа жасөспірімнің жеке басы, оның дамуы, ынтасы мен қылмыс жасауға ықпал еткен жағдайлары туралы ақпарат беретін сарапшы ретінде әрекет етеді. Мысалы, педагог сотқа кәмелетке толмаған баланың мінез-құлқы теріс әлеуметтік ортаның немесе қиын отбасылық қарым-қатынастардың әсерінен туындайтынын түсіндіре алады, бұл жазалауды ғана емес, сонымен қатар қоғамдық процестерге араласуды талап етеді. Бұл деректер сотқа тек жазалауға ғана емес, жасөспірімді оңалтуға бағытталған шешімдерді қабылдауға көмектеседі.

Кәмелетке толмағандардың қатысуымен қылмыстық істе педагог рөлінің айқын маңыздылығына қарамастан, оның қатысуының тиімділігін шектейтін бірқатар мәселелер бар. Негізгі қиындықтардың бірі – педагогтардың сот өндірісінде жұмыс істеуге жеткіліксіз дайындығы. Білім беру жүйесінде жұмыс істейтін педагогтардың құқықтық институттармен тиімді өзара әрекеттесуі үшін жеткілікті құқықтық білімі мен дағдылары әрқашан бола бермейді. Бұл олардың пікірінің дұрыс бағаланбауына немесе дұрыс ескерілмеуіне әкеледі.

Сонымен қатар, педагогтар кәмелетке толмаған құқық бұзушылармен жұмыс істеген кезде психологиялық қиындықтарға жиі ұшырайды. Қиын өмірлік жағдайларға тап болған жасөспірімдерде агрессия, сенімсіздік немесе эмоционалдық тұрақсыздық байқалуы мүмкін, бұл қарым-қатынас орнатуға және олардың мінез-құлқына объективті талдау жүргізуге қиындық тудырады. [3]. Бұл педагогтан жоғары кәсіби дайындықты және эмоционалдық күйзеліске төтеп бере алуды талап етеді.

Тағы бір маңызды мәселе – педагогтардың сот шешімдерін қабылдауға қатысуының шектелуі. Педагог сотқа жасөспірімнің жеке басы туралы ақпарат бергенімен, оның рөлі көбінесе психологтар немесе әлеуметтік қызметкерлер сияқты басқа сарапшылар үшін екінші орында қалады. Бұл жасөспіріммен жүргізілетін әлеуметтік-тәрбие жұмысының жеткіліксіз бағалануына әкеліп соғуы мүмкін, бұл оның оңалтуына кері әсерін тигізеді.

Кәмелетке толмағандардың қатысуымен қылмыстық сот ісін жүргізуде педагогтың рөлі маңыздырақ және нәтижелі болуы үшін педагогтарды оқыту жүйесін жетілдіру қажет. Құқық бұзушылармен жұмыс істейтін мамандардың тек педагогикалық білімі ғана емес, сонымен қатар құқықтану және психология негіздерімен де таныс болуы маңызды. Құқықтық салада жасөспірімдермен жұмыс істеу мәселелерін қамтитын біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастыру олардың жұмысының сапасын айтарлықтай жақсартуға және құқық қорғау органдарымен сотпен өзара әрекеттесуді жақсартуға мүмкіндік береді [2].

Үкім шығарылғаннан кейін кәмелетке толмағандарды оңалту үдерісіне мұғалімдерді белсендірек тарту мүмкіндігін де қарастырған жөн. Қазіргі уақытта құқық бұзушыларды

жазалау мен оқшаулауға бас назар аударылады, ал педагогтар олардың қайта әлеуметтенуінде шешуші рөл атқара алады. Педагогтарды жасөспірімдердің мінез-құлқын өзгертуге және оларды қоғамдағы қалыпты өмірге қайтаруға бағытталған оңалту бағдарламаларына қосу керек.

Сонымен қатар, педагогтардың сот процестеріне қатысу тәсілдерін қайта қарау қажет. Оның пікірі сот шешімдеріне әсер ете алатын сарапшы мәртебесін күшейту қажет. Бұл кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың тек құқықтық ғана емес, әлеуметтік-психологиялық аспектілерін де ескере отырып, сот төрелігін икемді және ізгілікті етеді [4].

Кәмелетке толмағандардың қатысуымен қылмыстық сот ісін жүргізуде педагогтың рөлі жасөспірімдердің құқықтарын қорғау және оларды оңалтуды қамтамасыз ету процесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Дегенмен, бұл рөл шын мәнінде тиімді болуы үшін мамандарды дайындауға және олардың сот ісін жүргізуге қатысуына байланысты бірқатар мәселелер шешілуі керек. Педагогтардың біліктілігін арттыру, қайта әлеуметтендіру бағдарламаларына белсенді қатысу және олардың пікірін сотта тану кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға қатысты әділетті және ізгі сот төрелігінің негізгі қадамдары болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Заборский, И.П. Педагогика и уголовное судопроизводство: роль педагога в защите прав несовершеннолетних. М.: Юрайт, 2019. 256 с.
2. Кравцова, А.В. Особенности психолого-педагогической работы с несовершеннолетними правонарушителями. СПб.: Питер, 2020. 312 с.
3. Титова, Н.М. Судопроизводство с участием несовершеннолетних: правовые и педагогические аспекты. М.: Академия, 2018. 278 с. 125
4. Головин, С.Ю. Психология и педагогика в правовой системе: участие экспертов в судебных процессах. М.: Инфра - М, 2021. 294 с.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРМЕН ЖАСАЛҒАН ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУ КЕЗІНДЕ АРНАЙЫ БІЛІМДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МӘСЕЛЕЛІ АСПЕКТІЛЕРІ

Асылбек Ділара Ерланқызы
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің магистранты
e-mail: asylbek.dilara@mail.ru

Тилеубергенов Еразак Манапович
з.ғ.д., профессор Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
e-mail: etm61@mail.ru

Аңдатпа: *«Кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстарды тергеу кезінде арнайы білімді пайдаланудың мәселелі аспектілері» мақаласы кәмелетке толмағандармен жасалған құқық бұзушылықтарды тергеп-тексеру процесінде арнайы білімді пайдалану ерекшеліктерін талдауға арналған.Психологтар мен педагогтар сияқты мамандарды тарту кезінде туындайтын негізгі қиындықтар, сонымен қатар зерттеу әдістерін кәмелетке толмаған құқық бұзушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне бейімдеу мәселелері қарастырылады.Мақалада арнайы білімді пайдаланудың құқықтық және этикалық аспектілеріне, сондай-ақ, олардың, оқиғаның объективті көрінісін орнатудағы және жасөспірімдердің кінәсін бағалаудағы рөліне назар аударылады.Тергеу*

тиімділігін арттыру үшін арнайы білімді пайдалануды жақсарту бойынша ұсынымдар да ұсынылады.

Түйінді сөздер: *арнайы білім, қылмыстарды тергеу, кәмелетке толмағандар,криминалистика, психологиялық сараптама, құқықтық аспектілер, жасөспірімдерқылмысы.*

ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШЕННЫХ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

Асылбек Ділара Ерлановна
магистрант «Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова»
e-mail: asylbek.dilara@mail.ru

Тилеубергенов Еразак Манапович
д.ю.н., профессор «Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова»
e-mail: etm61@mail.ru

Аннотация: *Статья «Проблемные аспекты использования специальных знаний при расследовании преступлений, совершенных несовершеннолетними» посвящена анализу специфики применения специальных знаний в процессе расследования правонарушений, совершенных несовершеннолетними. Рассматриваются основные сложности, возникающие при привлечении экспертов, таких как психологи и педагоги, а также вопросы адаптации методик исследования к возрастным и психологическим особенностям несовершеннолетних правонарушителей. В статье уделено внимание правовым и этическим аспектам использования специальных знаний, а также их роли в установлении объективной картины происшествия и оценке вины подростков. Также предлагаются рекомендации по совершенствованию применения специальных знаний для повышения эффективности расследований.*

Ключевые слова: *специальные знания, расследование преступлений, несовершеннолетние, криминалистика, психологическая экспертиза, правовые аспекты, подростковая преступность.*

PROBLEMATIC ASPECTS OF THE USE OF SPECIAL KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY MINORS

Assylbek Dilara
undergraduate student at Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov"
e-mail: asylbek.dilara@mail.ru

Tileubergenov Yerazak
Doctor of Law at Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov"
e-mail: etm61@mail.ru
87773865857

Abstract: *The article "Problematic aspects of the use of special knowledge in the investigation of crimes committed by minors" is devoted to the analysis of the specifics of the use of special knowledge in the investigation of offenses committed by minors. The main difficulties arising from the involvement of experts, such as psychologists and educators, as well as issues of adapting research methods to the age and psychological characteristics of juvenile offenders are considered. The article focuses on the legal and ethical aspects of the use of special knowledge, as well as their role in establishing an objective picture of the incident and assessing the guilt of*

adolescents. 119 Recommendations are also offered on how to improve the use of specialized knowledge to improve the effectiveness of investigations.

Keywords: *special knowledge, crime investigation, minors, criminology, psychological expertise, legal aspects, juvenile delinquency.*

Кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстар қазіргі құқық қорғау органдарына қиындық туғызады.Бұл құқық бұзушылықтар құқықтық жағынан да, психологиялық тұрғыдан да ерекше көзқарасты талап етеді, өйткені жасөспірімдердің жас және психологиялық ерекшеліктері олардың мінез-құлқына және өз әрекеттерінің салдарын түсіну қабілетіне айтарлықтай әсер етеді.Осыған орай, кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстарды тергеу кезінде жасөспірімдердің шешім қабылдауына әсер ететін мотивация мен факторларды тереңірек түсіну үшін психология, педагогика сияқты арнайы білімді тарту қажет.

Тергеу кезінде арнайы білімді пайдалану кәмелетке толмағанның қылмыс жасаған кездегі жағдайын бағалауға ғана емес, оның тергеу әрекеттерін жүргізу кезіндегі мінез-құлқын дұрыс түсіндіруге мүмкіндік береді.Алайда тәжірибеде мұндай білімді пайдалануға байланысты бірқатар мәселелер туындайды. Бұғанқұқық қолдану тәжірибесінде белгісіздікке әкелетін, мамандардың жеткіліксіз дайындығы да, емтихандарды өткізудің бірыңғай стандарттарының болмауы да себеп болуы мүмкін.

Бұл мақала кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстарды тергеу кезінде арнайы білімді пайдаланудың мәселелі аспектілерін зерттеуге бағытталған. Сарапшыларды тартуға байланысты құқықтық және этикалық мәселелерге, сондай-ақ оларды тергеу процесінде пайдаланудың тиімділігіне ерекше назар аударылады.

Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстарды тергеп-тексеруде арнайы білімді қолданудың маңызы ерекше, себебі ол қылмыскерлердің психологиялық және жас ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді. Кәмелетке толмағандар өздерінің психоэмоционалдық және әлеуметтік дамуына байланысты өз әрекеттерінің ауырлығы мен салдарын толық түсіне алмайды. Мамандар жүргізетін психологиялық сараптамалар тергеушілер мен сотқа жасөспірімнің қылмыс жасаған кездегі жағдайын, оның мотивациясын және оның әрекетінен хабардар болу дәрежесін объективті бағалауға көмектеседі. Мысалы, мұндай тексерулер жасөспірімнің мінез-құлқына әсер ететін психикалық бұзылулардың немесе эмоционалдық дағдарыстардың болуын анықтай алады.

Сонымен қатар, арнайы білім кәмелетке толмағанның қылмыс жасалғанға дейін қандай әлеуметтік ортада болғанын анықтауға көмектеседі. Жасөспірімдерде құқыққа қарсы мінез-құлықтың қалыптасуында көбінесе әлеуметтік және отбасылық жағдайлар шешуші рөл атқарады. Сондықтан педагогтарды, әлеуметтік қызметкерлерді және психологтарды тарту құқық бұзушының жеке басына терең талдау жүргізуге ғана емес, сонымен қатар оны оңалтуға және қайталануын болдырмауға көмектесетін түзету шараларын ұсынуға мүмкіндік береді.

Дегенмен, кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстарды тергеу кезінде арнайы білімді қолдану процесі бірқатар мәселелерге тап болады. Біріншіден, емтихандарды өткізудің бірыңғай стандартының болмауы көбінесе олардың нәтижелерінің сәйкес келмеуіне әкеледі. Сарапшылар психологиялық және әлеуметтік деректерді әртүрлі тәсілдермен түсіндіруі мүмкін, бұл тергеушілер мен соттың объективті шешім қабылдауын қиындатады. Кейбір жағдайларда субъективті бағалауға негізделген сараптамалар кәмелетке толмағандардың іс-әрекетінің мотивациясына немесе хабардар болуына қатысты қате тұжырымдарға әкелуі мүмкін.

Екіншіден, мәселе емтихандарды өткізуге қатысатын кейбір мамандардың жеткіліксіз дайындығында. Барлық сарапшылардың жасөспірімдер психологиясы және олардың қылмыстық мінез-құлық ерекшеліктері туралы жеткілікті білімініңболмауы, бұл қорытындылардың дәлдігі мен объективтілігіне теріс әсер етуі мүмкін. Бұл тұрғыда

сарапшылардың, әсіресе кәмелетке толмағандар ісімен жұмыс істейтін мамандардың үздіксіз оқуын қамтамасыз ету маңызды.

Тағы бір қиындық – этикалық аспектілер мәселесі. Кәмелетке толмағандардың мінез-құлқы мен психикасын талдау үшін сарапшыларды тарту шетін көзқарасты талап етеді, себебі жасөспірімдердің жеке саласына кез келген араласу олардың психикалық жағдайына әсер етуі мүмкін. Құпиялылықты бұзу немесе құқық бұзушылармен дұрыс қарым-қатынас жасау жағдайды қиындатып, қосымша жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін [4].

Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстарды тергеуде арнайы білімді пайдалануды реттеуде заңнаманың да маңызы зор. Бір жағынан, заң құқық қорғау органдарына психологиялық-педагогикалық сараптама жүргізу үшін сарапшыларды тартуға мүмкіндік береді. Алайда, іс жүзінде мұндай әрекеттердің іс жүргізу заңдылығына байланысты сұрақтар туындайды. Мысалы, кейбір жағдайларда сараптама қорытындылары, оларды жүргізу тәртібінің бұзылуына байланысты,тергеу қорытындыларының заңдылығына қауіп төндіретіндіктен,қорғаушы тараппендауануы мүмкін [1].

Сонымен қатар, арнайы білімді құқық қолдану тәжірибесіне жеткіліксіз кірістіру мәселесі бар. Заңнаманың болуына қарамастан, тергеудің бастапқы кезеңінде сарапшылар әрдайым шақырылмайды, бұл олардың құқық бұзушылықтың объективті бейнесін құрудағы рөлін төмендетеді. Оған қоса, кейбір жағдайларда сот шешімдерін қабылдау кезінде кәмелетке толмағандардың психологиялық ерекшеліктерінің маңыздылығын жеткіліксіз бағалау байқалады. Бұл қылмыс жасаған жасөспірімдердің шын ынта-жігері мен психикалық жай-күйін есепке алмай жаза алуына алып келеді, бұл әділ сот төрелігі қағидаттарын бұзады [2].

Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстарды тергеуде арнайы білімді пайдаланудың тиімділігін арттыру үшін заңнамалық базаны да, оларды қолданудың практикалық аспектілерін де жетілдіру қажет. Ең алдымен кәмелетке толмағандармен жұмыс істеудің барлық ерекшеліктерін ескеретін емтихандарды өткізудің бірыңғай стандарттарын әзірлеу қажет. Бұл сараптамалық қорытындылардың объективтілігін арттырады және сәйкессіздіктер мүмкіндігін барынша азайтады [3].

Тергеу жұмыстарына қатысатын мамандарды дайындауға да көңіл бөлген жөн. Жасөспірімдермен жұмыс істейтін психологтар, педагогтар және әлеуметтік қызметкерлер үшін біліктілігін арттыру курстарын жүйелі түрде өткізу қажет. Бұл жүргізілетін емтихандардың сапасын жақсартуға және дәлірек және сенімді нәтижелерді алуға көмектеседі.

Сонымен қатар, тергеушілер мен соттар істі құру кезінде барлық психологиялық және әлеуметтік факторларды есепке алу үшін тергеудің басында сарапшыларды тартуда белсендірек болуы керек. Кәмелетке толмағандарға қатысты істер бойынша міндетті сараптамаларды енгізу сот төрелігін жүзеге асыру сапасын айтарлықтай жақсартуға және шешім қабылдауда қателіктер жіберу ықтималдығын азайтуға мүмкіндік береді.

Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстарды тергеуге арнайы білімді тарту объективті және әділ сот төрелігін қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Алайда іс жүзінде бұл процесс деректерді түсіндірудің субъективтілігімен, мамандардың жеткіліксіз дайындығымен және процедуралық қиындықтарға байланысты бірқатар мәселелерге тап болады. Бұл мәселелерді шешу үшін арнайы білімді тиімдірек пайдалануға және тергеу мен сот процесінде жасөспірімдердің жеке ерекшеліктерін жақсырақ ескеруге мүмкіндік беретін құқықтық стандарттарды да, мамандарды даярлауды да жетілдіру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Еникеев, М.И. Психология подростковой преступности. М.: Юнити - Дана, 2018. 328 с.

2. Комаров, В.С. Проблемы применения специальных знаний в расследовании преступлений. СПб.: Питер, 2020. 276 с.

3. Михайлова, Е.В. Психолого-педагогические основы работы с несовершеннолетними правонарушителями. М.: Академический проект, 2019. 240 с.
4. Кудрявцева, А.И. Психологические аспекты расследования преступлений несовершеннолетних. М.: Юрайт, 2021. 296 с.

ИНТЕГРАЦИЯ ДАННЫХ ЕСТЕСТВЕННЫХ И ТЕХНИЧЕСКИХ НАУК В КРИМИНАЛИСТИЧЕСКУЮ ПРАКТИКУ

Асылбек Д.Е.
Магистрант, Кокшетауский Университет имени Ш.Уалиханова
Республика Казахстан

Аннотация: *Статья посвящена вопросам интеграции данных естественных и технических наук в криминалистическую практику. Рассматриваются основные направления использования достижений биологии, химии, физики, информатики и инженерии для решения задач уголовного судопроизводства. Особое внимание уделено применению ДНК-анализа, химических и физических методов для исследования доказательств, а также цифровых технологий для обработки больших данных. Обсуждаются перспективы использования искусственного интеллекта, машинного обучения и блокчейн-технологий в криминалистике. Выявляются основные вызовы и перспективы, связанные с внедрением междисциплинарных подходов, включая стандартизацию, правовое регулирование и вопросы этики. Сделан вывод о стратегической значимости интеграции данных из различных областей науки для повышения точности, эффективности и справедливости в уголовном правосудии.*

Ключевые слова: *криминалистика, интеграция наук, ДНК-анализ, цифровая криминалистика, искусственный интеллект, большие данные, технический анализ, уголовное судопроизводство, блокчейн, стандартизация.*

Современное развитие науки и технологий привело к трансформации многих областей человеческой деятельности, включая криминалистику. Традиционные методы расследования преступлений дополняются новыми подходами, основанными на интеграции данных естественных и технических наук. Это способствует повышению точности и объективности криминалистического анализа. В данной статье рассматриваются основные направления интеграции и её практическая значимость.

Естественные науки, такие как биология, химия и физика, играют ключевую роль в криминалистике. Анализ ДНК, спектрометрия и микроскопические исследования позволяют с высокой точностью идентифицировать преступников, реконструировать события и анализировать улики. Например, биохимические методы позволяют выявить следы биологических жидкостей даже на сильно загрязнённых поверхностях. Этот аспект подчёркивает важность использования методов естественных наук для повышения доказательной базы.

Переходя к следующему аспекту, стоит отметить, что современные вызовы требуют не только анализа природных следов, но и взаимодействия с цифровыми данными.

Технические науки, такие как информатика, электроника и инженерия, предоставляют новые инструменты для раскрытия преступлений. Цифровая криминалистика, например, включает анализ данных из мобильных устройств, камер видеонаблюдения и социальных сетей. Инструменты искусственного интеллекта и машинного обучения используются для обработки больших объёмов информации, что ускоряет процесс расследования.

Кроме того, технические подходы позволяют автоматизировать рутинные задачи, такие как идентификация лиц или транспортных средств. Таким образом, технические науки выступают важным дополнением к традиционным методам расследования, что подчёркивает необходимость их интеграции с естественными науками.

Интеграция естественных и технических наук создаёт уникальные возможности для криминалистической практики. Например, объединение биологических данных (ДНК-анализа) с цифровыми данными (геолокацией) позволяет не только установить личность преступника, но и определить его маршрут передвижения. Такие междисциплинарные подходы значительно повышают эффективность расследований.

Кроме того, новые методы анализа, такие как использование 3D-моделирования при реконструкции мест преступлений, показывают, как успешна, может быть, синергия различных научных областей. Это требует активного сотрудничества специалистов из разных сфер, что, в свою очередь, стимулирует развитие междисциплинарных исследований.

Практика показывает, что интеграция наук уже активно применяется. Например, в делах о киберпреступлениях используется анализ сетевых данных совместно с психологическими портретами преступников, что позволяет выявить их мотивы. В делах о незаконной торговле наркотиками биологический анализ веществ дополняется отслеживанием цепочки поставок с помощью GPS-данных.

Эти примеры иллюстрируют, как сочетание методов разных наук позволяет решать сложные задачи, которые невозможно было бы решить при использовании только одного подхода.

Интеграция данных естественных и технических наук в криминалистическую практику открывает новые горизонты для борьбы с преступностью [4]. Сочетание биологических, физических и цифровых методов позволяет значительно повысить точность, скорость и объективность расследований. Однако успешная реализация этих подходов требует тесного сотрудничества специалистов из разных областей и постоянного совершенствования методологий [3]. Будущее криминалистики видится именно в междисциплинарном подходе, который сможет удовлетворить потребности общества в справедливости и безопасности.

Глядя на развитие науки и технологий, можно выделить несколько перспективных направлений, которые могут существенно изменить подходы к криминалистике. Во-первых, дальнейшее совершенствование методов искусственного интеллекта откроет возможности для более сложного анализа данных. Алгоритмы машинного обучения смогут распознавать неочевидные связи между уликами, формировать прогнозы и даже предлагать вероятные сценарии развития событий.

Во-вторых, использование биотехнологий, таких как CRISPR и генетический анализ, станет основой для более детального изучения биологических следов. Это позволит не только идентифицировать преступников, но и определить их предрасположенности к определённым действиям, что важно для предотвращения рецидивов.

Третьим важным направлением является внедрение интернета вещей (IoT) в криминалистическую практику. Устройства, соединённые в единую сеть, способны фиксировать и передавать данные о преступлениях в реальном времени. Например, умные камеры, оснащённые биометрическими сенсорами, могут автоматически передавать информацию в базы данных, помогая оперативным службам реагировать на происшествия.

Эти направления не только ускорят процессы расследования, но и повысят их эффективность [2]. Однако такое развитие требует решения ряда этических и правовых вопросов.

Применение новых технологий в криминалистике ставит перед обществом ряд важных вопросов. Во-первых, возникает проблема защиты персональных данных. Широкое использование биометрической информации, геолокации и данных из социальных сетей

требует строгого контроля за доступом к этим данным. Несправедливое использование или утечка информации могут привести к нарушению прав человека.

Во-вторых, необходимо учитывать правовые аспекты использования искусственного интеллекта. Например, может ли алгоритм стать источником доказательств в суде? Как проверить его объективность и исключить возможные ошибки? Эти вопросы требуют разработки новых законодательных норм, адаптированных к современным условиям.

В-третьих, важным остаётся вопрос этичности. Использование данных о генетике или личных особенностях преступников не должно приводить к стигматизации или дискриминации [5]. Для этого важно соблюдать баланс между эффективностью расследований и защитой прав личности.

Этические и правовые вызовы требуют участия не только юристов, но и специалистов в области социальных наук, которые смогут предложить подходы к решению возникающих проблем.

Для успешной реализации интеграции естественных и технических наук в криминалистику требуется подготовка специалистов нового формата. Криминалисты должны обладать знаниями в биологии, физике, программировании и праве, а также навыками междисциплинарного взаимодействия.

Междисциплинарное образование, ориентированное на практические навыки, позволит создавать команды, способные эффективно использовать новейшие достижения науки. Например, совместные программы для биологов, программистов и юристов помогут сформировать профессионалов, которые смогут не только анализировать данные, но и учитывать их юридическую значимость [1].

Кроме того, важным аспектом является развитие системы повышения квалификации для действующих криминалистов. Регулярные тренинги и семинары, посвящённые новым технологиям, помогут специалистам адаптироваться к изменяющимся условиям и внедрять инновационные подходы в свою работу.

Интеграция данных естественных и технических наук в криминалистическую практику является важным шагом на пути к созданию высокотехнологичного и справедливого общества. Это направление позволяет не только раскрывать преступления с большей точностью, но и предупреждать их, используя возможности анализа и прогнозирования.

Однако для успешной реализации всех возможностей необходимо развивать междисциплинарное сотрудничество, внедрять новые образовательные программы и решать правовые и этические вопросы. Только в этом случае инновации смогут стать неотъемлемой частью криминалистики, способствуя укреплению доверия общества к правовой системе и защите прав человека.

Список литературы:

1. Гаврилов Б. Я. Проблемы применения технических методов в криминалистике: Монография.М.: Юристъ, 2020
2. Кондратьев А. Е., Сорокина М. Н. Применение цифровых технологий в уголовном процессе: от анализа данных до визуализации доказательств // Журнал криминалистики. 2021. №3. С. 45-58.
3. Тлеубергенов К. А. Применение современных технологий в судебной экспертизе Казахстана: вызовы и перспективы // Вестник Казахского национального университета. Серия "Юридические науки". 2020. №2. С. 112-123.
4. Томилин В. И. Математическое моделирование в криминалистике: Учебное пособие. М.: Проспект, 2018.
5. Хмыров А. В. Технический анализ и его значение в экспертной деятельности: Учебное пособие. СПб.: Издательство СПбГУ, 2019.

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ЭКСПЕРТНОЙ ПРАКТИКИ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Асылбек Д.Е.
Магистрант, Кокшетауский Университет имени Ш.Уалиханова
Республика Казахстан

Аннотация: *В статье рассматривается применение методов технического анализа для повышения эффективности экспертной практики в уголовном судопроизводстве. Особое внимание уделено использованию цифровых технологий, математического моделирования и алгоритмов обработки данных для анализа доказательств и реконструкции событий. Автор акцентирует внимание на преимуществах интеграции технических методов в работу экспертов, включая снижение временных затрат, повышение точности выводов и обеспечение прозрачности экспертных заключений. Также обсуждаются вызовы, связанные с внедрением новых технологий, включая правовые, этические и организационные аспекты. Предлагаются перспективы дальнейшего использования технического анализа для автоматизации экспертных процессов и повышения объективности в судебной практике.*

Ключевые слова: *технический анализ, экспертная практика, уголовное судопроизводство, цифровые технологии, реконструкция событий, судебная экспертиза, математическое моделирование, алгоритмы обработки данных, инновации, прозрачность доказательств.*

Современное уголовное судопроизводство сталкивается с возрастающими требованиями к точности, оперативности и достоверности экспертной деятельности. Одним из перспективных направлений, способствующих повышению эффективности судебной экспертизы, является использование методов технического анализа. Эти методы, изначально разработанные для решения задач в инженерии, экономике и других научных дисциплинах, находят всё более широкое применение в криминалистике и экспертной практике.

Технический анализ представляет собой совокупность методов, направленных на обработку и интерпретацию количественных данных с использованием математических, статистических и компьютерных технологий. В контексте уголовного судопроизводства это может включать анализ физических, химических, биологических и цифровых следов преступлений. Технический анализ позволяет экспертам более точно оценивать собранные улики, моделировать события преступления и выявлять ключевые закономерности [2].

Одним из наиболее востребованных направлений применения технического анализа является обработка цифровых данных, таких как видеозаписи, телефонные звонки, интернет-трафик и геолокация. Современные программные алгоритмы позволяют анализировать большие массивы информации, выявлять связи между различными событиями и прогнозировать вероятные действия участников преступления. Например, анализ телефонных соединений позволяет не только установить, где находился подозреваемый в конкретный момент, но и выявить социальные связи между участниками преступной группы.

Не менее важной областью применения технического анализа является реконструкция криминальных событий. На основе данных, собранных на месте преступления, можно создавать трёхмерные модели, которые помогают визуализировать обстоятельства произошедшего. Такие модели могут быть использованы для анализа траекторий выстрелов, положения тел, расположения объектов и других деталей, имеющих значение

для установления истины. Например, баллистический анализ, основанный на математическом моделировании, позволяет точно определить угол и траекторию выстрела, что может быть решающим доказательством в деле.

Технический анализ также активно используется в области анализа ДНК. Современные методы секвенирования и обработки генетических данных позволяют экспертам идентифицировать личности подозреваемых с высокой степенью точности. Компьютерные алгоритмы ускоряют процесс сравнения образцов и помогают минимизировать человеческий фактор, исключая вероятность ошибок [4]. Это особенно важно в случаях массовых расследований или при необходимости работы с сильно деградированными образцами.

Кроме того, применение методов технического анализа существенно улучшает работу с документами и подписями. Автоматизированные системы графологического анализа позволяют быстро выявлять подделки, анализировать особенности почерка и оценивать вероятность подлинности документа. Такие технологии уже используются в экспертизах финансовых и корпоративных преступлений, где точность оценки подлинности документов играет ключевую роль [5].

Одним из ключевых преимуществ использования технического анализа является его способность снижать временные затраты на проведение экспертиз. В условиях ограниченных ресурсов и необходимости быстрого принятия решений это становится критически важным. Например, автоматизированный анализ видеоизображений позволяет оперативно выделять ключевые кадры и события, что значительно ускоряет процесс подготовки доказательств.

Однако, несмотря на очевидные преимущества, использование технического анализа в экспертной практике сопряжено с рядом вызовов. Во-первых, требуется высокая квалификация специалистов, способных не только применять соответствующие инструменты, но и интерпретировать полученные результаты. Во-вторых, необходимо учитывать правовые аспекты использования автоматизированных систем, включая вопросы допустимости их выводов в суде. В-третьих, существуют риски связанных с кибербезопасностью, так как многие методы технического анализа основаны на работе с цифровыми данными, которые могут быть уязвимы для атак.

Эти вызовы требуют не только технического, но и методологического подхода к внедрению технического анализа в экспертную практику. Необходима разработка стандартов, регламентирующих использование новых технологий в судебных процессах [1]. Кроме того, важной задачей является обучение экспертов, следователей и судей работе с современными методами анализа. Только комплексный подход позволит добиться высокой точности и объективности в оценке доказательств.

Дальнейшее развитие технического анализа в экспертной практике требует постоянного совершенствования технологий и адаптации их к реалиям уголовного судопроизводства. Одним из перспективных направлений является внедрение искусственного интеллекта и машинного обучения для анализа сложных данных. Например, алгоритмы ИИ способны обнаруживать скрытые взаимосвязи между доказательствами, которые могут быть упущены при традиционных методах анализа. Это особенно актуально в условиях расследования сложных преступлений, таких как организованная преступность, коррупция или киберпреступления.

Кроме того, большое значение имеет интеграция методов технического анализа в системы управления доказательствами. Создание цифровых платформ, объединяющих экспертов, следователей и судей, может значительно упростить процесс обмена информацией и обеспечить прозрачность на всех этапах расследования. Такие платформы

позволят не только хранить данные, но и анализировать их с использованием встроенных аналитических инструментов. Это минимизирует риски потери данных и повышает их надежность в глазах суда.

Важной задачей также является разработка мультидисциплинарного подхода к применению технического анализа. Взаимодействие специалистов из различных областей: криминалистов, программистов, физиков, биологов - позволяет достигать синергетического эффекта, когда знания и методы из разных дисциплин используются для решения одной задачи. Например, при расследовании киберпреступлений необходимо одновременно применять методы цифровой криминалистики, анализа данных и правовые подходы к интерпретации собранных доказательств [3].

Также актуально развитие международного сотрудничества в области применения технического анализа. Преступления всё чаще носят транснациональный характер, и успешное расследование возможно только при эффективной координации усилий разных стран. Международные стандарты в области технического анализа, разработка общих протоколов работы с цифровыми и физическими доказательствами, а также обмен передовыми технологиями помогут упростить взаимодействие и сделают результаты экспертиз универсально приемлемыми в разных юрисдикциях.

Необходимо отметить, что активное внедрение новых технологий не должно ставить под угрозу права и свободы участников уголовного процесса. Прозрачность методик, их верифицируемость и доступность для независимой проверки – важные условия, которые должны соблюдаться при использовании технического анализа. Например, алгоритмы машинного обучения, применяемые в судебных экспертизах, должны быть прозрачными, чтобы их выводы могли быть оспорены или подтверждены.

Серьёзное внимание должно быть уделено вопросам этики. Технический анализ может затрагивать чувствительную информацию, такую как личные данные, данные ДНК или частная переписка. Неправомерное использование или утечка такой информации могут нанести ущерб как отдельным гражданам, так и репутации системы правосудия в целом. Поэтому важно разработать строгие протоколы конфиденциальности и установить границы применения новых технологий.

Наконец, развитие научных исследований в этой области должно быть приоритетом. Инвестиции в фундаментальные и прикладные исследования помогут не только создать новые инструменты для технического анализа, но и выявить потенциальные ограничения и риски их использования. Например, важным направлением исследований является повышение точности алгоритмов обработки данных, минимизация ошибок и снижение зависимости от качества исходных данных.

Таким образом, технический анализ становится неотъемлемой частью современной судебной экспертизы. Его развитие требует комплексного подхода, включающего технические, правовые, организационные и этические аспекты. Интеграция новых технологий в уголовное судопроизводство не только повышает качество и эффективность работы экспертов, но и укрепляет доверие общества к системе правосудия. В конечном итоге, успешное применение технического анализа позволяет более эффективно расследовать преступления, защищать права граждан и обеспечивать справедливость, что является ключевым приоритетом для любой правовой системы.

Список литературы:

1. Гаврилов Б. Я. Проблемы применения технических методов в криминалистике: Монография.М.: Юристъ, 2020

2. Кондратьев А. Е., Сорокина М. Н. Применение цифровых технологий в уголовном процессе: от анализа данных до визуализации доказательств // Журнал криминалистики. 2021. №3. С. 45-58.

3. Тлеубергенов К. А. Применение современных технологий в судебной экспертизе Казахстана: вызовы и перспективы // Вестник Казахского национального университета. Серия "Юридические науки". 2020. №2. С. 112-123.

4. Томилин В. И. Математическое моделирование в криминалистике: Учебное пособие. М.: Проспект, 2018.

5. Хмыров А. В. Технический анализ и его значение в экспертной деятельности: Учебное пособие. СПб.: Издательство СПбГУ, 2019.

ПРОЦЕДУРА СБОРА ДОКАЗАТЕЛЬСТВ АДВОКАТОМ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Бисарина Сайран Кумаровна
магистрант «Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова»
e-mail: 525.koksh@mail.ru

Тилеубергенов Еразак Манапович
д.ю.н., профессор «Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова»
e-mail: etm61@mail.ru

Аннотация: *Статья посвящена исследованию процедуры сбора доказательств адвокатом в гражданском процессе. Автор рассматривает понятие и сущность права адвоката на сбор доказательств, его роль в обеспечении справедливости и состязательности судебного разбирательства. Особое внимание уделено проблемам, с которыми сталкиваются адвокаты при реализации данного права, включая ограничения в доступе к информации и необходимость соблюдения этических норм. В статье также анализируются перспективы развития права адвоката на сбор доказательств в условиях цифровизации и глобализации. Автор приходит к выводу, что совершенствование законодательства и профессиональных стандартов может способствовать укреплению роли адвоката в гражданском процессе и обеспечению справедливости правосудия.*

Ключевые слова: *сбор доказательств, адвокат, гражданский процесс, состязательность, справедливость, доказательственная база, этические нормы, цифровизация, доступ к информации, судебное разбирательство.*

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕ АДВОКАТТЫҢ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ ЖИНАУ РӘСІМІ

Бисарина Сайран Кумаровна
"Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті"магистранты
e-mail: 525.koksh@mail.ru

Тилеубергенов Еразак Манапович
з.ғ.д., профессор Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
e-mail: etm61@mail.ru

Аңдатпа: *Мақала азаматтық процесте адвокаттың дәлелдемелерді жинау процедурасын зерттеуге арналған. Автор адвокаттың дәлелдемелер жинау құқығының түсінігі мен мәнін, сот ісін жүргізудің әділдігі мен бәсекелестігін қамтамасыз етудегі рөлін қарастырады. Ақпаратқа қол жеткізудегі шектеулерді және этикалық нормаларды*

сақтау қажеттілігін қоса алғанда, осы құқықты іске асыру кезінде адвокаттардың алдында тұрған проблемаларға ерекше назар аударылады. Мақалада сонымен қатар цифрландыру және жаһандану жағдайында адвокаттың дәлелдемелер жинау құқығын дамыту перспективалары талданады. Автор заңнама мен кәсіби стандарттарды жетілдіру адвокаттың азаматтық процестегі рөлін нығайтуға және әділеттілікті қамтамасыз етуге ықпал етуі мүмкін деген қорытындыға келеді.

Түйінді сөздер: *дәлелдемелер жинау, адвокат, азаматтық іс жүргізу, бәсекелестік, әділеттілік, дәлелдемелер базасы, этикалық нормалар, цифрландыру, ақпаратқа қол жеткізу, сот талқылауы.*

THE PROCEDURE FOR COLLECTING EVIDENCE BY A LAWYER IN A CIVIL TRIAL

Bisarina Sayran Kumarovna
undergraduate student at Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov"
e-mail: 525.koksh@mail.ru

Tileubergenov Yerazak
Doctor of Law at Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov"
e-mail: etm61@mail.ru

Abstract: The article is devoted to the study of the procedure for collecting evidence by a lawyer in civil proceedings. The author examines the concept and essence of the lawyer's right to collect evidence, its role in ensuring the fairness and competitiveness of the trial. Particular attention is paid to the problems lawyers face in exercising this right, including restrictions on access to information and the need to comply with ethical standards. The article also analyzes the prospects for the development of the lawyer's right to collect evidence in the context of digitalization and globalization. The author concludes that improving legislation and professional standards can help strengthen the role of a lawyer in civil proceedings and ensure the fairness of justice.

Keywords: evidence collection, lawyer, civil procedure, adversarial, justice, evidence base, ethical standards, digitalization, access to information, judicial proceedings.

Гражданский процесс, как форма разрешения правовых споров, основывается на принципах состязательности и равноправия сторон. Одним из ключевых элементов, обеспечивающих реализацию этих принципов, является право адвоката на сбор доказательств. Это право позволяет адвокату формировать доказательственную базу, необходимую для защиты интересов доверителя и установления истины по делу. Однако процедура сбора доказательств в гражданском процессе сопряжена с рядом сложностей, включая ограничения в доступе к информации, необходимость соблюдения процессуальных норм и этических стандартов. В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты процедуры сбора доказательств адвокатом, а также анализируются проблемы и перспективы ее совершенствования [1].

Сбор доказательств адвокатом в гражданском процессе представляет собой комплекс действий, направленных на поиск, получение и фиксацию информации, которая может быть использована для обоснования позиции стороны в суде. Эта процедура включает в себя истребование документов, опрос свидетелей, проведение экспертиз, а также использование современных технологий для анализа данных [3]. Сущность процедуры сбора доказательств заключается в обеспечении равных возможностей для сторон в доказывании своих требований или возражений. Без этого права адвокат не смог бы эффективно выполнять свою профессиональную функцию, что привело бы к нарушению принципов справедливости и состязательности.

Адвокат играет центральную роль в формировании доказательственной базы по гражданскому делу. Он не только собирает доказательства, но и анализирует их, определяя, какие из них являются наиболее убедительными и релевантными для дела. Кроме того, адвокат должен учитывать требования допустимости и относимости доказательств, чтобы избежать их исключения из процесса. Важным аспектом является также взаимодействие адвоката с другими участниками процесса, включая суд, противоположную сторону и третьих лиц [2]. Например, адвокат может ходатайствовать перед судом об истребовании документов или назначении экспертизы, что позволяет восполнить пробелы в доказательственной базе.

Несмотря на значимость процедуры сбора доказательств, ее реализация на практике сталкивается с рядом проблем. Одной из основных проблем является ограниченный доступ к информации, особенно когда доказательства находятся в распоряжении третьих лиц или государственных органов. В таких случаях адвокат может столкнуться с отказом в предоставлении необходимых документов, что затрудняет формирование доказательственной базы. Еще одной проблемой является отсутствие четких механизмов истребования доказательств, что создает дополнительные сложности для адвоката.

Кроме того, в условиях цифровизации и развития технологий появляются новые формы доказательств, такие как электронные документы и данные из социальных сетей. Однако использование таких доказательств требует от адвоката не только юридических знаний, но и понимания технических аспектов. Это делает необходимым постоянное повышение квалификации и адаптацию к меняющимся условиям. Также важно учитывать этические аспекты сбора доказательств, поскольку адвокат должен действовать в рамках профессиональной этики, не нарушая права других лиц.

Этические нормы играют важную роль в процедуре сбора доказательств адвокатом [5]. Адвокат должен действовать добросовестно, не допуская злоупотреблений своими правами. Это означает, что при сборе доказательств адвокат должен соблюдать законные интересы других лиц, не нарушать их права и не использовать незаконные методы. Например, адвокат не может принуждать свидетелей к даче показаний или использовать подложные документы. Соблюдение этических норм не только укрепляет доверие к профессии адвоката, но и способствует справедливости судебного процесса.

В условиях развития цифровых технологий и глобализации процедура сбора доказательств адвокатом приобретает новые аспекты. Одной из перспектив является использование технологий big data и искусственного интеллекта для анализа больших объемов информации. Это может значительно упростить процесс поиска и анализа доказательств, особенно в сложных делах с большим количеством участников и документов. Кроме того, развитие международного сотрудничества в правовой сфере открывает новые возможности для сбора доказательств за рубежом, что особенно актуально в делах с иностранным элементом [4].

Еще одной перспективой является совершенствование законодательства, регулирующего процедуру сбора доказательств. Это может включать введение четких механизмов истребования доказательств, а также установление гарантий для адвокатов при работе с конфиденциальной информацией. Такие изменения позволят укрепить позиции адвокатов в гражданском процессе и обеспечить более эффективную защиту прав доверителей.

Современные технологии оказывают значительное влияние на процедуру сбора доказательств адвокатом. Цифровизация и развитие информационных технологий открывают новые возможности для поиска, анализа и представления доказательств. Например, электронные документы, данные из социальных сетей, аудио- и видеозаписи

становятся все более распространенными формами доказательств в гражданском процессе. Однако их использование требует от адвоката не только юридических знаний, но и понимания технических аспектов, таких как обеспечение целостности и достоверности электронных данных.

Одной из перспективных технологий является использование искусственного интеллекта (ИИ) для анализа больших объемов информации. ИИ может помочь адвокату выявить ключевые доказательства, установить связи между различными фактами и даже предсказать возможные аргументы противоположной стороны. Это особенно полезно в сложных делах, где объем информации превышает возможности человеческого анализа. Однако внедрение таких технологий требует осторожности, поскольку их использование должно соответствовать принципам допустимости и относимости доказательств.

В условиях глобализации все чаще возникают гражданские дела с иностранным элементом, где доказательства могут находиться за пределами юрисдикции суда. В таких случаях адвокату необходимо учитывать международные нормы и соглашения, регулирующие порядок сбора и предоставления доказательств. Например, Гаагская конвенция 1970 года о получении доказательств за границей устанавливает процедуру истребования доказательств в других странах. Однако на практике адвокаты могут сталкиваться с трудностями, связанными с различиями в правовых системах и бюрократическими барьерами.

Для решения этих проблем важно развивать международное сотрудничество между адвокатами, судами и правоохранительными органами. Это может включать создание специализированных платформ для обмена информацией, а также упрощение процедур истребования доказательств. Кроме того, адвокатам необходимо повышать свою квалификацию в области международного права, чтобы эффективно работать с доказательствами в трансграничных делах.

Процедура сбора доказательств адвокатом в гражданском процессе является сложным и многогранным процессом, который требует не только юридических знаний, но и навыков в области технологий, психологии и международного права. Современные вызовы, такие как цифровизация и глобализация, открывают новые возможности, но и создают дополнительные сложности. Для эффективной реализации процедуры сбора доказательств необходимо совершенствовать законодательство, развивать профессиональные стандарты и укреплять международное сотрудничество. Только в этом случае можно обеспечить справедливость и состязательность гражданского процесса, что является основой доверия к правовой системе.

Список литературы:

1. Абдрашитов, Р. Р. Профессиональная деятельность адвоката в Республике Казахстан: теория и практика. – Алматы: Юридическая литература, 2019. – 256 с.
2. Жанузакова, Л. Т. Адвокатура и правозащитная деятельность: современные вызовы и перспективы. – Алматы: Издательство «Норма-К», 2021. – 198 с.
3. Каиржанов, Е. И. Права и обязанности адвоката в судебном процессе. – Астана: Издательство «Юрист», 2017. – 240 с.
4. Мухамеджанов, Т. К. Современные проблемы адвокатской деятельности в Республике Казахстан. – Алматы: Издательство «Білім», 2022. – 210 с.
5. Садыкова, А. М. Этические аспекты деятельности адвоката в Казахстане. – Астана: Издательство «Закон и право», 2020. – 150 с.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ ПРАВА АДВОКАТА НА СБОР ДОКАЗАТЕЛЬСТВ

Бисарина Сайран Кумаровна
магистрант «Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова»
e-mail: 525.koksh@mail.ru

Тилеубергенов Еразак Манапович
д.ю.н., профессор «Кокшетауский Университет имени Ш. Уалиханова»
e-mail: etm61@mail.ru

Аннотация: *В статье исследуется понятие и сущность права адвоката на сбор доказательств как неотъемлемого элемента обеспечения справедливого судопроизводства и защиты прав участников уголовного, гражданского и административного процессов. Автор анализирует нормативно-правовую базу, регламентирующую полномочия адвоката в области доказывания. Особое внимание уделяется противоречиям в практике реализации данного права, связанным с ограничениями доступа к информации, взаимодействием с государственными органами и оценкой допустимости собранных доказательств. На основе сравнительно-правового и системного методов доказывается необходимость расширения гарантий самостоятельности адвоката в процессе сбора доказательств при сохранении баланса с принципами законности и соблюдения прав третьих лиц. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования законодательства и формирования единообразной судебной практики.*

Ключевые слова: *адвокатская деятельность, уголовное судопроизводство, состязательность сторон, доказательственное право, юридические гарантии, профессиональная тайна.*

АДВОКАТТЫҢ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕР ЖИНАУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН МӘНІ

Бисарина Сайран Кумаровна
"Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті"магистранты
e-mail: 525.koksh@mail.ru

Тилеубергенов Еразак Манапович
з.ғ.д., профессор Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
e-mail: etm61@mail.ru

Аңдатпа: *Мақалада адвокаттың әділ сот ісін жүргізуді қамтамасыз етудің және қылмыстық, азаматтық және әкімшілік процестерге қатысушылардың құқықтарын қорғаудың ажырамас элементі ретінде дәлелдемелер жинау құқығының түсінігі мен мәні зерттеледі. Автор адвокаттың дәлелдеу саласындағы өкілеттіктерін реттейтін нормативтік-құқықтық базаны талдайды. Ақпаратқа қол жеткізуді шектеуге, мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылға және жиналған дәлелдемелердің рұқсат етілуін бағалауға байланысты осы құқықты іске асыру практикасындағы қайшылықтарға ерекше назар аударылады. Салыстырмалы-құқықтық және жүйелік әдістердің негізінде заңдылық қағидаттарымен тепе-теңдікті сақтай отырып және үшінші тұлғалардың құқықтарын сақтай отырып, дәлелдемелерді жинау процесінде адвокаттың дербестігінің кепілдіктерін кеңейту қажеттілігі дәлелденді.зерттеу нәтижелері*

заңнаманы жетілдіру және бірыңғай сот практикасын қалыптастыру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Түйінді сөздер: *Адвокаттық қызмет, қылмыстық сот ісін жүргізу, тараптардың бәсекелестігі, дәлелдемелік құқық, заңды кепілдіктер, кәсіби құпия.*

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE LAWYER'S RIGHT TO COLLECT EVIDENCE

Bisarina Sayran Kumarovna
undergraduate student at Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov"
e-mail: 525.koksh@mail.ru

Tileubergenov Yerazak
Doctor of Law at Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov"
e-mail: etm61@mail.ru

Право адвоката на сбор доказательств является одним из ключевых элементов обеспечения справедливого судебного разбирательства. Оно позволяет адвокату эффективно выполнять свою профессиональную функцию – защищать интересы доверителя и способствовать установлению истины. В условиях состязательности судебного процесса сбор доказательств становится не только инструментом доказывания, но и гарантией соблюдения принципов равенства сторон и справедливости. В данной статье рассматриваются понятие и сущность права адвоката на сбор доказательств, его роль в обеспечении правосудия и особенности реализации.

Право адвоката на сбор доказательств можно определить как возможность самостоятельно или с помощью специалистов искать, получать и фиксировать информацию, которая может быть использована в качестве доказательств в судебном или ином юридическом процессе. Это право является неотъемлемой частью профессиональной деятельности адвоката, поскольку без доступа к доказательствам невозможно построить эффективную защиту или отстаивание интересов клиента [1]. Сбор доказательств включает в себя как получение письменных материалов, так и опрос свидетелей, истребование документов, проведение экспертиз и другие действия, направленные на установление обстоятельств дела.

Сущность данного права заключается в его направленности на обеспечение баланса между сторонами в процессе. Адвокат, представляя интересы одной из сторон, должен иметь возможность на равных условиях с противоположной стороной участвовать в формировании доказательственной базы. Это позволяет избежать ситуации, когда одна из сторон оказывается в заведомо невыгодном положении из-за отсутствия доступа к необходимым сведениям. Таким образом, право на сбор доказательств является не только инструментом защиты, но и механизмом обеспечения состязательности процесса.

Справедливость судебного разбирательства во многом зависит от того, насколько полно и объективно установлены обстоятельства дела. Адвокат, обладая правом на сбор доказательств, может выявить факты, которые иначе остались бы неизвестными суду. Это особенно важно в случаях, когда доказательства находятся в распоряжении третьих лиц или когда одна из сторон умышленно скрывает информацию. Благодаря активной роли адвоката в сборе доказательств суд получает возможность рассмотреть дело всесторонне и вынести обоснованное решение.

Реализация права адвоката на сбор доказательств сопряжена с рядом особенностей. Во-первых, адвокат должен действовать в рамках профессиональной этики, не допуская нарушения прав других лиц. Во-вторых, процесс сбора доказательств требует от адвоката высокой квалификации, поскольку неправильно оформленные или полученные с нарушениями доказательства могут быть признаны недопустимыми. Кроме того, адвокат должен учитывать специфику каждого дела, выбирая наиболее эффективные методы сбора информации. Например, в уголовных делах это может быть опрос свидетелей, а в гражданских – истребование документов из государственных органов [2].

Состязательность судебного процесса является одним из основополагающих принципов современного правосудия. Она предполагает, что стороны имеют равные возможности для представления своей позиции, включая право на сбор и представление доказательств. В этом контексте право адвоката на сбор доказательств выступает не только как инструмент защиты, но и как гарантия соблюдения принципа равенства сторон. Без этого права состязательность процесса была бы формальной, поскольку одна из сторон могла бы оказаться лишенной возможности полноценно участвовать в доказывании [3]. Таким образом, право адвоката на сбор доказательств является важным условием реализации состязательности и справедливости судебного разбирательства.

Несмотря на значимость данного права, его реализация на практике сталкивается с рядом проблем. Одной из таких проблем является отсутствие четких механизмов истребования доказательств у третьих лиц. В некоторых случаях адвокат может столкнуться с отказом в предоставлении необходимой информации, что затрудняет формирование доказательственной базы. Кроме того, ограничения могут быть связаны с конфиденциальностью информации, особенно в случаях, когда речь идет о коммерческой тайне или персональных данных. В таких ситуациях адвокату необходимо находить баланс между защитой интересов доверителя и соблюдением прав третьих лиц.

Еще одной проблемой является недостаточная осведомленность адвокатов о современных методах сбора и анализа доказательств. В условиях цифровизации и развития технологий появляются новые формы доказательств, такие как электронные документы, данные из социальных сетей и информация, полученная с использованием цифровых технологий. Для эффективного использования таких доказательств адвокату необходимы не только юридические знания, но и понимание технических аспектов [5]. Это требует постоянного повышения квалификации и адаптации к меняющимся условиям.

Адвокат играет ключевую роль в формировании доказательственной базы, поскольку именно он определяет, какие доказательства необходимы для защиты интересов доверителя. Это включает не только сбор информации, но и ее анализ, оценку допустимости и относимости. Адвокат должен уметь выстраивать логическую связь между доказательствами и обстоятельствами дела, чтобы убедительно представить свою позицию в суде. Кроме того, адвокат может привлекать специалистов и экспертов для получения профессиональных заключений, которые могут стать важным элементом доказательственной базы [4].

Этические нормы играют важную роль в реализации права адвоката на сбор доказательств. Адвокат должен действовать в рамках профессиональной этики, не допуская злоупотреблений своими правами. Это означает, что при сборе доказательств адвокат должен соблюдать законные интересы других лиц, не нарушать их права и не использовать незаконные методы. Например, адвокат не может принуждать свидетелей к даче показаний или использовать подложные документы. Соблюдение этических норм не только укрепляет доверие к профессии адвоката, но и способствует справедливости судебного процесса.

В условиях развития цифровых технологий и глобализации право адвоката на сбор доказательств приобретает новые аспекты. Одной из перспектив является использование технологий big data и искусственного интеллекта для анализа больших объемов информации. Это может значительно упростить процесс поиска и анализа доказательств, особенно в сложных делах с большим количеством участников и документов. Кроме того, развитие международного сотрудничества в правовой сфере открывает новые возможности для сбора доказательств за рубежом, что особенно актуально в делах с иностранным элементом.

Еще одной перспективой является совершенствование законодательства, регулирующего право адвоката на сбор доказательств. Это может включать введение четких механизмов истребования доказательств, а также установление гарантий для адвокатов при работе с конфиденциальной информацией. Такие изменения позволят укрепить позиции адвокатов в судебном процессе и обеспечить более эффективную защиту прав доверителей.

Право адвоката на сбор доказательств является важным элементом обеспечения справедливости и состязательности судебного процесса. Оно позволяет адвокату эффективно защищать интересы доверителя, способствуя установлению истины и вынесению обоснованного решения. Однако реализация этого права сопряжена с рядом проблем, включая ограничения в доступе к информации и необходимость соблюдения этических норм. В условиях развития технологий и глобализации право адвоката на сбор доказательств приобретает новые аспекты, что требует от адвокатов постоянного совершенствования своих навыков и адаптации к меняющимся условиям. Совершенствование законодательства и развитие профессиональных стандартов могут способствовать укреплению роли адвоката в судебном процессе и обеспечению справедливости правосудия.

Список литературы:

1. Абдрашитов, Р. Р. Профессиональная деятельность адвоката в Республике Казахстан: теория и практика. – Алматы: Юридическая литература, 2019. – 256 с.
2. Баймолдина, З. Х. Доказательственное право в гражданском процессе Республики Казахстан. – Астана: Издательство «Фолиант», 2020. – 320 с.
3. Жанузакова, Л. Т. Адвокатура и правозащитная деятельность: современные вызовы и перспективы. – Алматы: Издательство «Норма-К», 2021. – 198 с.
4. Ибраев, Н. С. Теоретические основы доказывания в уголовном процессе Казахстана. – Караганда: Издательство Карагандинского университета, 2018. – 180 с.
5. Каиржанов, Е. И. Права и обязанности адвоката в судебном процессе. – Астана: Издательство «Юрист», 2017. – 240 с.

ЖОҒАРЫ ОҚУ ЖӘНЕ КӘСІПОРЫНДАРДА АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ
ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ВУЗАХ И НА ПРЕДПРИЯТИЯХ
INFORMATION SECURITY IN HIGHER EDUCATION AND IN ENTERPRISES

Есамагамбетова Галия Кайратовна
докторант, Моңғолия ғылым және технология университеті, Улан-Батор, Моңғолия
Gal.esm@mail.ru

Церен-Онолт И.
PhD, профессор, Моңғолия ғылым және технология университеті,
Улан-Батор, Моңғолия
tseren-onolt@must.edu.mn

Актаева Алимбуби Умербековна
PhD, профессор, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті
aaktaewa@list.ru

Түйіндеме: *Қазіргі уақытта ақпараттық технологиялардың таралуы білім беру жүйесі мен кәсіпорындардың автоматтандырылған ақпараттық жүйелерге көбірек тәуелді болуына әкелді. ААЖ қолдану үлкен пайда әкеледі, сондықтан оларды енгізу кеңеюде. Бірақ ААЖ енгізу бағдарламалық қамтамасыз етудегі осалдықтармен және іске асыру қателіктерімен қатар жүреді, бұл құқық бұзушылар тарапынан ықтимал шабуылдардың барлық жаңа мүмкіндіктеріне әкеледі. сондықтан ААЖ ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажет.*
Түйінді сөздер: *ақпараттық қауіпсіздігі, ақпараттық технологиялар, автоматтандырылған ақпараттық жүйе, құпия сөз, кілттер.*

Аннотация*: В настоящее время распространение информационных технологий привело к большей зависимости системы образования и предприятий от автоматизированных информационных систем. Применение АИС приносит большую пользу, поэтому их внедрение расширяется. Но внедрение АИС сопровождается уязвимостями в программном обеспечении и ошибками реализации, что приводит ко всем новым возможностям возможных атак со стороны нарушителей. поэтому необходимо обеспечить информационную безопасность АИС.*
Ключевые слова: *информационная безопасность, информационные технологии, автоматизированная информационная система, пароль, ключи.*

Annotation: *Currently, the spread of information technology has led to a greater dependence of the education system and enterprises on automated information systems. The use of AIS brings great benefits, so their implementation is expanding. But the introduction of AIS is accompanied by software vulnerabilities and implementation errors, which leads to all new possibilities of possible attacks from intruders. therefore, it is necessary to ensure the information security of AIS.*
Keywords: *information security, information technology, automated information system, password, keys.*

Қазіргі уақытта басқарудың автоматтандырылған жүйесі ЖОО-ның барлық үдерістерін тиімді басқаруды қолдай отырып, білім беру мекемесі қызметінің міндетті компоненті болып табылады. АБЖ басты міндеті ЖОО қызметінің проблемалық салаларын автоматтандыру болып табылады: оқу процесін басқару, Әкімшілік басқару, ғылыми

зерттеулерді басқару, қаржыны басқару және басқарушылық есеп, ақпараттық ресурстарды басқару.

Қолда бар процестерге анализ жасау университеттің қолданыстағы процестерін талдау негізгі заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Біріншіден, университет процестерінің едәуір бөлігі жиі өзгерістерге ұшырайды, әсіресе бұл міндет Болон процесіне кірумен, жоғары оқу орындарының қызметін орта, бастауыш және қосымша білім беру саласына арттырумен және басқа факторлармен байланысты оқу процесін басқаруда өткір болып табылады. Екіншіден, бір жағынан, университетте көптеген процестер бар, екінші жағынан, әртүрлі салалардағы процестер мәліметтер саласында да, функционалдылық саласында да бір - бірімен тығыз байланысты. Үшіншіден, университеттің процестерінде негізгі рөлді барлық қызметкерлер мен студенттер, сондай-ақ талапкерлер және тіпті олардың ата-аналары ойнайды, сондықтан ААЖ пайдаланушыларының саны көп, сонымен қатар пайдаланушылар контингенті үнемі өзгеріп отырады. Төртіншіден, процестерді автоматтандыру мерзімдеріне қойылатын талаптар өндірістік қажеттілікке (оқу процесінің кестесіне, Білім және ғылым министрлігінің бұйрықтарына және т.б.) байланысты және оларды өзгерту мүмкін емес.

Автоматтандырылған ақпараттық жүйелердің негізгі функциялары: [5, 7, 9, 11]:

- басқару процестерінің кең спектрін автоматтандыруды қолдау

КБ қызметі, олардың шектеулі мерзімдердегі тұрақты өзгерістері;

- деректер мен процестер арасындағы тығыз байланысты қамтамасыз ету үшін процестердің функционалдығын жүзеге асыратын деректер мен қосымшалардың интеграциясын қамтамасыз ету;
- жиі өзгеретін пайдаланушылардың көп санын және олардың ақпараттық және есептеу ресурстарына қол жеткізу ережелерін басқаруды қолдау;
- тиімді әзірлеуді, сүйемелдеуді іске асыруға мүмкіндік беретін бірыңғай тәсіл негізінде талаптар кешенін іске асыруды қамтамасыз ету

басқару жүйесін штаттық-жұмыс режимінде пайдалану.

ЖОО-ның автоматтандырылған жүйесіне қойылатын жалпы салалық талаптар [2, 12].

- *Интеграциялану.* Барлық функционалдық процестер бойынша
- ЖОО-ны басқару ААЖ бірыңғай ақпараттық кеңістікте ақпаратты сақтау және өңдеу мүмкіндігін ұсынуы, ЖОО-лар, сондай-ақ өңірлік деңгейдегі сыртқы ұйымдар арасындағы өзара іс-қимылды қамтамасыз етуі тиіс. Интегралдау-бұл бірыңғай ақпараттық ортаға интеграциялану мүмкіндігі, оның құрылымына жаңа қажетті элементтерді қосу мүмкіндігі.
- *Бейімделу.* Функционалды процестер өзінің өндірістік циклінде тек білім беру саласының белгілі бір мекемесіне ғана тән әрбір білім беру мекемесі бар. Әрбір нақты мекеме үшін жүйенің функционалдығын құру құралдары қажет, өйткені әртүрлі ұйымдардағы бизнес-процестер уақыт пен кеңістікте өзгеруге бейім. Осылайша, бейімделу дегеніміз-автоматтандырылған жүйені белгілі бір оқу орнының қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік беретін механизмдердің болуы.
- *Тарату.* "Министрлік - ЖОО-лар" басқарудың қатаң вертикалінің және жоғары оқу орындары арасындағы көлденең байланыстардың болуы жоғары кәсіптік білім беру жүйесіне тән сипат болып табылады. Сондықтан платформа, ААЖ әзірлеу online және offline режимдерінде жүйе тораптары арасында деректерді (құжаттарды, сыныптауыштарды, есептерді) беруді, торапта-алушыда жаңадан алынған құжаттарды тіркеуді, жүйе тораптары арасында құжаттар қозғалысының хаттамаларын жүргізуді және оларға қол жеткізу құқықтарын қолдауды және т. б. қамтамасыз етуі тиіс
- *Масштабталу.* Ұйымның масштабты басқару жүйелері үшін стандартты талап ретінде түсінуге болады, бұл жүйені дамытуға және дамытуға салынған қаражаттың сақталуына кепілдік береді. Жүйенің масштабталуы жүйені әртүрлі мөлшердегі білім беру мекемелеріне ауыстыру мүмкіндігін көрсетеді.

• *Сапа.* Корпоративтік ААЖ сапасына білім беру қызметінің қазіргі заманғы шарттары жоғары талаптар қояды. Сондықтан ААЖ ISO 9000 сапа менеджменті саласындағы халықаралық стандарттарды ескере отырып жобалануы және дамуы керек. Осыған байланысты мұндай талаптар жүйенің бағдарламалық жасақтамасын шығаратын компанияға да, оның негізінде сала ұйымдарында жүзеге асырылатын бизнес-процестердің модельдеріне де қойылуы керек.

• *Ашықтық* - стандартты әзірлеу құралдарын, хаттамаларды, интерфейстерді пайдалану арқылы қол жеткізіледі.

• *Кеңею* - қабылданған даму тұжырымдамасынан және функционалдық мүмкіндіктердің техникалық базасының сипаттамасынан тыс кеңейту мүмкіндігі;

• *Төзімділік* - ААЖ-ның әртүрлі тұжырымдамалық платформаларда жұмыс істеу қабілеті.

Жоғарыда көрсетілген талаптар базалық компоненттердің және тұтастай алғанда автоматтандырылған жүйе инфрақұрылымының күрделілігін едәуір арттырады және ақпараттық қатерлерге төзімділікті төмендетеді. Осыған байланысты ОУ ресурстарын қорғауды қамтамасыз ету әдістері мен алгоритмдерін дамыту үлкен маңызға ие.

ААЖ архитектурасы функционалдылықтың жылдам өзгеруі мен кеңеюін қолдауы керек, сонымен қатар жүктемені автоматты түрде бөлуге және жүйенің тиімді жұмысын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді (жоғары өнімділік, мәліметтер сапасы, қол жеткізу қауіпсіздігі).

Білім беру мекемелерінің қолданыстағы АБЖ техникалық базаның, сервистік қызметтердің алуан түрлілігімен, сондай-ақ таратылған ақпараттық және есептеу ресурстарымен жұмыс істеу кезіндегі мүмкіндіктер жиынтығымен сипатталады [3, 4, 7].

Автоматтандырылған басқару жүйесінің негізгі компоненттері: коммуникациялық желі; жүйелік сервистер кешені; құрылымдық бөлімшелердің ақпараттық кешендері; құжат айналымы жүйесі; ақпараттық жүйе; кешенді қамтамасыз ету болып табылады. Автоматтандырылған басқару жүйесінің архитектурасы мыналармен сипатталады: бірыңғай байланыс жүйесі, бөлінген ақпараттық-есептеу процесі, функционалды ішкі жүйелерді бағдарламалық қамтамасыз ету және аппараттық қамтамасыз етудің әр түрлі әдістері, бірыңғай ақпараттық интерфейс, Интернетті реттелген қолдану. Бірыңғай портал шешіміне негізделген кластерлік архитектура автоматтандырылған басқару жүйесін құрудың платформасы ретінде қарастырылады, ал сервистік архитектура принциптері автоматтандырылған басқару жүйесінің әдіснамалық негізін құрайды.

АБЖ-де ақпаратты қорғау мәселелері негізінен серверлік орталыққа жүктелген, ол дәстүрлі функциялармен қатар мыналарды қамтамасыз етеді: байланыс кешенін рұқсатсыз кіруден (NSD) қорғау құралдарының жұмысы; парольдерді, кілттер мен сертификаттарды сақтау; жүйенің мәліметтер базасына және қызметтерге қол жеткізу құқығын реттеу; қол жеткізу ережелерін бұзу туралы түсініктемелерді жинау және жүйелеу. Жүйе электрондық құжаттарды қорғаудың іс-қимыл бағдарламасын қарастырады, ол мыналарды көздейді: ақпараттың құпиялылық дәрежесін анықтау; ақпараттың жоғалуын болдырмау үшін уақытша көшірмелер жасау және ақпаратты қалпына келтіру үшін бағдарламалық жасақтаманы пайдалану; электрондық құжаттарға қол жеткізуге рұқсат беру; рұқсат етілмеген өзгерту немесе жою қаупін азайту электрондық құжаттар; персоналды электрондық құжаттарды қорғауға оқыту.

Негізгі компоненттердің құрылымы АБЖ-да ақпаратты кешенді қорғауды қамтамасыз етудің маңызды сындарлы шарттарының бірі болып табылады. Сондықтан құрылымдауға математикалық, бағдарламалық және ақпараттық қамтамасыз етуге баса назар аударылады.

Сондай-ақ, АБЖ-да деректерді өңдеудің технологиялық схемаларын құрылымдау шарты негізгі болып табылады. Мұндай құрылымдаудың объективті алғышарттары ақпаратты өңдеудің кез-келген технологиялық схемасын үш типтегі бөлімдердің жиынтығымен ұсынуға болатындығында: сызықтық, тармақталу және циклдік. Осы

позицияны қолдана отырып, қазіргі уақытта АС-де табылған барлық дерлік ақпаратты өңдеу схемаларын құрылымдауға болады. Сонымен қатар, жақында жүргізілген зерттеулер осы негізде практикалық қосымшалардың кең ауқымында қолдануға жарамды толық құрылымдалған және әмбебап технологияны құруға болатындығын көрсетті.

Әдебиет:

1. Белоножкин В.И., Остапенко Г. А. компьютерлік жүйелердегі ақпаратты қорғау құралдары: Оқу құралы. - Воронеж: Воронеж ГТУ, 2005. - 119 б.
2. Гринберг а.с., Горбачев Н.Н., Бондаренко А. С. басқарудың ақпараттық технологиялары. Оқулық. - М.: бірлік, 2004. - 479 Б.
3. Крюков В.В., Майоров В. В., Шахгельдян К. и. университеттің корпоративтік есептеу желісін басқару және бақылау //"Интернеттегі ғылыми қызмет"бүкілресейлік ғылыми конференцияның еңбектері. - Новороссийск, 2003. - 227-231 Б.
4. Крюков В.В., Шахгельдян К. и. университетті Басқарудағы ақпараттық технологиялар //университет басқармасы: тәжірибе және талдау. - 2005. - №2. - Б.85-94.
5. Сердюк в. а.ақпаратты қорғауды ұйымдастыру және технологиялары: кәсіпорындардың автоматтандырылған жүйелеріндегі ақпараттық шабуылдарды анықтау және алдын алу: Оқу құралы / В. А. Сердюк; мем. ун-т - экономиканың жоғары мектебі.- М. мемлекет үйі-Жоғары Экономика мектебі, 2011. - 572 Б.
6. Сердюков В.и. танктердің атыс шайқасын модельдеу. - М.: морф баспасы, 1992.-98 Б.
7. Столяров Д. Ю. жоғары кәсіптік білім беру мекемелерінің қызметінде автоматтандырылған басқару жүйелерін пайдалану
8. Ресей Федерациясы (аналитикалық шолу) / ред.Тихонова А. Х. - М.: ФМУ ГННИИ ИТТ "Информика", 2009. - 96 б.
9. Уланов А. В. бағдарламалық жасақтаманың осалдығы-қазіргі заманғы ақпараттық және телекоммуникациялық жүйелердің ақпараттық қауіпсіздігіне негізгі қауіптердің бірі / / Ресейдегі Бизнес және қауіпсіздік. - 2010.- № 56. - Б.49-53.
10. Шахгельдян К.и., Крюков В. В., Гмарь Д. в. Университеттің ақпараттық ресурстарына қол жеткізу құқығын автоматты басқару жүйесі // Ақпараттық технологиялар. - 2006. - №2. - Б.19-29.
11. Шерстюк в.п. ММУ: Ақпараттық қауіпсіздік саласындағы ғылыми зерттеулер // ақпараттық қоғам. - 2005. - Вып. 1. - Б.48-53.
12. Шульгин а.о. өмірлік циклдің әртүрлі кезеңдерінде ЖОО-ның автоматтандырылған ақпараттық жүйесін модельдеу / оқытудағы, басқарудағы және ғылыми зерттеулердегі Ақпараттық технологиялар: "университеттік ғылым-өңірге"50 - ші ғылыми-әдістемелік конференцияның материалдары.- Ставрополь: СМУ баспасы, 2005. - 114 Б.
13. Роберт и. в.білім беруді ақпараттандырудың теориясы мен әдістемесі (психологиялық-педагогикалық және технологиялық аспектілер). 2-ші басылым., Қос. - М.: ИИО РАО, 2008. - 274 б.

УДК 34:37.016
ВАК 13.00.02, 12.00.0

РЕЧЬ ЮРИСТА В СИСТЕМЕ КОМПЕТЕНЦИЙ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Жаксыбаева Динара[1].Максименко Евгений[2]
1Член коллегии адвокатов Акмолинской области
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова
Лектор кафедры «Право», магистр юридических наук
dinara.zhaxybayeva@mail.ru, maksimenko_evgen@mail.ru

***Аннотация**: В статье приводится анализ механизма формирования коммуникационных компетенций студентов юристов. Рассмотрен процесс приобретения навыков и специфика методов преподавания дисциплин.*

Речь юриста в системе компетенций образовательного процесса представляет собой ключевой элемент, необходимый для обеспечения правовой грамотности и защиты прав студентов. В статье исследуется роль юриста в образовательной среде, освещаются его функции, задачи и влияние на формирование навыков юридической грамотности участников образовательного процесса.

***Ключевые слова**: Риторика, компетенции, образовательный процесс, юрист, метод, навыки, нормы, юридическая риторика.*

ЗАҢГЕРЛІК БІЛІМ БЕРУ ҚҰЗЫРЕТІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЗАҢГЕРДІҢ СӨЗІ

Жаксыбаева Динара[1].Максименко Евгений[2]

1Ақмола облысы адвокаттар алқасының мүшесі
2 Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті.
"Құқық" кафедрасының лекторы
Заң ғылымдарының магистрі
dinara.zhaxybayeva@mail.ru, maksimenko_evgen@mail.ru

***Аннотация**: Мақалада заңгер студенттердің коммуникациялық құзыреттіліктерін қалыптастыру механизміне талдау жасалады. Дағдыларды игеру процесі және пәндерді оқыту әдістерінің ерекшелігі қарастырылады.*

Заңгердің білім беру процесінің құзыреттілік жүйесіндегі сөзі құқықтық сауаттылықты қамтамасыз ету және студенттердің құқықтарын қорғау үшін қажетті негізгі элемент болып табылады.

***Түйін сөздер**: Шешендік өнер, құзыреттіліктер, оқу-тәрбие процесі, заңгер, әдістеме, дағды, нормалар, құқықтық риторика.*

THE SPEECH OF A LAWYER IN THE SYSTEM OF COMPETENCIES OF LEGAL EDUCATION

Zhaksybaeva Dinara1 Maksimenko Evgeniy2
1 Members of the Bar Association of the Akmola region
2 Kokshetau University named after Sh.Ualikhanov
Lecturer of the Department of Law
, Master of Law

dinara.zhaxybayeva@mail.ru, maksimenko_evgen@mail.ru

***Abstract**: The article provides an analysis of the mechanism of formation of communication competencies of law students. The process of acquiring skills and the specifics of teaching methods of disciplines are considered.*

The speech of a lawyer in the competence system of the educational process is a key element necessary to ensure legal literacy and protect the rights of students.

***Key words**: Rhetoric, competencies, educational process, lawyer, method, skills, norms, legal rhetoric.*

Владение навыками речевой коммуникации для юриста являются ключевыми. С давних пор представители этих профессий: учителя, священнослужители и юристы стремятся усовершенствовать приемы речевой коммуникации, сделать речь содержательной, простой и понятной.

Формирование ключевых компетенций, определяющих высокий уровень профессиональной подготовки, зависит от качества образовательного контента. В условиях реализации принципов студентоцентрированного образования, реализация этой задачи зависит от структуры и содержания образовательных программ, с соблюдением принципов логики получения знаний в форме пререквизитов и постреквизитов. Для юристов речь является не только предметом, но и средством юридической деятельности.

Для студентов, обучающихся на образовательных программах по направлению «Право» имеет особое значение способность уметь доступно, аргументированно и точно объяснять право, давать правовую оценку, разъяснять правоприменительные процедуры. Формирование указанной компетенции — это сложный процесс, который включат в себя:

1. формирование правового мышления, включающего: логику, способность критического мышления (при точном и полном знании законодательства).
2. способность устанавливать коммуникационные связи вне зависимости от правового статуса, уровня образования и в том числе желания взаимодействовать
3. планировать и достигать конкретных задач коммуникационного взаимодействия, сохраняя способность своевременно реагировать на изменения речевого коммуникационного пространства

Предлагаем рассмотреть наиболее эффективные на наш взгляд приемы преподавания, которые позволяют поэтапно формировать необходимую компетенцию, если подходить к этой задаче комплексно, согласовывая содержание силлабусов и организацию учебного процесса.

Дисциплина теория государства и права, содержащая высокий интеллектуальный потенциал теорий, позволяет использовать формат дебатов при обсуждении тем. Следует учесть, что модели правового мышления, которые будут воспроизводиться обучающимися, аргументация в контексте заданной резолюции и правовой позиции будет закладывать основы правового мышления. Подготовка докладов и их защита, по личностям и анализу произведений, например Н. Макиавелли «Государь» , Т.Гоббс «Левиафан» и т.д. будет закладывать навыки анализа, конспектирования и публичных выступлений. При условии, что лектор будет рекомендовать в качестве дополнительной литературы для подготовки в том числе и, например, книгу «Харизматичный оратор» С. Щипунова. Учитывая требовательность оценки усвоения содержания дисциплины, таким образом будут получены основы правового мышления и первичные навыки дебатов и публичных выступлений. Эта модель может с учётом использоваться и при преподавании других обще юридических дисциплин таких как Римское право, Сравнительное правоведение.

Юридическая риторика или искусство речи юриста как дисциплина должна дать основы общей риторики, понятия: пафос, этос, логос, аргументация и её виды и т.д., однако, отработка этих понятий должна основываться не на литературных произведениях, а на речах юристов. Критическое отношение к содержанию речей юристов не должно покидать

студентов, так как при всей красоте речей Плевако, Александрова и других, мы имеет и примеры неоднозначной работы Спасовича, как с точки зрения этики, так и срвершенно иных принципов и содержания права. Анализ речей Д.Каминской, С.Арии, Р.Марьящ, И.Кисинишского, Я. Кисилева, носят и воспитательный характер, влияющий на формирование качеств и свойств личности. Бесспорным примером глубокой юридичской мысли являются труды А.Ф.Кони. В рамках дисциплины могут быть проиграны постановочные процессы-спектакли по римскому праву или по какому-либо другому с известным регламентом и нормами закона.

Более высокий уровень формирования речевых компетенций предлагается формировать при работе над кейсами по материальному и процессуальному праву. Первичным этапом будет решение общих задач по базовым понятиям общей части, когда студенту необходимо будет определить, например, нарушение тех или иных принципов права и аргументировать свой вывод. Незнание будет определяться логическими ошибками, низким уровнем аргументации, неуверенностью – что будет требовать повышения учебной самодисциплины, в отличии от таких форм контроля как тесты или самостоятельная работа, где использование ИИ крайне тяжело определить и уличить в академической нечестности. Аналогично применение и для особенной части, наприпер при квалификации смежных составов.

Вторым уровнем кейсовой работы является составление студентами кейсов с ошибками, с нарушениями закона, процессуальных норм, таким образом, чтобы при соблюдении формы, эти ошибки изначально были неочевидны. Этот метод формирования критического мышления будет способствовать развитию навыков толкования закона при решении таких кейсов.

Третьим уровнем использования кейсов является решение кейсов от возбуждения дела до вынесения приговора, при условии не только знания норм материального и процессуального права, но и собирании, исследования и оценки доказательств, доказывании в ходе учебных судебных процессов, по составленным макетам дел, где каждый студент должен пойти три как минимум три позиции: защитника, гос обвинителя и судьи. Тут должна проявиться судебная риторика, с характерными свойствами той процессуальной задачи, которая будет определяться нормами процессуального права. Аналогично по гражданскому праву решение правовых задач от обращения и до вынесения решения с учетом требований материального и процессуального права, соответствующей правовой оценке, формировании доказательственной базы, использовании отраслевого законодательства, навыков оформления процессуальных документов, толкования норм права, навыков публичного выступления.

Одним из самых важных аспектов успешной деятельности юриста является его способность убеждать, в данном случае используются как общие риторические свойства речи: пафос, этос и логос, так и психологические приемы. В зависимости от цели речевого взаимодействия и от субъекта меняется структура и содержание. Установление доверительных отношений, умение убеждать могут повлиять на желание подозреваемого давать показания, раскаяться, сотрудничать со следствием и т.д. В данном случае студентам целесообразно ознакомиться с психологией общения и, например, подстроек НЛП. В рамках гражданского дела умение выслушать и понять, объяснить - становится основой медиативного соглашения. Такие компетенции могут быть развиты при решении кейсов при изучении базовых и профильных дисциплин. При этом дополнительным фактором по формированию стрессоустойчивости может служить применение допрашиваемым специфических криминальных жаргонов, манеры поведения. При этом рекомендуется производить видеозапись с целью «работы над ошибками» либо групповой разбор с самооценкой и объективной оценкой одноклубников

Таким образом речевые компетенции юриста являются одними из главных и наглядно показывают уровень подготовки и его профессионализм. Примечательно, что вне зависимости от типа правовой системы, приемы и способы речевой коммуникации юристов

не имеют существенных отличий как в понимании теории, так и практики, поскольку ориентированны на достижение идентичных целей, через общие принципы процессукальных задач и приемов психологии и риторики

Список использованной литературы

1 Кузнецов И. Практикум по риторике. М. «Современное слово» 2004 г.

2 Аристотель Риторика. Учебник. М. «Аист» 2017 г.

3 Юридическая риторика (дата обращения 2.02.2024) https://spravochnick.ru/pravo_i_yurisprudenciya/yuridicheskaya_ritorika/

4 Сколько судей в Казахстане – опубликован Национальный доклад о состоянии судейских кадров https://prosud.kz/news/skolko-sudej-v-kazahstane-opublikovan-nacionalnyj-doklad-o-sostoyanii-sudejskih-kadrov/

5 Допрос подсудимого https://www.yandex.kz/video/preview/261969845063662102

6 Никколо Макиавелли «Государь» https://www.100bestbooks.ru/files/Machiavelli_Gosudar.pdf (дата обращения 3.03.2024)

7 Т. Гоббс Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского https://www.civisbook.ru/files/File/Gobbs_Leviafan.pdf (дата обращения 3.03.2024)

8 Сергей Шипунов: Харизматичный оратор. Руководство к курсу "Словесная импровизация" https://www.labirint.ru/books/606087/ (дата обращения 3.03.2024)

9 Шабалин О.М. Юридическая психология http://www.psu.ru/files/docs/science/books/uchebnie-posobiya/urid-psihologiya-shabalin.pdf

10 Samuel J. Levine Judicial Rhetoric and Lawyers' Roles Notre Dame law review https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4618&context=ndlr (date of application 10.02.2024)

11 John G.H. Hudson "Judicial Rhetoric and Political Legitimation "https://michigan.law.umich.edu/faculty-scholarship/faculty-publications/judicial-rhetoric-and-political-legitimation date of application 15.03.2024)

УДК/ББК
502.3:614.84:630.2.

УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ В ОБЛАСТИ ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ, В НАЦИОНАЛЬНЫХ ПАРКАХ, МЕТОДЫ И СТРАТЕГИИ

ҰЛТТЫҚ ПАРКТЕРДЕГІ ӨРТ ҚАУІПСІЗДІГІН БАСҚАРУ: ӘДІСТЕР МЕН СТРАТЕГИЯЛАР

RISK MANAGEMENT IN FIRE SAFETY IN NATIONAL PARKS: METHODS AND STRATEGIES

Кудайбергенов Ильяс Аманжолович
1 курс магистрант, «Менеджмент по отраслям»,
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
Искаков Абай Жантасович
Доктор экономических наук**,** Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова,
г. Кокшетау, 020000, Республика Казахстан
iskakov-az@mail.ru , kudaibergenovilyas4@gmail.com

Кудайбергенов Ильяс Аманжолович
1 курс магистранты, «Салалар бойынша менеджмент» білім беру бағдарламасы, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау
Искаков Абай Жантасович
Экономика ғылымдарының докторы, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан Республикасы.
iskakov-az@mail.ru , kudaibergenovilyas4@gmail.com

Kudaibergenov Ilyas Amanzholovich
1st year master's student, "Management by industry", Kokshetau University named after. Sh. Ualikhanov, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan
Iskakov Abay Zhantasovich
Doctor of Economic Sciences, Kokshetau University. Sh. Ualikhanov, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan
iskakov-az@mail.ru , kudaibergenovilyas4@gmail.com

Аннотация: *Национальные парки являются одними из важнейших природных объектов, выполняя функции охраны биоразнообразия, поддержания экосистемных процессов и предоставления мест для экологического туризма. Однако пожары представляют значительную угрозу этим территориям, разрушая природные экосистемы, уничтожая флору и фауну, а также создавая риски для людей.*

Сложность управления пожарной безопасностью в национальных парках связана с сочетанием природных и антропогенных факторов, а также необходимостью соблюдения баланса между вмешательством человека и естественными процессами в экосистемах. В данной статье рассматриваются ключевые методы и стратегии, направленные на снижение рисков возгораний, предотвращение их распространения и минимизацию ущерба от пожаров.

Ключевые слова*: Пожарная безопасность, национальные парки, мониторинг, управление рисками.*

Аннотация: *Ұлттық парктер биоәртүрлілікті қорғау, экожүйелік үдерістерді қолдау және экотуризм үшін орындар ұсыну арқылы ең маңызды табиғи нысандардың бірі болып табылады. Алайда, өрттер бұл аумақтарға айтарлықтай қауіп төндіреді, табиғи экожүйелерді жойып, флора мен фаунаны жояды, сондай-ақ адамдар үшін қауіптер туғызады.*

Ұлттық парктердегі өрт қауіпсіздігін басқарудың күрделілігі табиғи және антропогендік факторлардың үйлесімімен, сондай-ақ адам араласуы мен экожүйелердегі табиғи үдерістер арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажеттілігімен байланысты. Бұл мақалада өрт қаупін төмендетуге, олардың таралуының алдын алуға және өрттен келетін зиянды барынша азайтуға бағытталған негізгі әдістер мен стратегиялар қарастырылады.

Кілт сөздер*: Өрт қауіпсіздігі, ұлттық парктер, мониторинг, тәуекелдерді басқару.*

Abstract*: The article examines the issues of managing fire hazards in the ecosystems of national parks, considering the ecological aspect. A management model is being developed to reduce the risk of forest fires, minimize damage, and restore ecosystems.*

Methods for monitoring, forecasting, and responding to threats are proposed, based on modern technologies and approaches to managing natural areas.
***Keywords**: Fire safety, national parks, monitoring, risk management.*

Введение. Противопожарная защита лесов - одна из главных задач обеспечения безопасности национальных природных богатств. Основным фактором, оказывающим негативное воздействие на экологический и ресурсный потенциал лесов, являются пожары. Лесной пожар является самым опасным [1]. Ежегодно из-за лесных пожаров тысячи людей теряют свои жилища, а сотни - погибают в них, гибнут и десятки тысяч диких животных. Огонь уничтожает сельскохозяйственные посевы и ведет к эрозии почвы. Установленные на входе в лесной массив плакаты оказываются малодейственными. Более 90 % выгораний лесов вызвано человеческой деятельностью. Предотвращение пожаров и борьба с возникшим пожаром имеют наивысший приоритет. Наземные силы и средства обнаружения и тушения пожаров представлены сетью пожарно-наблюдательных вышек, наблюдательных пунктов на высотах и пожарно-химических станций со специализированной лесопожарной техникой и оборудованием (пожарные автоцистерны, лесопожарные агрегаты, пожарные вездеходы и машины, тракторы, бульдозеры, высоконапорные мотопомпы, огнетушители, ручные инструменты и т.д.). Все охранные мероприятия по защите лесов должны строиться на ликвидации первопричины, а не на борьбе с пожаром. Первопричина большинства лесных пожаров - это человек. Крупный лесной пожар способен погубить огромные массивы лесов в течение одних-двух суток [1,2].

Для повышения эффективности ресурсного и экологического потенциала лесов надо сосредоточиться на решении следующих задач: - проведение районирования территории лесного фонда по уровню требуемой противопожарной охраны с учетом экономической и экологической ценности лесов, степени хозяйственного освоения территорий; - развитие службы мониторинга лесных пожаров на базе современных наземных и дистанционных средств с использованием геоинформационных технологий, обеспечивающих обработку наземных, авиационных и космических наблюдений; - проведение профилактики лесных и торфяных пожаров, увеличение объемов работ по противопожарному устройству территорий, расширение сети пожарных наблюдательных пунктов и пожарных химических станций; - совершенствование технологий и технических средств наземного и авиационного тушения лесных пожаров с использованием эффективных огнетушащих смесей, авиатанкеров, автоматизированных систем пакетной радиосвязи, радиоэлектронного сопровождения воздушных судов;ациональные парки являются одними из важнейших природных объектов, выполняя функции охраны биоразнообразия, поддержания экосистемных процессов и предоставления мест для экологического туризма [1,2,3]. Однако пожары представляют значительную угрозу этим территориям, разрушая природные экосистемы, уничтожая флору и фауну, а также создавая риски для людей.

Республика Казахстан подвержена различным рискам возникновения чрезвычайных ситуаций (ЧС) природного и техногенного характера. Согласно данным ЮНИСЕФ, около 75% территории страны подвержено высоким рискам стихийных бедствий, включая ураганы, оползни, сели, наводнения, эпидемии, экстремальные температуры, землетрясения, а также лесные и степные пожары [4].

В законодательной базе Республики Казахстан установлены критерии оценки степени риска и разработаны проверочные листы в области пожарной безопасности и гражданской обороны. Эти документы регламентируют порядок проведения проверок и профилактического контроля на объектах, подлежащих надзору.

Первоначально, совместным приказом Министра внутренних дел и Министра национальной экономики от 30 октября 2018 года № 758/31 были утверждены соответствующие критерии и проверочные листы. В последующем, 25 июня 2024 года, совместным приказом Министра по чрезвычайным ситуациям № 244 и и.о. Министра национальной экономики № 40 в эти документы были внесены изменения и дополнения [4].

Критерии оценки степени риска разработаны в соответствии с Предпринимательским кодексом Республики Казахстан и Законом "О гражданской защите". Они предназначены для проведения профилактического контроля с посещением субъектов (объектов) контроля и надзора в области пожарной безопасности, а также для проверок на соответствие разрешительным требованиям. Проверочные листы содержат перечень вопросов, позволяющих оценить соблюдение установленных норм и требований в сфере пожарной безопасности и гражданской обороны, в том числе и на территориях национальных парков [5].

Сложность управления пожарной безопасностью в национальных парках связана с сочетанием природных и антропогенных факторов, а также необходимостью соблюдения баланса между вмешательством человека и естественными процессами в экосистемах [3].

Основные риски.

1. ***Природные факторы**:*

– Засушливый климат и длительные периоды засухи.

– Высокие температуры, способствующие быстрому распространению огня.

– Грозовые разряды, вызывающие природные возгорания.

2. ***Антропогенные факторы**:*

– Неосторожное обращение с огнем туристами (разведение костров, использование горючих веществ).

– Сельскохозяйственные палы, переходящие на природные территории.

– Намеренные поджоги и незаконные действия [3].

3. ***Структурные риски**:*

– Недостаточная обеспеченность средствами пожаротушения.

– Удаленность пожарных станций и затрудненный доступ к очагам возгорания.

– Отсутствие четко разработанных планов эвакуации.

Методы управления рисками:

1. ***Превентивные меры**:*

– Разработка и внедрение строгих правил посещения национальных парков.

– Контроль за посещаемостью парка и проведение разъяснительной работы среди туристов.

– Ограничение доступа в пожароопасные сезоны.

– Создание противопожарных барьеров, минерализованных полос и просек.

– Проведение обучающих программ для местного населения и сотрудников парка [2,3].

2. ***Мониторинг и прогнозирование**:*

– Использование спутниковых данных и беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) для наблюдения за состоянием лесов.

– Внедрение систем раннего обнаружения возгораний, таких как датчики дыма и тепловизоры.

– Анализ метеорологических данных для прогнозирования риска пожаров.

– Использование искусственного интеллекта для предсказания пожароопасных зон [2,3].

3. ***Реагирование на чрезвычайные ситуации**:*

– Разработка четких планов эвакуации и информирования населения.

– Оснащение пожарных подразделений современным оборудованием и транспортом.

– Организация оперативного взаимодействия между службами МЧС, лесной охраны и местными властями.

– Применение авиационных средств пожаротушения (самолеты и вертолеты для сброса воды и химикатов).

Эффективное управление пожарной безопасностью должно учитывать не только предотвращение и ликвидацию возгораний, но и минимизацию ущерба для экосистем. Ключевые стратегии включают:

– Использование контролируемых палов для снижения вероятности крупных пожаров.

– Восстановление лесных массивов после пожаров путем посадки деревьев и борьбы с эрозией почвы.

– Учет естественной динамики лесов в стратегии управления огнем.

– Поддержка биоразнообразия и естественных механизмов самовосстановления лесов.

– Снижение антропогенной нагрузки путем ограничения строительства и вырубки деревьев [4].

Примеры успешных стратегий пожарной безопасности в национальных парках:

– **Национальный парк Йеллоустоун (США)**: Использует спутниковый мониторинг и контролируемые палы для управления пожароопасностью.

– **Национальный парк Какаду (Австралия)**: Применяет традиционные методы управления огнем коренных народов, что позволяет контролировать распространение пожаров.

– **Байкальский национальный парк (Россия)**: Активно внедряет беспилотные технологии для мониторинга лесных пожаров и раннего обнаружения возгораний [2].

Борьба с лесными пожарами – сложная и многогранная задача, требующая комплексного подхода и тесного взаимодействия специалистов из различных областей, включая экологов, лесников, экономистов, пожарных, экспертов по биоразнообразию и охране здоровья человека, а также специалистов в сфере экологического образования [3].

Основной причиной большинства лесных пожаров является человеческий фактор – неосторожное обращение с огнем во время отдыха или выполнения работ. В связи с этим необходимо:

– активно проводить разъяснительную работу среди населения, включая информирование в общественных местах, транспорте, на рабочих объектах и в зонах отдыха о правилах пожарной безопасности;

– организовывать контролируемые зоны лесной рекреации, чтобы снизить вероятность возгораний и обеспечить безопасность посетителей;

– усилить контроль за соблюдением противопожарных норм в лесах, оперативно выявлять причины пожаров и привлекать к ответственности виновных.

Государству следует ужесточить меры наказания за умышленные или неосторожные поджоги, а также усилить систему охраны лесов, адаптируя ее к изменяющимся природным условиям. Эффективная защита лесных массивов возможна только при четком взаимодействии всех задействованных структур. Совместные инициативы по мониторингу и анализу пожаров позволяют оперативно реагировать на угрозы и принимать грамотные тактические решения.

Литература

1. Атаманкин Е.М., Островский И.В. Организация тушения и средства борьбы с лесными пожарами. Охрана лесов от пожаров в современных условиях: Матер. междунар. науч.-практ. конф., Хабаровск, 27-29 марта, 2002. - Хабаровск: Изд-во Краев. психиатр. больницы, 2002. - С. 131-138.
2. Курбатский Н.П. Проблема лесных пожаров // Возникновение лесных пожаров. – М.: Изд-во АН СССР, 1964.- с.5-60.
3. Афонин С.В. Информационно-методические основы построения эффективных систем спутникового мониторинга лесных пожаров / С.В. Афонин, В.В. Белов // Вычислительные технологии. 2003. - Т. 8. - С. 35-46.
4. Мусин М.З., Архипов В.А. Динамика возникновения лесных пожаров и их профилактика // Основы рационального ведения лесного хозяйства Казахстана. Сб. научн. тр. Алма-Ата, 1982. Т.8. –с. 112-125.
5. Приказ Министра по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан № 244 и и.о. Министра национальной экономики № 40 от 25 июня 2024 года "Об утверждении критериев оценки степени риска и проверочных листов в области пожарной безопасности и гражданской обороны" // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://zakon.uchet.kz/rus/history/V2400034584 – Дата обращения: 29.03.2025.
6. Мусин М.З., Архипов В.А. Лесопожарное районирование Казахстана и нормативы противопожарных мероприятий. Рекомендации. Алма-Ата, 1985 –35с.

УДК 343.976

ШОҚАН УӘЛИХАНОВТЫҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫНЫҢ ӘСЕРІ ЖӘНЕ ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЛЫПТАСУДАҒЫ РӨЛІ

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ ВЗГЛЯДОВ ШОКАНА УАЛИХАНОВА И ИХ РОЛЬ В СТАНОВЛЕНИИ КАЗАХСТАНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ПЕРИОД ОБРЕТЕНИЯ НЕЗАВИСИМОСТИ

THE INFLUENCE OF POLITICAL AND LEGAL VIEWS OF SHOKAN UALIKHANOV AND THEIR ROLE IN THE FORMATION OF THE KAZAKHSTAN STATE IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Құлтасов Асылбек Арыстанбекұлы
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.
kultasov65@bk.ru
Култасов Асылбек Арыстанбекович
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
kultasov65@bk.ru
Kultasov Asylbek Arystanbekovich
Kokshetau University named after Sh. Ualikhanova, Kokshetau
kultasov65@bk.ru

Әбділов Қанат Серікұлы
Астана медицина университетінің медициналық құқық және этика кафедрасының меңгерушісі, PhD

kanataliher@mail.ru
Абдилов Канат Серикович
Заведующий кафедрой медицинского права и этики
Медицинского университета «Астана», PhD
kanataliher@mail.ru
Abdilov Kanat
Head of the Department of Medical Law and Ethics,
Astana Medical University, PhD
kanataliher@mail.ru

***Аннотация**: Шоқан Уәлиханов (1835–1865) – қазақтың көрнекті ойшылы, тарихшысы, этнографы және саяси реформаторы, оның идеялары Қазақстанның қазіргі мемлекеттік құрылымының негізгі элементтерін болжаған. Оның еңбектері мемлекеттік басқаруды жаңғырту, сот жүйесін реформалау, ұлттық бірегейлікті нығайту мәселелерін қарастырды. Бұл мақалада оның Қазақстанның саяси-құқықтық жүйесінің қалыптасуына 19 ғасырдан бастап және 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейінгі үдерістерге дейінгі ықпалы талданады.*

***Түйін сөздер**: Шоқан Уәлиханов, Қазақ мемлекеттілігі, реформалар, саяси-құқықтық көзқарастар, Қазақстанның тәуелсіздігі, жаңғыру, ұлттық бірегейлік.*

***Аннотаци:** Шокан Уалиханов (1835–1865) — выдающийся казахский мыслитель, историк, этнограф и политический реформатор, чьи идеи предвосхитили ключевые элементы современного государственного устройства Казахстана. Его труды касались вопросов модернизации государственного управления, реформирования судебной системы и укрепления национальной идентичности. В данной статье анализируется его влияние на формирование политико-правовой системы Казахстана, начиная с XIX века и заканчивая процессами, происходившими после обретения независимости в 1991 году.*

***Ключевые слова**: Шокан Уалиханов, казахская государственность, реформы, политико-правовые взгляды, независимость Казахстана, модернизация, национальная идентичность.*

***Abstract:** Shokan Ualikhanov (1835–1865) was a prominent Kazakh thinker, historian, ethnographer, and political reformer whose ideas anticipated key elements of Kazakhstan's modern state structure. His works dealt with issues of modernizing public administration, reforming the judiciary, and strengthening national identity. This article analyzes its influence on the formation of Kazakhstan's political-legal system, starting from the 19th century and ending with the processes that took place after independence in 1991.*

***Keywords:** Shokan Ualikhanov, Kazakh statehood, reforms, politico-legal views, independence of Kazakhstan, modernization, national identity.*

Исторический процесс формирования казахской государственности нельзя рассматривать в отрыве от идейных предпосылок, заложенных крупнейшими мыслителями XIX века. Среди них особое место занимает Шокан Уалиханов, внесший значительный вклад в развитие политико-правовой мысли Казахстана. Он был не просто исследователем казахской культуры, но и политическим визионером, который критиковал устаревшие системы управления и предлагал модели, более соответствующие вызовам времени [1].

Его идеи получили вторую жизнь в XX веке, особенно в период становления независимого Казахстана. В данной статье анализируются основные положения политико-правовых взглядов Уалиханова и их влияние на государственное устройство Республики Казахстан после 1991 года.

Шокан Уалиханов подвергал серьезной критике ханскую власть, считая её архаичной и неспособной обеспечить стабильное развитие общества. В его работах прослеживается идея централизованного управления, при котором власть должна основываться не на деспотизме, а на законе и справедливости. Он указывал, что: Ханы управляли на основе личных интересов, что часто вело к коррупции и злоупотреблению властью. Отсутствие системы выборов приводило к тому, что правители не несли ответственности перед народом. Казахское общество нуждалось в юридической реформе, которая обеспечила бы равенство всех перед законом.

Эти идеи нашли отражение в Конституции Республики Казахстан 1995 года, где закреплены принципы верховенства закона, демократического управления и защиты прав граждан [2].

Уалиханов выступал за модернизацию судебной системы, замену обычного права (адата) более объективными правовыми нормами. Он считал, что: Адат зависел от личных предпочтений биев, что делало судебные решения субъективными. Необходим переход к формализованному судопроизводству, где судья действовал бы не на основе личных убеждений, а на основании закона [3].

После 1991 года Казахстан провел ряд судебных реформ, направленных на повышение независимости судов и введение принципов верховенства права, что во многом соответствует идеям Уалиханова.

Шокан Уалиханов был сторонником сочетания национальных традиций и современных тенденций. Он утверждал, что модернизация Казахстана невозможна без сохранения самобытности:

Он защищал казахский язык и культуру от ассимиляции. Считал, что образование должно стать ключевым фактором развития нации [5]. Выступал за реформу системы образования, в которой бы сочетались традиционные знания и европейская наука.

Эти принципы легли в основу государственной программы «Рухани жаңғыру», направленной на развитие национального самосознания и модернизацию общества [4].

После 1991 года Казахстан провел ряд реформ, направленных на укрепление правового государства, что соответствует принципам, заложенным Уалихановым: Принятие Конституции 1995 года, где закреплены права и свободы граждан. Реформа судебной системы, направленная на повышение её прозрачности.

Казахстан перешел к президентской республике, что позволило провести эффективные экономические и социальные реформы. Введены принципы государственной службы на основе меритократии, исключающие коррупцию и клановость.

Программа «Рухани жаңғыру» продолжает идеи Уалиханова о синтезе традиций и модернизации. Открываются школы и университеты, ориентированные на развитие национальной науки и культуры.

Шокан Уалиханов сыграл ключевую роль в развитии политико-правовой мысли Казахстана. Его идеи о верховенстве закона, модернизации управления и сохранении национальной идентичности стали основой для реформ, проведенных после 1991 года. Однако его концепции остаются актуальными и требуют дальнейшего развития:

Необходимы дальнейшие реформы судебной системы, направленные на её независимость. Борьба с бюрократией и коррупцией остается важной задачей.

Развитие образования в духе идей Уалиханова поможет укрепить национальное самосознание.

Таким образом, наследие Шокана Уалиханова продолжает оказывать влияние на современный Казахстан, оставаясь актуальным ориентиром для его дальнейшего развития.

Список литературы

1. Уалиханов Ш. Избранные труды. – Алматы: Қазақ университеті, 2010.
2. Конституция Республики Казахстан, 1995.
3. Байтурсынов А. Национальная идентичность и модернизация. – Астана: Фолиант, 2020.
4. Программа «Рухани жаңғыру» // Аналитический центр Казахстана, 2022.

УДК/ББК
502.3:614.84:630.2.

РАЗРАБОТКА МОДЕЛИ УПРАВЛЕНИЯ ПОЖАРООПАСНЫМИ УГРОЗАМИ В ЭКОСИСТЕМЕ НАЦПАРКОВ (ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

ҰЛТТЫҚ ПАРКТЕР ЭКОЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨРТ ҚАУПІ БАР ҚАТЕРЛЕРДІ БАСҚАРУ МОДЕЛІН ДАМЫТУ (ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІ)

DEVELOPMENT OF A FIRE RISK MANAGEMENT MODEL IN NATIONAL PARK ECOSYSTEMS (ECOLOGICAL ASPECT)

Махметов Бекбулат Бельгибаевич
1 курс магистрант, «Менеджмент по отраслям»,
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
Искаков Абай Жантасович
Доктор экономических наук,
Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
iskakov-az@mail.ru , mahmetov1992@bk.ru

Махметов Бекбулат Бельгибаевич
1 курс магистранты, «Салалар бойынша менеджмент» білім беру бағдарламасы,
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау
Искаков Абай Жантасович
Экономика ғылымдарының докторы,
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау
iskakov-az@mail.ru , mahmetov1992@bk.ru

Mahmetov Bekbulat Belgibaevich
1st year master's student, "Management by industry", Kokshetau University named after. Sh. Ualikhanov, Kokshetau
Iskakov Abay Zhantasovich
Doctor of Economic Sciences,
Kokshetau University. Sh. Ualikhanov, Kokshetau
iskakov-az@mail.ru , mahmetov1992@bk.ru

Аннотация: *В статье рассматриваются проблемы управления пожароопасными угрозами в экосистемах национальных парков с учётом экологического аспекта. Разрабатывается модель управления, направленная на снижение риска возникновения лесных пожаров, минимизацию ущерба и восстановление экосистем. Предложены методы*

мониторинга, прогнозирования и реагирования на угрозы, основанные на современных технологиях и подходах к управлению природными территориями.

Ключевые слова: *Пожарная безопасность, экосистема, национальные парки, мониторинг, управление рисками.*

Аннотация: *Мақалада ұлттық парктер экожүйелеріндегі өрт қаупі бар қауіптерді басқару мәселелері экологиялық тұрғыдан қарастырылады. Орман өрттерінің пайда болу қаупін азайтуға, залалды барынша төмендетуге және экожүйелерді қалпына келтіруге бағытталған басқару моделі әзірленуде. Табиғи аумақтарды басқарудың заманауи технологиялары мен тәсілдеріне негізделген мониторинг, болжау және қауіптерге ден қою әдістері ұсынылады.*

Кілт сөздер: *Өрт қауіпсіздігі, экожүйе, ұлттық парктер, мониторинг, тәуекелдерді басқару.*

Abstract: *The article examines the issues of managing fire hazards in the ecosystems of national parks, considering the ecological aspect. A management model is being developed to reduce the risk of forest fires, minimize damage, and restore ecosystems. Methods for monitoring, forecasting, and responding to threats are proposed, based on modern technologies and approaches to managing natural areas.*

Keywords: *Fire safety, ecosystem, national parks, monitoring, risk management.*

Введение. Пожары представляют серьёзную угрозу для экосистем национальных парков, нанося ущерб биоразнообразию, климатическому балансу и экономике региона. С учётом изменения климата и увеличения антропогенного влияния необходимость разработки эффективных методов управления пожароопасными угрозами становится всё более актуальной.

Ущерб от пожаров и других стихийных бедствий в национальных парках Казахстана проявляется в физическом, экономическом, социальном и экологическом направлениях. Физический ущерб включает разрушение инфраструктуры, зданий и природных объектов. Экономический ущерб связан с большими финансовыми затратами на восстановление пострадавших территорий, снижением туристической активности и потерями в лесном хозяйстве. Социальный ущерб выражается в угрозе жизни и здоровью людей, а также в нарушении привычного уклада жизни местных сообществ. Экологический ущерб включает деградацию почв, загрязнение воды и воздуха, уничтожение мест обитания редких и исчезающих видов [1].

Национальные парки Казахстана нуждаются в усилении противопожарных мер, включая мониторинг климатических условий, повышение уровня охраны лесных массивов и развитие программ по профилактике возгораний в местах активного рекреационного использования. Эффективное управление стихийными бедствиями требует разработки детальных планов реагирования, инвестиций в современные технологии мониторинга и повышения осведомленности населения о правилах поведения в пожароопасных зонах [1].

Цель исследования – разработка модели управления пожароопасными угрозами в экосистемах национальных парков с учётом экологического аспекта. Исследование направлено на снижение риска возникновения лесных пожаров, минимизацию ущерба природным территориям и биоразнообразию, а также внедрение современных методов мониторинга, прогнозирования и реагирования.

По данным Министерства по чрезвычайным ситуациям (МЧС) Казахстана, в стране фиксируются различные виды пожаров, включая природные, техногенные и бытовые. Лесные и степные пожары составляют значительную часть всех зарегистрированных возгораний, особенно в засушливые периоды. Основные причины природных пожаров – сухие грозы, неосторожное обращение с огнём, поджоги и неконтролируемые сельскохозяйственные палы. Техногенные пожары, возникающие на промышленных

объектах, в жилых и общественных зданиях, часто связаны с нарушением правил пожарной безопасности и техническими неисправностями. Бытовые пожары, происходящие в жилых домах, обусловлены неисправностью электропроводки, использованием открытого огня и газового оборудования [2].

По официальной статистике, ежегодно в Казахстане регистрируется более 11 тысяч пожаров, из которых около 30% приходится на природные возгорания. Экономический ущерб от пожаров составляет миллиарды тенге, а человеческие жертвы и потери экосистем остаются острой проблемой (Таблица 1).

Таблица 1. Официальный статистический учет пожаров и их последствий на территории РК за 2024 год [1].

Регионы	**Количество пожаров**			**Сумма ущерба (тыс. тенге)**		
	2023	**2024**	**%ПГ**	**2023**	**2024**	**%ПГ**
г. Астана	632	739	+17%	92 361	468 791	+5р.
г. Алматы	670	679	+1,3%	201 900	205 900	+2%
г. Шымкент	247	390	+58%	926 817	1 308 041	+41%
Акмолинская обл.	936	872	-6,8%	300 140	298 378	-0,6%
Актюбинская обл.	576	565	-2%	325 255	303 043	-6,8%
Алматинская обл.	894	935	+4,6%	82 312	44 109	-46,4%
Атырауская обл.	266	278	+4,5%	75 897	57 927	-23,7%
Обл. Абай	1025	879	-14%	163362274	18211382	-8,9р.
В.Казахстанская обл.	776	730	-6%	366 041	371 118	+1,4%
Жамбылская обл.	798	774	-3%	188 775	249 047	+32%
Обл. Жетісу	413	419	+1,5%	23 909	203 832	+8,5р.
З.Казахстанская обл.	568	743	+31%	157 854	473 422	+2,9р.
Карагандинская обл.	700	580	-17%	92 110	9 534	-9,6р.
Кызылординская обл.	467	447	-4,3%	471 031	314 613	-33%
Костанайская обл.	762	752	-1,3%	121 417	12 449	-9,7р.
Мангистауская обл.	256	276	+8%	11 642	9 391	-19,3%
Павлодарская обл.	496	341	-31,3%	317 926	170 338	-46,4%
С.Казахстанская обл.	605	469	-22,5%	480 425	211 356	-56%
Туркестанская обл.	515	495	-4%	1 234 191	1 306 315	+5,8%
Обл. Ұлытау	203	186	-8,4%	2 497	5 532	+2,2р.
по Республике	**11 805**	**11 549**	**-2,2%**	**168834773**	**24234518**	**-6,9р.**

В Казахстане насчитывается 14 государственных национальных природных парков. Они расположены в различных природно-климатических зонах, что влияет на степень пожароопасности территорий. Основные угрозы, связанные с лесными пожарами, включают:

— *Климатические факторы*: рост среднегодовой температуры,

засушливые периоды, изменение режима осадков. В последние десятилетия изменение климата привело к увеличению частоты и интенсивности засух, что способствует накоплению сухой растительности, легковоспламеняющейся при малейшем источнике огня.

— *Антропогенные воздействия*: незаконные костры, выброшенные

окурки, сельскохозяйственные палы. Рост туризма в национальных парках также увеличивает риск возникновения пожаров.

— *Природные причины*: молнии, самовозгорание торфяников и сухой растительности [2].

Лесные пожары в национальных парках Казахстана представляют собой серьезную проблему, связанную с засушливостью климатических условий, антропогенным воздействием и природными факторами. В разные годы частота и площадь пожаров значительно варьировались. Наиболее засушливыми годами, способствовавшими многопожарности, стали 1981, 1991, 1994, 1995, 1997 и 1998 годы, тогда как 1978, 1980, 1985, 1993 и 1996 годы характеризовались низкой пожарной активностью [2].

Анализ данных МЧС РК показал, что пожароопасный сезон в национальных парках длится с 10 апреля по 27 октября. Более 50% выгоревшей лесной площади за 32 года пришлось на засушливый 1997 год, когда средняя площадь одного пожара составила 6,3 га. Динамика показывает, что с 1970 по 2001 год количество пожаров, выгоревшая площадь и средняя площадь одного пожара постепенно увеличивались в 3, 53 и 17 раз соответственно. Это подчеркивает необходимость усиления противопожарных мероприятий [1, 2, 3].

В национальных парках Казахстана наибольшее количество пожаров фиксируется в мае, июне, июле и августе (79,1%), тогда как наиболее обширные пожары происходят в апреле, мае и октябре (72,5%). Основная часть возгораний приходится на леса интенсивной посещаемости, туристические зоны и зоны регулируемого рекреационного использования, где зафиксировано более 70% всех пожаров. При этом выгоревшая площадь в этих зонах составила более 75% от общей площади пожаров, а средняя площадь одного пожара достигала 1,5 га. В лесах слабой посещаемости (зоны заповедного режима) пожары фиксируются гораздо реже – не более 5% от общего количества. В лесах среднеинтенсивной посещаемости (зоны ограниченной хозяйственной деятельности) средняя площадь одного пожара составляет 1,7 га [4].

В последние годы в национальных парках Казахстана зафиксированы крупные пожары:

— *Октябрь 2024 года*: В Баянаульском национальном парке произошёл масштабный степной пожар, охвативший до 10 тыс. га.

— *Июль 2023 года*: В Павлодарской области на территории природного резервата "Ертіс орманы" зафиксирован лесной верховой пожар, угрожавший распространением на территорию России.

— *Июль 2023 года*: В Каркаралинском национальном парке произошёл локальный пожар лесной подстилки, который удалось быстро ликвидировать.

Для оценки пожарного риска необходимо определить потенциально способствующие переменные, называемые возбудителями. Однако само понятие оценки риска имеет различное значение в разных странах. Традиционно риск лесных пожаров рассчитывается на национальном или местном уровне с использованием различных переменных и подходов. Различные источники данных и методологии приводят к тому, что индексы не всегда сопоставимы [3].

В данной работе анализируются основные переменные, участвующие в оценке риска лесных пожаров, а также рассматриваются некоторые из применяемых в настоящее время индексов оценки риска.

Возникновение и интенсивность распространения пожаров тесно связаны с метеорологическими условиями. К основным метеорологическим переменным относятся:

— солнечная радиация,

— температура воздуха,
— относительная влажность,
— осадки,
— ветер (средняя скорость, интенсивность турбулентности и направление),
— вертикальная структура атмосферы [4, 5].

Каждая из этих переменных играет важную роль, но их высокая изменчивость усложняет задачу прогнозирования. Такие переменные принято называть неуправляемыми факторами.

Большинство причин лесных пожаров напрямую связаны с антропогенными факторами. Основные из них:

— нарушение правил пожарной безопасности жителями населенных пунктов,
— деятельность лесозаготовителей,
— сельскохозяйственные палы,
— умышленные поджоги.

Эти переменные представляют собой долгосрочные факторы и могут рассматриваться как статические. Для получения достоверной информации о частоте пожаров, вызванных человеческой деятельностью, необходимо наличие исторических данных.

Зависимость лесных пожаров от плотности населения может использоваться для оценки антропогенных источников возгорания. Также плотность населения влияет на среднюю площадь пожара: чем меньше населенный пункт, тем больше средняя площадь лесного пожара [5].

Факторы лесопожарных рисков можно разделить на три группы:

— Невозможно воздействовать и прогнозировать – например, падение метеоритов.

— Необходимо учитывать – погодные условия, рельеф местности и другие природные факторы.

— Можно учитывать и влиять – обучение населения правилам пожарной безопасности, противопожарная техника, установка пожарных вышек для обнаружения возгораний и т.п.

Для формулировки оценки риска вводятся следующие обозначения:

$\vec{a}$ – неуправляемые параметры, количественные значения природных и социальных факторов;

$\vec{x}$ – управляемые параметры, значения которых могут изменяться в зависимости от мероприятий по снижению лесопожарных рисков;

Bi – значимость i-го вида пожарной опасности в интегральной оценке;

Aij – коэффициент, учитывающий влияние на i-ый вид пожарной опасности j-го параметра [4,5].

Суммарный индекс лесопожарного риска рассчитывается по следующей формуле:

$R0 = F(\vec{a}, x)^{\rightarrow} = \sum$ Bi 4 i=1 ($\sum Aij\ k\ j$=1 $ai + \sum Aij$ 1 j=k+1 xj)

Используя передовые технологии и инструменты, эксперты могут оценить риск лесных пожаров и определить уязвимые участки, требующие немедленного внимания.

Для прогнозирования и предотвращения лесных пожаров необходимо использовать методы управления рисками, включая современные технологии мониторинга, моделирование распространения огня и адаптивное планирование противопожарных мероприятий. Эффективный менеджмент позволяет минимизировать ущерб от пожаров и повысить устойчивость экосистем национальных парков. Зарубежный опыт показывает,

что интеграция инновационных методов управления и междисциплинарного подхода значительно повышает эффективность противопожарной стратегии [3].

Современные модели управления рисками включают использование геоинформационных систем, машинного обучения и статистического анализа для прогнозирования пожароопасных периодов, и оценки возможных последствий. Важным элементом является внедрение превентивных мер, таких как создание защитных полос, регулирование туристической нагрузки и экологически безопасные методы тушения. Опыт зарубежных стран демонстрирует, что сочетание технологий, научного подхода и взаимодействия с местными сообществами позволяет существенно снизить вероятность возгораний и минимизировать их последствия. Для реализации противопожарных мероприятий предложена модель управления, включающая ключевые компоненты, обеспечивающие их эффективную реализацию., учитывающая климатические изменения, антропогенные факторы и современные технологии, обеспечивающая оперативное реагирование и снижение рисков [5].

Таблица 2. Модель управления пожароопасными угрозами в экосистеме нацпарков

Компонент модели	Описание
Мониторинг и прогнозирование	- Использование спутниковых данных для мониторинга пожароопасности. - Применение беспилотных летательных аппаратов для анализа состояния лесных массивов. - Метеорологический контроль температуры, влажности и скорости ветра. - Геоинформационные системы (ГИС) для оценки рисков и моделирования распространения огня. - Определение пределов пожароопасного времени суток.
Профилактические меры	- Создание минерализованных полос и противопожарных разрывов. - Контроль численности и состояния сухой растительности. - Организация обучающих программ для посетителей и персонала парка. - Ограничение доступа в пожароопасные зоны в периоды высокой температуры. - Регламентация посещения лесных массивов и запрет на доступ к особо опасным участкам.
Экологически безопасное тушение пожаров	- Использование биологических и механических методов борьбы с огнем. - Ограниченное применение химических средств, исключая токсичные вещества. - Восстановление почвенного покрова после пожаров путем высадки местных видов растений. - Организация дополнительных пожарных водоемов, наземных наблюдательных пунктов и пожарно-химических станций.
Постпожарное восстановление экосистем	- Мониторинг последствий пожаров с акцентом на биоразнообразие. - Реабилитация почв и водных объектов. - Поддержка естественных процессов восстановления леса. - Использование методов ландшафтного проектирования для создания устойчивых лесных массивов, включая примесь лиственных пород (например, осины), обладающих повышенной пожароустойчивостью.
Устойчивость модели и интеграция в природоохранную деятельность	- Взаимодействие с местными сообществами для повышения уровня экологической ответственности. - Применение методов адаптивного управления, основанных на анализе данных. - Включение модели в национальные программы по охране природы и изменению климата. - Проведение патрулирования наиболее пожароопасных участков леса. - Ремонт и строительство противопожарных дорог, создание барьеров, заслонов и минерализованных полос.
Зарубежный опыт управления пожароопасными угрозами	- В США используется система Incident Command System (ICS), обеспечивающая координацию действий пожарных служб, экологов и местных властей. - В Австралии применяется концепция "Живи с огнем" (Living with Fire), предполагающая подготовку местного населения и раннее выявление пожаров с помощью тепловых датчиков и спутниковых систем. - В Канаде активно разрабатываются методы

	контролируемого выжигания и создания противопожарных коридоров для предотвращения распространения огня. - В Европе действуют трансграничные стратегии борьбы с лесными пожарами, такие как программы Европейского Союза по совместному реагированию и обмену технологиями.

Разработка модели управления пожароопасными угрозами требует комплексного подхода, включающего экологические, технологические и организационные меры. Эффективное управление пожарами в национальных парках возможно только при интеграции современных технологий мониторинга, прогнозирования и превентивных мер. Ключевым фактором успешности модели является её адаптивность к меняющимся условиям климата и повышение осведомлённости местного населения. Современные цифровые технологии, совместно с природоохранными мерами, позволят не только минимизировать ущерб от пожаров, но и создать устойчивую систему управления рисками для сохранения биоразнообразия и экосистемных услуг национальных парков.

Литература

1. Официальный статистический учет пожаров и их последствий за 2024 год / Министерство по чрезвычайным ситуациям Республики Казахстан. – Астана, 2024. – 2 с.
2. Курбатский Н.П. Проблема лесных пожаров // Возникновение лесных пожаров. – М.: Изд-во АН СССР, 1964.- с.5-60.
3. Репшас Э.А. Повреждения деревьев и лесные пожары в рекреационных лесах // Труды ЛитНИИЛХ, 1978. Т. 17. - с. 137-141.
4. Мусин М.З., Архипов В.А. Динамика возникновения лесных пожаров и их профилактика // Основы рационального ведения лесного хозяйства Казахстана. Сб. научн. тр. Алма-Ата, 1982. Т.8. –с. 112-125.
5. Курбатский Н.П., Цветков П.А. Охрана лесов от пожаров в районах интенсивного освоения (на примере КАТЭКа). Красноярск, Институт леса и древесины им. В.Н. Сукачева, 1986.- 150 с.
6. Мусин М.З., Архипов В.А. Лесопожарное районирование Казахстана и нормативы противопожарных мероприятий. Рекомендации. Алма-Ата, 1985 –35с.

УДК(ӘОЖ) 930.85

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О МЕСТЕ И РОЛИ ЖЕНЩИНЫ В ОБЩЕСТВЕ

ӘЙЕЛДІҢ ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ МЕН РӨЛІ ТУРАЛЫ ТҮСІНІКТІҢ КЕЙБІР ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

SOME THEORETICAL ASPECTS OF THE IDEA OF THE PLACE AND ROLE OF WOMEN IN SOCIETY

Мухамбетова Динара Сырымовна
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
dinara2003@mail.ru

Мұхамбетова Динара Сырымқызы
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

dinara2003@mail.ru

Mukhambetova Dinara Syrymovna
Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau
dinara2003@mail.ru

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые мировоззренческие и теоретические аспекты гендерных теории прошлого, которые находят свое отражение в историко-философской мысли Казахстана. И здесь огромная роль в освещении роли и положения женщины в обществе принадлежит прогрессивным взглядам выдающегося мыслителя того времени - Ш. Уалиханова.
Ключевые слова: женщины, гендер, социальный статус женщины, свобода женщины.

Аннотация: Мақалада Қазақстанның тарихи-философиялық ойында көрініс табатын өткеннің гендерлік теориясының кейбір дүниетанымдық және теориялық аспектілері қарастырылады. Міне, әйелдің қоғамдағы рөлі мен жағдайын жариялауда сол кездегі көрнекті ойшыл Ш.Уәлихановтың прогрессивті көзқарастары үлкен рөл атқарады.
Түйін сөздер: әйелдер, жыныс, әйелдің әлеуметтік жағдайы, әйел бостандығы.

Abstract: The article examines some philosophical and theoretical aspects of the gender theory of the past, which are reflected in the historical and philosophical thought of Kazakhstan. And here, a huge role in highlighting the role and position of women in society belongs to the progressive views of the outstanding thinker of that time, Sh. Ualikhanov.
Keywords: women, gender, social status of women, freedom of women.

Проблемы идентификации места и роли женщин в обществе вызывали острый интерес в любую эпоху и в самых разных культурах. В последние годы наблюдается повышенный интерес гуманитарных наук к теме «женского вопроса» через призму гендерных исследований с использованием междисциплинарного подхода. Данные исследования стали точкой пересечения таких наук как история, социология, философия, культурология, политология, психология, педагогика, антропология, экономика и т.д.

Прежде всего, интерес к данной теме лежит через понятие «гендер». В книге «Гендер» казахстанский исследователь Ж.Н. Сарсенова данную категорию связывает с понятием пола. «Слово «секс» в переводе с латинского обозначает «пол», «половые отношения». Этот термин относится к области биологии и физиологии. Слово «гендер» также связано с понятием пола, но это социальный термин. Гендер характеризует социальные отношения полов. Человек в обществе является не человеком вообще, а мужчиной или женщиной. Гендерные характеристики человека являются частью его социальной сущности [1; 4].

Обращаясь к этимологии слова «гендер» авторы учебного пособия «Гендерная психология» Козлов В.В. и Шухова Н.А. пишут, что в русском языке сложно найти точный перевод данному слову. Написание и произношение этого слова заимствовано с английского языка, поэтому точное значение этого слова необходимо искать там. В Англо-русском словаре В. Мюллера «гендер» имеет два значения. Первое – *грамматический род*, второе – *пол* как шутливое обозначение. В словаре С.И. Ожегова категория «род» имеет, следующие значения: грамматическая категория слов (мужской, женский, средний род); разновидность чего-нибудь, обладающая каким-нибудь качеством, свойством; обозначение ряда поколений (в систематике животных – объединение нескольких видов)» [2; 13].

«В Американском словаре наследия английского языка (Amerikan Heritage Dictionary of English Language) слово «гендер» определено, в первую очередь, как классификационный термин и как морфологическая характеристика («грамматический род»). Другое значение в этом словаре – «классификация пола», «пол». Здесь же можно обнаружить еще одно

значение слова «gender» - представление отношений, показывающее принадлежность к классу, группе, категории (что соответствует одному из значений слова «род» в русском языке)» [Там же; 14].

«Исследователи J. Mone (1995) и R. Stoller (1968) одними из первых предложили развести понятия «пол» и «гендер» («род»). Так R. Stoller в своей работе «Sex and Gender» изданной в 1968 пишет, что до сих пор в науке можно было наблюдать две тенденции: тенденцию различать пол (имеющий свой источник в природе) и тенденцию различать способ существования пола в социуме (гендер)» [Там же].

Абубакирова Н.И. в своей статье «Что такое гендер?» отмечает тот факт, что гендер репрезентирует отношение принадлежности, так как строит отношение среди объекта (существа) и другими, ранее названными группами. Следовательно, gender приписывает или закрепляет за каким-либо объектом или индивидом позицию внутри класса, а, следовательно, и позицию относительно других, уже составленных классов. Итак, гендер – социальное отношение не биологический пол, а представление (репрезентация) каждой индивидуальности в терминах специфических социальных отношений» [3; 123].

Энтони Гидденс, английский социолог, «гендер» обозначает не в аспекте биологических особенностей между мужчиной и женщиной, а как образуемые социальные свойства мужественности и женственности. «Гендер», исходя из его мнения, это «социальные ожидания относительно поведения, рассматривающееся как соответствующее для мужчин и женщин» [4; 14].

Хотя понятие «гендер» появилось сравнительно недавно, в 1968 году (за основу берется понятие, которое рассматривается психоаналитиком Столлером), но, тем не менее, в научном знании ранее существовали идеи, определенные разработки, которые мы можем отнести к этой области исследования. И если обратиться к мировоззренческим и теоретическим основаниям гендерных теории прошлого, то, они находят свое отражение и в историко-философской мысли Казахстана. Здесь огромная роль в освещении роли и положения женщины в обществе принадлежит прогрессивным взглядам выдающегося мыслителя того времени - Ш. Уалиханова.

В своих трудах Ш. Уалиханов последовательно анализировал положение казахской женщины. Она представлена Ш.Уалихановым не только с позиций психофиологической природы или быта, но с точки зрения общественно- практического поведения, он постоянно подчеркивал ведущую роль женщины в обществе. Следует отметить, что огромное влияние на духовно-нравственное развитие Ш. Уалиханова оказала его бабушка Айганым. Она была очень образованной женщиной, что было в те времена большой редкостью, «знала несколько восточных языков, интересовалась русской культурой, переписывалась с Азиатским департаментом Министерства иностранных дел и Сибирским комитетом в Петербурге» [5; 11].

Поэтому Ш. Уалиханов в своих произведениях старается раскрыть не только традиционную роль казахской женщины как хранительницы очага, но и отразить ее творческий потенциал в разных сферах искусства, способности к поэтическим импровизациям, многогранный подход к труду.

В соответствии национальным особенностям рассматривает Ш. Уалиханов социальный статус мужчины и женщины, их поведенческие аспекты, дифференциацию их обязанностей в обществе.

«В «Историческом очерке» Ш. Уалиханов отмечал, что покоренным кашгарцам были предписаны непривычные порядки: «национальный костюм был изгнан: женщины должны были по примеру анджанских закрывать волосы белым платком и ни в каком случае не могли показываться на улице не не только с открытыми лицами, но даже было запрещено заплетать косы, и полиция следила за этим очень строго. Мужчины с шестилетнего возраста должны были носить чалму и регулярно посещать мечети…» [6; 153]. Ученый подчеркнул недопустимость насильственного нарушения традиционного образа жизни и поддерживал кашгарцев, которые с нетерпением ожидали скорого освобождения.

Ш. Уалиханов будучи приверженцем демократических взглядов в отношении женщины, считал, что свобода женщины в Восточном Туркестане является прогрессивным фактором, но который не находит признания в других мусульманских странах. Так, в ««Заметках по истории южно-сибирских племен» с сожалением указывает, что распространение ислама в казахской степи значительно ограничило свободу женского пола и его участие в публичных увеселениях» [7; 13].

Казахский просветитель рассматривает свободу женщин как показатель общественного прогресса. Он подходит к объяснению общественных явлений с просветительской точки зрения. Его просветительство заключалось в борьбе с невежеством, распространении светского образования и просвещения, подъеме культуры казахского народа: «для нормального роста и развития народа, необходимы прежде всего свобода и знание… Выходит, что прежде всего надо учить» [8; 165].

Ш. Уалиханов в своих исследованиях рассматривал разделение мужских и женских обязанностей, сформированных в кочевом обществе. «Все туркменские женщины, - писал он, - делают довольно искусно ковры, войлоки, попоны и тонкую армячину». Ученый проницательно заметил, что казахи почитают мужчину, как «Азамат» при условии, если он женат, не ограничен в личной свободе, независим экономически от отца и своих родственников. Ш. Уалиханов тонко подмечал исключительные качества восточных женщин, которые добры, почтительны к старикам и «детолюбивы донельзя» [9; 72] .

Ш. Уалиханов критиковал существующие в обществе консервативные традиции, к примеру, выдача девушки в несовершеннолетнем возрасте. «18 лет девицы считаются засидевшимися. 15 лет есть возраст возмужалости девиц… Разумеется от такого раннего брака женщины стареют скоро. В 30 лет они уже старушки» [Там же; 74].

Необходимо отметить, высокую гражданскую позицию и духовно-нравственные качества казахского мыслителя, которые легли в основу его мировоззрения. Прогрессивное развитие общества, степень его социальной зрелости Ш. Уалиханов определял реальным общественно-политическим и правовым положением женщины.

ЛИТЕРАТУРА

1 Сарсенова Ж.Н. Гендер: учебное пособие. – Алматы, 2014. - 69 с. - С. 4

2 Козлов В.В., Шухова Н.А. Гендерная психология. Учебник для вузов. - Москва, 2010. – 289 с. - С. 13-14.

3 Абубикирова Н.И. Что такое «гендер»? // Общественные науки и современность. - 1996. - № 6. - С. 123-125.

4 Гидденс Энтони. Социология. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с. - С.14.

5 Валиханов Ч.Ч. Очерк жизни и деятельности Ч.Ч. Валиханова // Собрание сочинений в пяти томах. Том 1. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1984. – 432 с. - С. 11.

6 Валиханов Ч.Ч. Исторический очерк // Собрание сочинений в пяти томах. Том 3. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. – 417 с.

7 Балгозина Р.О. Проблемы женского равноправия в исторической мысли Казахстана: Автореф. дис… док. истор. наук. – Алматы. – 2009. – 48 с.

8 Балгозина Р.О. Понятия «свобода», правовое «равенство» женщин в исследованиях Чокана Валиханова // Материалы III Республиканской научно-практической конференции «Шакаримовские чтения». 20-21 декабря 2002 г. – Семей, 2002. – С. 162-166.

9 Валиханов Ч.Ч. Записки о киргизах // Собрание сочинений в пяти томах. Том 2. – Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. – 416 с.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ САЯСИ ДИСКУРСЫНДАҒЫ «ӘДІЛЕТТІЛІК», «ӘЛЕУМЕТТІК ӘДІЛЕТТІЛІК» ЖӘНЕ «ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ» КАТЕГОРИЯЛАРЫНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ МЕН ПРОБЛЕМАСЫ

Мухамеджанова Жадра Молдагалиевна
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
ZhMukhamedzhanova@shokan.edu.kz

Аннотация: *Бұл мақалада Қазақстанның қазіргі саяси дискурсында маңызды орын алатын «әділеттілік», «әлеуметтік әділеттілік» және «әлеуметтік мемлекет» ұғымдарының теориялық негіздері мен өзара байланысы қарастырылады. Автор аталған категориялардың саяси және әлеуметтік жүйедегі орны мен мәнін саралап, оларды іске асырудағы негізгі мәселелерді көрсетеді. Бұл ұғымдар әділетті қоғам құрудың тірек тетіктері ретінде ұсынылады.*

Түйінді сөздер: *әділеттілік, әлеуметтік әділеттілік, әлеуметтік мемлекет, саяси дискурс, әлеуметтік саясат, Қазақстан.*

Қазақстан тәуелсіздігін алған сәттен бастап әлеуметтік мемлекет құру жолын таңдады. Ел Конституциясында Қазақстан өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде бекітті. XXI ғасырдағы жаһандану процесі, әлеуметтік және саяси трансформациялар мемлекеттердің жаңа басқару үлгілерін іздеуіне себеп болды. Қазақстанда да бұл үрдіс ерекше маңызға ие. Соңғы жылдары елімізде жүргізіліп жатқан саяси және әлеуметтік реформалар аясында әділеттілік ұғымы басты құндылықтардың біріне айналды. Ел Президенті Қ.Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан» тұжырымдамасы осы категорияны мемлекеттік идеологияның іргетасы ретінде белгілеп отыр. Осы орайда, «әділеттілік», «әлеуметтік әділеттілік» және «әлеуметтік мемлекет» ұғымдарының өзара байланысын ғылыми тұрғыда талдау өзекті мәселе болып табылады Соңғы жылдары қоғамда әділеттілік пен әлеуметтік теңдікке деген сұраныс күшейіп келеді. Бұл, әсіресе, «Әділетті Қазақстан» тұжырымдамасы жарияланғаннан кейін саяси дискурстың маңызды бағытына айналды. Осы тұжырымдама аясында әділеттілік пен әлеуметтік әділеттілік ұғымдары нақты саяси шешімдер мен реформалардың негізі ретінде алынып отыр. Бұл категориялар әлеуметтік саясаттың өзегіне айналып, халықтың билікке деген сенімін арттырудың негізгі тетіктерінің біріне айналуда. Дегенмен, олардың мазмұнын дұрыс түсіну және тиімді жүзеге асыру белгілі бір теориялық және практикалық қиындықтармен бетпе-бет келіп отыр.

Әділеттілік – адамзат өркениетінің барлық кезеңінде басты моральдық-этикалық және құқықтық принциптердің бірі ретінде қалыптасқан ұғым. Оның мазмұны тарихи, мәдени және философиялық дәстүрлерге байланысты әртүрлі болуы мүмкін. Джон Ролз өзінің «Әділеттілік теориясы» атты еңбегінде әділеттілікті қоғамдық жүйенің ең маңызды қағидасы ретінде қарастырады. Ол әділеттілікті теңдік пен еркіндіктің үйлесімі ретінде сипаттайды. Қазақстанның саяси жүйесінде әділеттілік ұғымы соңғы жылдары ерекше маңызға ие болуда. Әділеттілік дегеніміз – азаматтардың құқықтарының теңдігі, заң алдындағы теңдік, билік құрылымдарының ашықтығы мен есептілігі, және ең бастысы — халықтың мемлекетті басқаруға қатысу мүмкіндігі.

Әлеуметтік әділеттілік – бұл әлеуметтік ресурстар мен мүмкіндіктердің әділ бөлінуі, табыстар мен қызметтердің теңдей таралуы, әлеуметтік қолдау механизмдерінің тиімділігі. Бұл ұғым Ролз, Маршалл, Сен секілді теоретиктердің еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Әлеуметтік әділеттілік әлеуметтік мемлекеттің басты міндеттерінің бірі ретінде танылады. Қазақстанда әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету бағытында бірқатар бағдарламалар жүзеге асырылып жатыр. Атап айтқанда:

- аз қамтылған отбасыларды қолдау,
- көпбалалы аналарға жәрдемақы беру,

- медициналық және білім беру қызметтерін цифрландыру арқылы қолжетімді ету,

- өңірлер арасындағы дамудағы айырмашылықтарды азайту. Алайда, осы саясаттардың тиімділігіне қатысты қоғамда сын пікірлер де бар. Мысалы, жәрдемақылардың мөлшерінің жеткіліксіздігі, тұрғын үй мәселесінің шешілмегені, және кейбір мемлекеттік бағдарламалардың формалдылығы — әлеуметтік әділеттілік қағидасының іске асуын қиындататын факторлар.

Әлеуметтік мемлекет – бұл халықтың әл-ауқатын арттыруды, әлеуметтік теңдік пен әділеттілікті қамтамасыз етуді мақсат ететін мемлекет моделі. Мұндай мемлекетте мемлекет азаматтарға тек құқық беріп қана қоймай, олардың өмір сапасын арттыру үшін нақты жауапкершіліктер алады. Қазақстан әлеуметтік мемлекет ретінде денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру және жұмыспен қамту салаларында бағдарламалар жүргізіп келеді. Дегенмен, әлеуметтік мемлекеттің қағидалары іс жүзінде толық жүзеге аспай отыр. Мысалы: аймақтық теңсіздік мәселесі әлі де өзекті, әлеуметтік қызметтердің сапасы мен қолжетімділігі кейде төмен, мемлекеттік қызмет көрсету жүйесінде формализм мен бюрократия кең таралған.

Үш категорияның өзара байланысы мен проблемалық тұстарын қарастыратын болсақ, әділеттілік, әлеуметтік әділеттілік және әлеуметтік мемлекет ұғымдары өзара тығыз байланысты. Әділеттілік – жалпы моральдық-этикалық қағида ретінде барлық саяси және құқықтық қатынастардың негізін құрайды. Әлеуметтік әділеттілік – осы қағиданың қоғам өміріндегі нақты көрінісі. Ал әлеуметтік мемлекет – бұл қағидаларды жүзеге асыратын институционалдық тетік. Ал, Қазақстанда бұл категориялардың өзара байланысы толық түрде жүйеленбеген. Әділеттілік туралы жиі айтылғанымен, оның нақты мазмұны мен көрсеткіштері белгісіз күйде қала береді. Мемлекеттік бағдарламаларда әлеуметтік әділеттілік қағидасы жиі ескерілмей, формализмге ұрынады. Әлеуметтік мемлекеттің өзі көбінесе декларативті сипатта қалып, шынайы әлеуметтік қажеттіліктерге толық жауап бере алмай отыр. Бұған қоса, азаматтардың құқықтық сауаттылығының төмендігі, қоғамдық бақылау механизмдерінің әлсіздігі және мемлекеттік шешім қабылдау үдерісінің ашық болмауы – бұл категориялардың тиімді өзара әрекеттесуіне кедергі келтіреді.

Қазақстан қазіргі кезеңде әлеуметтік мемлекет пен әділетті қоғам құру жолында ауқымды реформалар жүргізіп келеді. «Әділетті Қазақстан» тұжырымдамасы – бұл бағыттағы басты бағдар ретінде қарастырылуда. Алайда әділеттілік, әлеуметтік әділеттілік және әлеуметтік мемлекет ұғымдарының толық әрі үйлесімді іске асуы үшін тек заң қабылдау жеткіліксіз. Бұл үшін: аталған ұғымдардың нақты мазмұны мен іске асыру механизмдері заңнамалық және бағдарламалық құжаттарда нақты көрініс табуы керек; билік пен халық арасындағы сенім мен кері байланыс күшеюі қажет; азаматтық қоғам белсенділігін арттыру, қоғамдық бақылау мен сараптамалық қолдау жүйесін дамыту маңызды. Алайда, олардың тиімді жүзеге асуы үшін нақты саясат, шынайы қоғамдық диалог, есеп беретін және ашық билік жүйесі, сондай-ақ азаматтық белсенділіктің артуы қажет. Саяси дискурс тек идеологиялық құрал ғана емес, сонымен қатар нақты әрекеттерге бастайтын құрылым болуы тиіс. Осылайша ғана Қазақстан шын мәнінде әлеуметтік әділетті, инклюзивті әрі тұрақты қоғамға айнала алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ролз Дж. Теория справедливости. — М.: Идея-Пресс, 2007. - Аннотация: Бұл еңбекте әділеттілік қоғамдық құрылымның негізі ретінде қарастырылады. Ролз «әділеттілік — теңдік және еркіндіктің үйлесімі» деген тұжырым ұсына отырып, әлеуметтік әділеттіліктің теориялық моделін сипаттайды.

2. Маршалл Т. Х. Гражданство и социальный класс. — М.: Канон+, 2011. - Аннотация: Әлеуметтік мемлекеттің қалыптасу тарихын зерттей отырып, автор азаматтық құқықтар мен әлеуметтік әділеттілік арасындағы байланыстарды айқындайды.

3. Сен А. Развитие как свобода. — М.: Новое издательство, 2010. - Аннотация: Амартия Сен адамның дамуы мен әлеуметтік әділеттілік ұғымдарын байланыстыра отырып, тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етудің маңызын ашып көрсетеді.

4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. — Астана, 1995. - Аннотация: Конституция — Қазақстандағы әлеуметтік мемлекеттілік қағидаларын құқықтық тұрғыдан бекітетін негізгі құжат. Мұнда мемлекет міндеттері, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары көрсетілген.

5. Президент Тоқаев Қ.Ж. «Әділетті Қазақстан — Адал Азамат — Берекелі Қоғам» жолдауы, 2023 жыл. [16:07, 21.04.2025] ChatGPT: - Аннотация: Бұл Жолдауда Президент әлеуметтік әділеттілік пен заң үстемдігін нығайтудың жаңа бағытын ұсынды. Саяси реформалар мен әлеуметтік теңдікті қамтамасыз ету мәселелері қамтылған.

6. Кеңес Ғ.М. Әлеуметтік мемлекет және оның қазақстандық үлгісі // Қоғам және дәуір, 2021. №2. - Аннотация: Мақалада Қазақстандағы әлеуметтік мемлекеттің қалыптасу жолы, жетістіктері мен кемшіліктері ғылыми сараптамаға түседі.

УДК 346.26

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Нукиев Берик Акмурзинович
заң ғылымдарының магистірі, «Құқық» кафедрасы,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Мырзаханов Ерлан Нуркенович
тарих ғылымдарының кандидаты, «Құқық» кафедрасы,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.

Омаров Азамат Жанбырбаевич
заң ғылымдарының магистірі, «Құқық» кафедрасы,
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ.,

Аннотация. *XIX ғасырдың аяғындағы Қазақстандағы кәсіпкерліктің дамуы тарихи, экономикалық және құқықтық тұрғыдан өзекті болып табылады, мұнда кәсіпкерлік қызметтің барлық салаларындағы қызметті реттейтін заңнамалық және құқықтық актілерді шығару бойынша мемлекеттің алғашқы қадамдары қарастырылады.*

Зерттеудің мақсаты – мемлекеттік реттеу жүйесін және реттеу саясатын қалыптастыруды, сондай-ақ осы процестердің кәсіпкерліктің әртүрлі салаларының дамуына әсерін талдау.

Авторлар 19 ғасырдың соңындағы мемлекеттің заңнамалық-құқықтық актілерінің мәнін ашып, онда шағын және орта бизнесті қолдаудың тиімді инфрақұрылымын ашады.

Түйінді сөздер*: лауазым, салық, құқық, сауда, өнеркәсіп, реформа, кеден, несие, патент, санат.*

КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ЗАҢНАМАЛЫҚ РЕТТЕУ

Нукиев Берик Акмурзинович
магистр юридических наук, кафедры «Права»,
Кокшетауского университета им. Ш.Уалиханова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан

Мырзаханов Ерлан Нуркенович
кандидат исторических наук, кафедры «Права»
Кокшетауского университета им. Ш.Уалиханова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан

Омаров Азамат Жанбырбаевич
магистр юридических наук, кафедры «Права»,
Кокшетауского университета им. Ш.Уалиханова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан

Аннотация. Развития предпринимательства в Казахстане в конце XIX века с исторической, экономической и правовой позиции является актуальной, где рассматривается о первых шагах государства об издании законодательно-правовых актов, регулирующих деятельность во всех сферах предпринимательской деятельности.

Целью исследования является анализ системы государственного регулирования и формирования регуляторной политики, а также влияние этих процессов на развитие различных отраслей предпринимательства.

Авторами раскрывается суть законодательно-правовых актов государства в конце XIX века, где раскрывает эффективную инфраструктуру для поддержки малых и средних слоев бизнеса.

Ключевые слова: положение, налогообложение, право, торговля, промышленность, реформа, таможня, кредит, патент, разряд.

LEGISLATIVE REGULATION OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Nukiev Berik
Master of Law, Department of Law,
Kokshetau University named after. Sh. Ualikhanov,
Kokshetau, Republic of Kazakhstan

Myrzakhanov Erlan
Candidate of Historical Sciences, Department of Law,
Kokshetau University named after. Sh. Ualikhanov,
Kokshetau, Republic of Kazakhstan

Omarov Azamat
Master of Law, Department of Law,
Kokshetau University named after. Sh. Ualikhanov,
Kokshetau, Republic of Kazakhstan

Annotation. The development of entrepreneurship in Kazakhstan at the end of the 19th century from a historical, economic and legal position is relevant, where the first steps of the state on the publication of legislative and legal acts regulating activities in all areas of entrepreneurial activity are considered.

The aim of the study is to analyze the system of state regulation and the formation of regulatory policy, as well as the impact of these processes on the development of various sectors of entrepreneurship. The authors reveal the essence of legislative and legal acts of the state at the end of the 19th century, where they reveal an effective infrastructure for supporting small and medium-sized businesses.

Key words: position, taxation, law, trade, industry, reform, customs, credit, patent, category.

Исследование развития предпринимательства в дореволюционном Казахстане требует учета множества факторов, включая экономические реформы и законодательные изменения, которые повлияли на формирование рыночных отношений и предпринимательской среды в регионе.

В связи с этим, можно выделить несколько ключевых моментов, которые уточняют картину этих изменений:

1. Утверждение рыночных начал;
2. Поддержка государства;
3. Эволюция законодательства;
4. Классификация предприятий;
5. Разделение купечества и предпринимателей;

Влияние на экономику Казахстана зависло от реформы и законодательных актов, направленные на развитие предпринимательства, привели к значительным изменениям в экономической структуре региона.

Реформы, несмотря на свою ограниченность, постепенно создавали правовую и экономическую основу для дальнейшего развития рыночных отношений. В частности, государственные реформы в области торговли, кредитования, фабричного производства и аграрных отношений постепенно открывали новые возможности для предпринимательства. Но полноценный и глубокий переход к капиталистической экономике, как и создание эффективного законодательства для этого, стал возможен лишь в начале XX века [1, с.12].

В своей записке, Н.Х. Бунге в 1880 г. писал, что от правительства требуется не столько материальная помощь, сколько установление лучшего порядка посредством издания законов, примененных к современному развитию народного хозяйства. Россия отстала от всей Западной Европы в этом отношении почти на полстолетия, Россия не имеет законов, регулирующих экономической значимых отраслей и наемного труда» [2, с. 32].

Появившиеся вскоре законы о фабрично-заводском труде и о кооперативном движении действительно были первыми шагами в попытке регулирования социально-экономической жизни в условиях индустриализации и формирования нового общественного порядка.

Развитие предпринимательства в Российской империи действительно стало важным этапом в эволюции экономики страны, и ряд законодательных актов сыграл значительную роль в становлении различных форм хозяйствования.

В этом контексте важно рассмотреть несколько ключевых аспектов:

1. Экономические реформы и развитие рыночных отношений:
2. Законодательные изменения:
3. Предпринимательская активность в разных секторах:
4. Влияние внешней торговли - влияние внешней торговли и экономических связей Казахстана с соседними регионами [4, с. 27].

Таким образом, в 1895г. было принято новое «Положение об учреждении мелкого кредита», данный документ ввел более конкретные правила и определил основные направление отрасли.

Законодательные акты предоставили законное право на переработку и сбыт своей продукции, а также открыли возможность для создания различных специализированных товариществ, обществ, что способствовало улучшению экономического положения предпринимателя.

Принятие Нормального устава сельскохозяйственных товариществ в 1897 году и Нормального устава местных сельскохозяйственных обществ в 1898 году стало важным шагом в развитии кооперативного движения в Российской империи и на его окраинах. Законом «О более равномерном обложении торговли и промышленности» от 5 июня 1884

г. проведено объединение всех ранее существовавших отдельных налогов с промышленности, а также и с торговли путем округления итоговой суммы.

Список литературы:

1. Торгово-промышленный путеводитель и адрес-календарь // Государственный архив Омской области Российской Федерации. – Фонд 80. – Оп. 4. – Д. 54.
2. Памятная книжка Акмолинской области на 1903 года. // Государственный архив Омской области Российской Федерации. – Фонд 32. – Оп. 1. – Д. 9. – Св. 1.
3. Обзор Акмолинской области за 1903 год // Центральный государственный архив Республики Казахстан. – Фонд 344. –Оп. 10. – Д. 54.
4. Обзор Акмолинской области // Государственный архив Омской области Российской Федерации. – Фонд 67. – Оп. 12. – Д. 10.

УДК 342.1

К ВОПРОСУ О ПРАВОВЫХ ВЗГЛЯДАХ Ш. УАЛИХАНОВА И ЕВРАЗИЙСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Сейтенова Сауле Жусупбековна
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова
email: Saule.Seitenova@mail.ru

Аннотация: В статье рассмотрены правовые взгляды Ш.Уалиханова на устройство общества в условиях присоединения Казахстана к Российской империи.

Ключевые слова: правовая система, евразийство, евразийская культура

Необходимость оценки современных глобализационных процессов, определения перспектив развития государства обуславливают обращение к правовым идеям выдающихся деятелей казахской культуры.

Шокан Уалиханов - ученый-энциклопедист, этнограф, правовед и просветитель. В своих трудах "Следы шаманства у киргизов", “О мусульманстве в степи", «Абылай», «Киргизское родословие», "Записка о судебной реформе" и других Ш.Уалиханов, используя научную терминологию и основываясь на методах научного познания, исследовал казахский быт, социальную организацию, верования, правовое устройство общества, обычное право казахов.

Первый казахский ученый также оказал значительное влияние на формирование евразийской культуры и в целом философии евразийства.

Философия евразийства – это мировоззрение, основанное на идее, что «Евразия является самостоятельным историческим и экономическим пространством между Европой и Азией, отличающимся, по сравнению с другими цивилизациями, своей самобытностью. Это подход к миропониманию, когда евразийское пространство воспринимается уникальным, сочетающим в себе разные языки, обычаи, традиции, конфессии» [1].

В XIX в. на территории Казахстана происходили глубокие экономические, политические преобразования. Включение казахских земель в состав Российской империи, необходимость вовлечения этих земель в экономический оборот, требовало детального исследования этих земель, изучения образа жизни местного населения, его быта, культуры. В Казахстан отправляются научные экспедиции, целью которых было выработать рекомендации по колонизации земель, проведению административных, судебных реформ.

В таких исторических условиях шло формирование образованного, в совершенстве владеющего казахским и русским языками, знающего казахские обычаи и российскую культуру, молодого ученого. Талант Шокана Уалиханова проявился в качестве ученого, исследователя, просветителя. «Однако, в отличие от других казахских интеллектуалов, занимающихся коллекционированием и изданием фольклорного наследия, очевидно, что великий ученый ... собирал его с чисто научной целью, придавая ему академический характер» [2], такую оценку дают деятельности Ш. Уалиханова.

В 1854 г. Ш. Уалиханов знакомится с русским писателем Ф. Достоевским. Ш. Уалиханов поразил Ф. Достоевского своими глубокими познаниями в этнографии, истории. В беседах они поднимали актуальные вопросы общего исторического пути народов России и Азии. Это был «первый интеллектуальный и духовный контакт между русским и казахским народами, между Россией и Степью в Новое время», такую высокую оценку дают исследователи этому общению. [3].

После присоединения казахских земель в состав Российской империи в XIX в. необходимо было, по мнению Ш.Уалиханова, сдвинуть общественное сознание в сторону эволюции, что было возможно через просвещение, науку, и с учетом геополитических условий, осуществить это было возможно через русский язык и русскую культуру. В это время наблюдаются изменения и в общественном сознании, мировоззрении. Ценными в обществе становятся массовое образование, прогресс, наука, которые, в свою очередь, предполагают рационализм, практичность, свободолюбие. Вполне закономерным было преобразование и правовых отношений, но в условиях традиционного общества было важным учитывать правовые обычаи и нравственные ценности казахского народа.

В своем труде «Записка о судебной реформе» Ш. Уалиханов, основываясь на том, что «немало народностей иноверческих и инородческих, которые ведут образ жизни диаметрально противоположный образу жизни коренного русского населения, имеют нравы и обычаи диаметрально противоположные нравам и обычаям русских славянского племени», подчеркивал, что реформы «насильственные, привитые, основанные на отвлеченных теориях или же взятые из жизни другого народа составляли до сих пор для человечества величайшее бедствие».[4]

Ученый проводит сравнение между мировым судом, проектированном и подходящих по судоустройству и судопроизводству для русских губерний, и судом биев. Находит общие черты и различия, а именно: «мировой суд изобилует большими формальностями и имеет более бюрократических атрибутов», отмечает Ш. Уалиханов[5]. Суд биев, который проводился гласно в присутствии большого количества людей, решения принимались на основе обычаев воспринимался людьми как более устойчивая система по сравнению с бюрократизированным российским судом.

Также отмечал достоинство суда биев в том, что бии избирались населением. «Неблагонамеренный судья (бий) при настоящем положении дел без всяких скандалов может быть обойден: к нему никто не будет обращаться – и дело кончено. Наконец, если судья будет человек богатый, то и выборы, пожалуй, не избавят народ от его несправедливостей», к таким выводам приходит исследователь. Также приводились и другие доводы в пользу суда биев: возможность обжалования решения бия, публичность суда биев. Одним из препятствий внедрения российской системы судов считал незнание казахским народом русских законов и, наконец, русского языка, а это противоречит идее правосудия. Ш. Уалиханова призывал сохранить суд биев в степи, так как в общественном сознании суд биев был более близким к менталитету народа.

Можно утверждать, что Ш.Уалиханова выступает за «реформы экономические и социальные, прямо касающиеся насущных нужд народа», также против насильственной, навязанной «модернизации» политической и правовой сферы, которая может не способствовать развитию народу, а наоборот, замедлить развитие.

Ш. Уалиханов считает, что изменения должны наступать при возникновении внутренней необходимости у самого народа, а не по причине воздействия извне. В этих

суждениях ученого прослеживается влияние консерватизма, который предполагает стремление к сохранению традиционных институтов и культурных ценностей. Вместе с тем Ш.Уалиханов не выступает против прогресса как такового: «…мы думаем, что усвоение европейского, общечеловеческого просвещения и энергичная борьба с препятствиями, мешающими достижению этой цели, должна составлять конечную цель для всякого народа, способного к развитию и культуре» [6]. Ш. Уалиханов, обосновывал необходимость учета, при проведении реформ, особенностей казахской культуры.

В своих научных изысканиях Ш. Уалиханов исходил из положения, что культура тюркских народов - это часть мировой цивилизации, но вместе с тем, оригинальна, особенна, что отражается и на уникальности политико –правовой системы, культуры. Шокан Уалиханов старался сохранить культурное наследие казахов, так как в нем содержится духовный потенциал народа.

Библиографический список:

1. Философия и идеология евразийства https://www.askan.ai/2024-01-04-18-31-41#:~:text=Философия%20евразийства%20представляет%20собой%20комплексный,религии%2C%20языки%20и%20этнические%20группы
2. Актуальность трудов Шокана Уалиханова https://adebiportal.kz/ru/news/view/aktualnost-trudov-sokana-ualixanova__23549
3. Г. Литвинцев Россия и Степь. Достоевский и Валиханов https://godliteratury.ru/articles/2021/05/27/rossiia-i-step-dostoevskij-i-valihanov
4. Shokan –Труды: Записка о судебной реформе https://shoqan.kz/incompleted/works_zapiska_sudebnoy/
5. Shokan –Труды: Записка о судебной реформе https://shoqan.kz/incompleted/works_zapiska_sudebnoy/
6. Shokan –Труды: Записка о судебной реформе https://shoqan.kz/incompleted/works_zapiska_sudebnoy/

«Шоқан оқулары-29 Шоқан Уәлихановтың мұрасы: өңірлік қырлары мен жаһандық даму бағдарлары» арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
«Шоқан оқулары-29 Наследие Шокана Уалиханова: региональный аспект и глобальные перспективы»

MATERIALS
of the International Scientific Practical Conference
«Shokan okulary-29 The Legacy of Shokan Ualikhanov: Regional Aspects and Global Perspectives»

Серия Экономика и право

Том 4

30.05.2025 ж. баспаға ұсынылды. Көлемі: 8,8 б,т.б.
Тираж100 экз. Тапсырысы № 50

Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті коммерциялық
емес акционерлік қоғамы баспаханасында басылған
Мекенжайы: Қазахстан, Ақмола обл., Көкшетау қаласы,
Темирбекова көшесі, 30а,
e-mail: www.kgu.kz